

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

XVI. YÜZYILDA İSTANBUL'DAKİ HALVETİ TEKKELERİ

DOKTORA TEZİ
Ayşe BÖLÜKBAŞI

Mimarlık Anabilim Dalı
Mimarlık Tarihi Programı

ŞUBAT 2015

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

XVI. YÜZYILDA İSTANBUL'DAKİ HALVETİ TEKKELERİ

DOKTORA TEZİ
Ayşe BÖLÜKBAŞI
(502062101)

Mimarlık Anabilim Dalı
Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İlknur KOLAY

ŞUBAT 2015

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün **502062101** numaralı Doktora Öğrencisi **Ayşe Bölükbaşı** ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "**XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri**" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı :   **Prof. Dr. İlknur KOLAY**   .....

İstanbul Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri :   **Prof. Dr. Suphi SAATÇI**   .....

Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Prof. Dr. Baha TANMAN   .....

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nejat Turgut SANER   .....

İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Aygül AĞIR   .....

İstanbul Teknik Üniversitesi

Teslim Tarihi :   **29 Aralık 2014**
Savunma Tarihi: **02 Şubat 2015**

Anneme

ÖNSÖZ

Ülkemizde tarihi miras acımasız bir şekilde tahrip edilmeye devam ediyor. Bu tahribatın hızına yetişmek mümkün değilse de, mimarlık tarihçileri söz konusu mirasın belgelenmesi, incelenmesi ve değerlendirilmesi için büyük gayet ve çaba gösteriyor. Elinizdeki çalışma da, bu çerçevede kaleme alınmış mütevazı bir katkı olarak görülebilir. Osmanlı mimarisinin önemli dini yapılarından olan tekkelerin XVI. yüzyıl İstanbul'undaki varlığı, tarihi ve mimari açılarından ele alınmaya çalışılmıştır. Dönemin İstanbul'unda tekkelerin yaygınlığı göz önünde bulundurularak bu değerlendirme Halveti tarikatı özelinde yapılmıştır.

Akademik çalışmaların tamamlanabilmesi uzun bir zaman dilimi gerektirmekte, bu sürecin doğurduğu sıkıntılar günlük hayatın meşgaleleriyle birleşince işler iyice güçleşmektedir. Bu zorlu sürecin üstesinden gelebilmemde pekçok kişinin yardım ve desteği olmuştur. Bu kişilerin başında kıymetli hocam İlknur Kolay vardır. Bitip tükenmeyen sorularımı cevaplandırmak için uzun saatlerini ayırmaktan kaçınmadığı gibi, mimarlık tarihiyle ilgili zengin birikimiyle her zaman yolumu aydınlattı. Eksik etmediği şefkat, anlayış ve destek için kendisine müteşekkirim. Hocalarım Suphi Saatçi ve Aygül Ağır'ın desteklerinin de benim için anlamı çok büyüktür. Her ikisine de minnettirim.

Arapça vakfiyeler konusunda yardımcı olan Ali Çakır ve Abdülhamit Dünder'a da teşekkür ederim. Tezin eklerinde yer alan çeşitli çizimler konusunda büyük yardımları olan başta Kaan Sağ olmak üzere Öznur Akgiş ve Ali Adem Çerçevik'e şükran borçluyum. Bazı teknik konularda desteğini gördüğüm kıymetli Serhan Yücel Ağabey'e ve Mehmet Kavak'a teşekkür ederim. Öte yandan tekke binalarını görmek için yaptığım gezilerde yardımseverliklerini esirgemeyen ve pekçoğunu da hiç tanımadığım alçakgönüllü insanları da anmadan geçemeyeceğim. Çalışmam sırasında verdikleri burslarla maddi katkı sağlayan ARİT ve TMKV'ye de teşekkür ederim. En büyük teşekkürü ise çalışmanın her türlü sıkıntısını benimle paylaşan aileme, özellikle eşim Ömer ve kızım Şeyma'ya borçluyum.

Ocak 2015

Ayşe Bölükbaşı
(Tarihçi)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR	xiii
ÖZET	xv
SUMMARY	xvii
1. GİRİŞ	1
1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı.....	1
1.2 Konuyla İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2
1.3 Tezin Yazımında İzlenen Yöntem	3
2. HALVETİLİĞİN OSMANLI TOPRAKLARINDA GELİŞİMİ.....	5
2.1 Halvetiliğin Osmanlı Topraklarına Girişi	5
2.2 Halvetiliğin İstanbul'da Yayılması	7
2.3 Halveti Meşâyihinin Ulemayla İlişkileri	10
3. TEKKE BANİLERİ.....	13
3.1. Saray ve Çevresine Mensup Baniler ve Halvetî Şeyhleriyle Münasebetleri.....	13
3.1.1 Padişahlar: banilik mi, hâmilik mi?	14
3.1.1.1 Sultan II. Bayezîd.....	14
3.1.1.2 Yavuz Sultan Selim.....	15
3.1.1.3 Kanuni Sultan Süleyman.....	16
3.1.1.4 Sultan II. Selim	19
3.1.1.5 Sultan III. Murad.....	20
3.1.1.6 Sultan III. Mehmed	24
3.1.2 Valide Sultanlar	25
3.1.2.1 Hafsa Sultan	26
3.1.2.2 Haseki Hürrem Sultan	27
3.1.2.3 Nurbanu Sultan	27
3.1.3 Padişah kızları ve damat vezirler	30
3.1.3.1 Şah Sultan (Lütfî Paşa'nın eşi)	32
3.1.3.2 İsmihan Sultan ve Sokullu Mehmed Paşa	33
3.1.3.3 Piyale Paşa (Gevherhan Sultan'ın eşi).....	35
3.1.3.4 Cafer Paşa (Sokullu Mehmed Paşa'nın kızı Safiye Sultan'ın eşi)	36
3.1.3.5 Ferhad Paşa (Hüma Sultan'ın eşi)	37
3.1.4 Diğer Vezirler	38
3.1.4.1 Piri Mehmed Paşa	38
3.1.4.2 Atik Ali Paşa	40
3.1.5 Saray ağaları.....	41
3.1.5.1 Babüssaade ağaları.....	41
3.1.5.1.1 Hüseyin Ağa.....	41
3.1.5.1.2 Mustafâ Ağa	42
3.1.5.2 Darüssaade ağaları	42
3.1.5.2.1 Habeşi Mehmed Ağa.....	42
3.1.6 Sadrazam kethüdalrı	43

3.1.6.1 Ferruh Kethüda.....	44
3.1.6.2 Yahya Kethüda.....	45
3.1.7 Diğer saray görevlileri.....	45
3.1.7.1 Kapıcıbaşı Mustafa Ağa (Koca Mustafa Paşa).....	45
3.1.7.2 İmrahor İlyas Bey.....	47
3.1.7.3 Tercüman (Dragoman) Yunus Bey.....	48
3.1.7.4 Mimar Acem Ali.....	49
3.1.7.5 Şemsi Ahmed (Paşa).....	50
3.1.7.6 Doğancı Ahmed (Paşa).....	51
3.1.7.7 Tiryaki Hasan (Paşa).....	52
3.1.8. Saray kadınları.....	52
3.1.8.1 Perizâd Hatun.....	52
3.1.9 Saray ve çevresine mensup diğer baniler.....	53
3.2 Saray ve Çevresine Mensup Olmayan Baniler ve Halvetî Şeyhleriyle Münasebetleri.....	55
3.2.1 Esnaf sınıfına mensup baniler.....	55
3.2.1.1 Kasap Ustası Hacı Evhad.....	56
3.2.1.2 Bezzazistan-ı Atık Kethüdası Hüsrev Efendi.....	57
3.2.2 Şeyh baniler.....	58
3.2.2.1 Halvetîğin Cemali koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler.....	61
3.2.2.2 Halvetîğin Sinani koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler.....	65
3.2.2.3 Halvetîğin Gülşeni koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler.....	65
3.2.3 İlmiye sınıfına mensup baniler.....	65
3.3 Diğer Baniler.....	66
4. HALVETİ TEKKELERİNDEKİ GÖREVLİLER VE KURUMSAL İŞLEYİŞ.....	67
4.1 Tekke Görevlileri.....	67
4.1.1 Tekke şeyhi (seccadenişin).....	69
4.1.1.1 Şeyhin vazifeleri.....	71
4.1.1.1.1 Vaizlik Görevi.....	71
4.1.1.1.2 Şeyhlerin muhaddislik görevi (darülhadis-tekke kesişmesi).....	75
4.1.1.1.3 Şeyhlerin müderris olması.....	78
4.1.1.1.4 Şeyhlerin müridlerini irşad etmesi ve onları eğitmesi.....	80
4.1.1.1.5 Şeyhlerin nadiren üstlendikleri diğer görevleri.....	82
4.1.2 Tekkede ikamet eden dervişler.....	83
4.1.3 Kayyum, bevvab, ferraş, sirâci.....	87
4.1.3 Tabbah.....	89
4.1.4 Diğer görevliler.....	90
4.2 Tekkelerin Vakfiyelerde Şart Koşulan Fonksiyonları.....	91
4.2.1 Tekke sakinlerinin ve tekkeye gelen fakirlerin doyurulması.....	92
4.2.1.1 Beslenme ihtiyacını kendi matbahından karşılayan tekkeler.....	92
4.2.1.2 Beslenme ihtiyacını külliye imaretinden karşılayan tekkeler.....	96
4.2.1.3 Beslenme ihtiyacını nereden karşıladığı bilinmeyen tekkeler.....	97
4.2.1.4 Beslenmeyle ilgili matbah dışındaki birimler.....	98
4.2.2 Mübarek gün ve gecelerde yemek dağıtımı.....	99
4.2.3 Tekkelerde konaklayan misafirlerin doyurulması.....	101
4.2.4 Tekkelerin ibadet ve eğitim fonksiyonu.....	104
5. HALVETİ TEKKELERİNDE MEKÂNSAL İŞLEYİŞ VE TEKKELERİN KENT	
İÇİNDE DAĞILIMI.....	107
5.1 Tekkelerin Tanımlanması Sorunu.....	107
5.1.1 "Zaviye" terimiyle tanımlanan tekke yapıları.....	112
5.1.2 "Hangah" terimiyle tanımlanan tekke yapıları.....	118
5.1.3 "Darülhadis" terimiyle tanımlanan tekke yapıları.....	121
5.1.4 Belgelerde tekkeye ilişkin kavramlarla tanımlanmayan tekke yapıları.....	122

5.1.5 Hakkında arşiv belgesi bulunamayan tekke yapıları	124
5.1.6 Tekke yapıları üzerine genel bir değerlendirme.....	125
5.2 Tekkelerin Bölümleri ve Aralarındaki Bağlantılar (Selamlık, Harem, Türbe vs.).....	126
5.2.1 Tevhidhane.....	126
5.2.2 Derviş hücreleri.....	128
5.2.3 Halvethane, çilehane	129
5.2.4. Selamlık	130
5.2.5 Şeyh evi.....	132
5.2.6 Türbe ve hazire	137
5.2.7 Kütüphane	141
5.2.8 Matbah, kiler, fırın	141
5.2.9 Şeyhin matbahı.....	144
5.2.10 Hamam ve diğer yıkanma birimleri	144
5.3 Tekkelerin Yakınındaki Diğer Yapılarla İlişkileri (Saray, Medrese, Mektep, Darülkurra, Darülhadis vb.)	145
5.3.1 Tekkeler ve banilerinin sarayları.....	145
5.3.2 Tekkelerin külliye içindeki tarikat yapısı olmayan diğer binalarla ilişkileri.....	148
5.5 Tekkelerin Kent İçinde Dağılımı ve Tekkeler Arasında Hiyerarşik İlişkiler	150
6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	155
KAYNAKLAR	165
EKLER	175
ÖZGEÇMİŞ.....	179

KISALTMALAR

AE	: Ali Emiri
c.	: cilt
CSRA	: Cemaleddin Server Revnakoğlu Arşivi
çev.	: Çeviren
D	: Defter
E	: Evrak
ed.	: Editör
EV.VKF	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-Vakfiyeler
EV.HMH.d	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri
H	: Hicri
haz.	: hazırlayan
M	: Miladi
MAD.d	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler
nr.	: Numara
nşr.	: neşreden
S.	: sayı
s.	: sayfa
ter.	: Tercüme
T SMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
T SMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
VGMA	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
yay.	: yayınlayan

XVI. YÜZYILDA İSTANBUL'DAKİ HALVETİ TEKKELERİ

ÖZET

Bu çalışmada XVI. yüzyıl İstanbul'unda oluşan ve hızla büyüyen Halveti tekke ağı, siyasi, kültürel, dini, mimari ve kentsel dinamikler açısından incelenmiştir. Söz konusu ağın nasıl oluştuğu, ne şekilde geliştiği ve yapısı ele alınmaya çalışılmıştır. Öncelikle Halveti tekke banileri üzerinde durularak, tekke banilerinin siyasi, toplumsal ve kültürel aidiyetleri üzerinde durulmuştur. Baniler arasında saray ve çevresine mensup kimselerin ezici bir üstünlüğe sahip olduğu görülmüştür. Devlet ricalinin çoğunlukla Halvetiliğin Cemali/Sünbülü koluna bağlı tekkelerin inşasını teşvik ettiği tespit edilmiş, bu durumun sebepleri üzerinde durulmuştur. Saray ve çevresine mensup kimselerin Halvetiliğin çeşitli kolları arasından sünni akideye daha yakın olanları desteklemeyi tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Bu destek sayesinde Cemali-Sünbülü kolunun daha etkili hale geldiği ve büyük külliyeler içinde tekkelere sahip olduğunun altı çizilmiştir.

Tekkelerin sosyal yaşamında en büyük rol sahibi olanlar şeyh ve dervişlerdi. Bir tekkenin kuruluşunun ardından, bani tekke personelini, onların görevlerini ve maaşlarını belirlemekte ve vakfiye belgelerinde kayıt altına aldırılmaktaydı. Hatta bazı vakfiyelerde tekke şeyhinin adı dahi geçmekteydi. Ancak banilerin görevi bu şartların belirlenmesinden sonra nihayete ermekteydi. Bundan sonraki süreçte başrolü şeyh ve müritleri oynamaktaydı.

Tekke görevlileri kadar tekke fonksiyonları da tekke hayatını resm etmekteydi. Tekkelerin en önde gelen fonksiyonları günlük olarak tekke personeli için ve mübarek gün ve gecelerde ise hem tekke personeli, hem de ziyaretçi ve ihtiyaç sahibi insanlar için yemek dağıtımıydı. Bu günlerde bazen tekke mutfağından, tekke ile aynı külliye de bulunan medrese, mektep, darülhadis personeline dahi yemek verilmekteydi. Bilindiği üzere birkaç tekke ise misafirhane olarak hizmet vermekteydi. Öbür taraftan dini ritüeller ve dervişlerin eğitimi de günlük yaşamın esas unsurları arasındaydı.

Tekke görevlilerinin günlük yaşamlarını geçirdikleri tekke yapılarının nasıl adlandırıldığı, hangi birimlerden oluştuğu hususu da bu çalışma için önemli bir problemdir. Öncelikle vakıf belgelerinde bazı yapıların "hangah", bazılarının ise "zaviye" ya da "tekke" şeklinde anılması, isim değişikliği herhangi yapısal bir farklılığa tekabül ediyor muydu sorusunu akla getirmektedir. Tekkeleri oluşturan birimler ve bu birimlerin birbirleriyle ilişkileri de incelenmeye değerdir. Bu meseleye ek olarak tekkelerin farklı birimlerinde hangi tekke fonksiyonlarının icra edildiği de anlatılmaya çalışılmıştır.

XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekkeleri genellikle bir cami/mescit-tevhidhane ya da müstakil tevhidhane, derviş hücreleri, selamlık, bir şeyh evi ya da hücresi, türbe, hazire, matbah, yemekhane, kiler, fırın ve hamam gibi birimlerden oluşmaktaydı. Bu birimler arasında bağlantılar olduğu gibi tekkenin içinde

bulunduğu külliye'deki tarikat yapısı olmayan medrese, darülhadis, mekteb gibi birimlerle de birtakım bağlantılar mevcuttu.

Ele alınan diğer bir husus ise, bahsedilen bu tekke yapılarının şehir içindeki dağılımı ve bu dağılımın bir anlamının olup olmadığıdır. Tekkelerin dağılımı incelendiğinde, Sünbülü Tekkeleri'nin genellikle Sünbülü asitanesi olan Koca Mustafa Paşa Tekkesi etrafında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu Sünbülü tekkeleri arasındaki hiyerarşik ilişkinin göstergesidir. Ayrıca Halvetiliğin Cemali koluna mensup tekkelerin özellikle Topkapı Sarayı ve Galata çevresinde yoğunluk kazandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum da Cemali şeyhi Kasım Çelebi ile halifeleri arasındaki ilişkiye gönderme yapmaktadır.

Neticede, bu çalışma Halveti tekkelerinin sadece mimarlık tarihi bağlamında değerlendirilmesi değil, tekke mimarisinin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, dini gerçekler ışığında incelenmesine yönelik bir çabadır.

KHALWATI CONVENTS IN THE XVI. CENTURY ISTANBUL

SUMMARY

In this study it is aimed to examine network of Khalwati convents in the sixteenth century Ottoman Istanbul through political, cultural, religious, architectural and urban aspects. How this network was created and enlarged? How did it influence number of Khalwati convents in the sixteenth century Ottoman İstanbul? Firstly arrival of Khalwatiyya order from Amasya to Istanbul, first known Khalwati sheikh Çelebi Khalife in Istanbul and his closeness to Bayezid II were focused. It was emphasized that mainly Çelebi Khalife's dervishes constructed Khalwati convents on themselves or ruling elite preferred constructing these convents in the honour of them.

Secondly, some analyses were made about the patrons of these convents. Who were the patrons of these convents? Were they prominent statesmen or modest sufis? How was their closeness to the sultan and imperial house? In this part, the patrons of the convents were focused and it was revealed that 3/2 of the convent patrons were from the ruling elite and the left were composed of non-ruling elite- sheikhs, a few tradesmen and ulema. Among the ruling elite ; mothers of the sultans, daughters of the sultans and their husbands (who were viziers at the same time), grand viziers, other viziers, aghas, *kethüdas* of the grandviziers, other palace servants and their wives were the patrons of Khalwati convents. The sultans rarely undertook construction of these convents (just two small ones by Murad III). On the other hand Ottoman sultans supported construction of these buildings by imperial family and prominent ruling elite through endowing some *mülks* or other properties. It is clear that in any sultan complex there was no convent devoted to Khalwatiyya or any other dervish order. Sultans in the sixteenth century Ottoman Istanbul preferred supporting the construction of convents by his *kuls*, rather than undertaking construction of these buildings on their own. As a result of the support of imperial house and statesmen in construction of Khalwati *tekkes*, Khalwati dervishes became very popular in sixteenth century Istanbul. During the reign of Süleyman II and Murad III, the number of Khalwati convents in Istanbul reached highest number.

It was emphasized that the statesmen encouraged Khalwati convents which were connected to especially Cemali/Sunbuli branches of this order. Some of the branches of this order –like Sinaniyye– was mostly supported by the sheikhs. Ümmi Sinan was the patron of Ümmi Sinan Convent in Şehremini, Nasuh Dede was the patron of Ümmi Sinan Convent (Nasuh Dede Convent) in Eyüp and Seyyid Seyfullah was the patron of Emirler Tekkesi. For the ruling elite, the criteria was possibly determined according to closeness of this Khalwati branch to Sunni Islam. Consequently, these branches of Khalwatiyya such as Cemali/Sunbuli became more popular as their sheikhs. And their convents were built in large complex of buildings. Koca Mustafa Paşa, Küçük Ayasofya, Sokullu Mehmet Paşa, Atik Ali Paşa are a few of them. On the other hand, some other branches of Khalwatiyya couldn't meet with ruling elite's encouragement, lack of which led to modest convents.

In the daily life of the convents, sheikh and his dervishes had the most important roles. After a convent was constructed, the patron was determining convent staff and some other details such as their responsibilities, salaries etc. in a vakfiyya document. Even in some of these documents, name of the sheikh was registered. It was known that patrons' duty was ended with these stipulations. However, sheikh and his dervishes were actors of convent in daily life and kept the names of the convent patrons alive as long as they wanted. Education of dervishes, gathering together of sufis during the time of *tevhid and zikr* were in the charge of sheikhs. Also sheikhs were Friday preachers of their convent mosques and of other mosques such as Hagia Sophia, Süleymaniye. They were giving advice as preacher to religious community in large number. By this way they had connection with many people directly.

In addition to these, one can come across sheikhs who were *muhaddis* of *darülhadises* and trustee of convent *vakfs* in a few examples. In some of the convents such as Şemsi Paşa, Mehmet Ağa, Atik Valide convents, the sheikh of the convent, at the same time, was *muhaddis* (teacher of darülhadis) in *darülhadis*. It was emphasized in contemporary sources and in vakf documents. If one look at vakf documents, it is possible to see that sheikhs were generally described as skillful in commenting on the Quran and study of hadiths. These peculiarities were also needed for preachers.

Dervishes were following sheikh's directions and they were joining some sufi rituals such as zikr, halvet, sohbet. After they completed their education (*seyr-i süluk*) under the leadership of sheikh, they become head of the convent after their sheikh or appointed to another convent. Sometimes one can notice that a dervish could be assigned as *evradhan*, *zakirbaşı*, *duagü*. In a few cases, one can also come across that a dervish was in charge of cooking as a *tabbah* or collecting the vakf incomes as a *cabi*.

Convent staff was not only composed of sheikh and his dervishes but also *ferraş*, *siraci* were charged with various works. At Islamic holy nights and days some other servants such as *hanende*, *mevlüthan*, were added to this general convent staff.

As convent staff, the functions carried out in the convents were essential in order to picture daily life of convents. The foremost functions of the convent was distribution of food for the staff in a day and visitors, needy people at Islamic holy nights or days (sometimes for staff of other buildings-medrese, mosque, mekteb etc.). In most of the convents there was a *matbah*. The convents near a mosque such as Alaeddin Efendi, Balat, Küçük Ayasofya, Merkez Efendi, Mimar Acem Ali, Ramazan Efendi, Eyüpteki Şah Sultan, Yahya Kethüda, Soğukkuyu, Mehmet Ağa or near a masjid such as Süleyman Ekmeleddin, Koruk, Hacı Kadın ve Koğacidede and detached convents without a mosque or masjid such as Sokullu Mehmet Paşa, Doğancı Ahmed Paşa ve Sinan Erdebili had a matbah. Some of these matbahs not only feeding only convent staff, needy people and visitors but also some staff of other buildings in the complex or out of the complex.

Only a few of them such as Atik Valide Convent, Atik Ali Paşa Convent, Koca Mustafa Paşa Convent didn't have *matbahs* but the *imarets* of these complexes served the need for the convent staff as others.

It was also known that a few convents functioned as guest-houses. Atik Valide Convent, Kefevi Alaeddin Efendi Convent and Sinan Erdebili Convent also served as

guest houses. Especially Sinan Erdebili Convent was a convent without a mosque or a masjid near it. Therefore it was more suitable for putting someone as a guest. On the other hand, religious rituals and education of dervishes were essentials of daily routine. Consequently, convents were in the service of not just convent staff but also community around it, in social and religious life.

The other point that was essential for this study, what were the spacial characteristics of these buildings? Firstly, how the convents were called in the vakf documents and whether these terms such as 'hangah', 'zaviye', 'tekye' refer to any differences or not, was examined. Secondly the units that make convents were focused. What these units were and how these were linked to each other? Which functions were carried out in different units of the convent?

The convents that were called with different terms, such as *hangah*, *tekke*, *zaviye*, *darülhadis*- in vakf documents, met the similar needs and were composed of resembling parts. Only the buildings called as *darülhadis* probably functioned as a convent and *darülhadis* at the same time. Although, the *hangah* and *zaviya* terms were used to describe convents in the same number, the term *tekke* was noticed only in one document. In the vakf document the *tekke* building was described as a very small construction different from any *hangah* or *zaviya*. In general it was known that *hangahs* were bigger than *zaviyas* in physical terms and also they had comprehensive functions as *asitanes*. In this study one can be witness that the *asitanes* such as Koca Mustafa Paşa or Ramazan Efendi, were defined as *hangah*. On the other hand some small convents, such as Doğancı Ahmet Paşa, Koruk, Hacı Kadın, Yahya Kethüda convents were called as *hangah* too, not as *zaviya*. Therefore it does not seem easy to make strict definitions of neither *hangah* nor *zaviya*.

It was mentioned that the Khalwati convents of XVI. century Istanbul were composed of masjid/mosque-'tevhidhane' or a a detached 'tevhidhane', sufi rooms (dervish cells), 'selamlık', sheikh house or sheikh room, tomb, 'hazire', a kitchen, a dining hall, a pantry, a bakery and bath etc. They were also in relation to other buildings of complex, such as madrasa, darulhadis, mekteb etc.

Tevhidhanes were center of convents. One of the nearest convent units was sufi rooms. They were arranged around a masjid/ mosque-'tevhidhane' or a a detached 'tevhidhane'. Some of the convents had sufi rooms in high number (Sokullu Mehmet Paşa, Atik Valide, Koca Mustafa Paşa, Soğukkuyu, Küçük Ayasofya Convents..), others had just a few rooms (Doğancı Ahmet Paşa, İmrahor İlyas Bey, Koruk Convents..) Tomb and selamlık were usually near the tevhidhane and sufi rooms. However, the sheikh house a bit far to others. In many convents the sheikh house was surrounded by walls. So it was secluded from other units. It was known that the kitchen could be a unit that includes other units of a multi-functional building or it could be an independent unit near the sufi rooms. Especially gathering some units (such as pantry, dining hall, bakery etc.) related to kitchen together could have a functional reason.

Besides it was a fact that some patrons preferred to make their convents build near their palaces. Especially Keşfi Cafer Efendi, Doğancı Ahmet Paşa, Şah Sultan (in Eyüp) convents were constructed in the garden of palaces. In addition to them, Ferruh Kethüda had a magnificent palace, that was described in his vakf document in detail, opposite of his convent. Maybe the patrons of these convents wanted to continue their close relations with Khalwati dervishes in their private life.

It was also emphasized that how these convents were located in the city? and whether their location has any meaning or not. These convents in general were located inside the city walls, just a few of them were in Galata, Eyüp and Üsküdar. After the evaluation of convents' location, it was realized that the Sunbuli convents were mostly gathered around the Convent of Koca Mustafa Pasha. This was representing the hierarchical relations of the center of Khalwati/Sunbuli order ('asitane') to small Sunbuli convents.

This study is not just an evaluation of Khalwati convents only in terms of architecture history, it is study of these convents' architecture in terms of political, economical, social, cultural, religious facts. This study shows that Khalwati convents in the sixteenth century Istanbul were not secluded institutions, but they were related to Ottoman society, imperial family, statesmen, religious life in a high extent.

1. GİRİŞ

1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı

Mimarlık tarihi sadece ihtişamlı yapıların mimari öyküsü olarak algılanabilir. Ancak bu binaların oluşumunda etkili olan kişisel, siyasi, toplumsal ve kültürel faktörler de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle bu çalışmanın amaçlarından biri de XVI. yüzyıl İstanbul'unda ortaya çıkan Halveti tekkeleri ağının dönemin siyasi, dini, kültürel ve entellektüel ortamından bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini ortaya koymaktır. Söz konusu bağın hangi unsurlar üzerinden tesis edildiği, ne ölçüde etkili olduğu, Halveti tekkelerinin inşası ve yaygınlaşmasında rolünün tam olarak ne olduğu incelenmeye çalışılacaktır.

Tezin bir diğer amacı da Halvetiliğin hangi kollarının devletin/devlet idarecilerinin desteğini aldığı, bu desteğin tekke binalarının yapısal özelliklerine etkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Kudretli ve zengin devlet idarecilerinin desteğini alan kolların külliye içinde daha ihtişamlı tekkeleri mevcutken, devlet desteği alamayan kollar ve şeyhler kendi imkanlarıyla yaptırdıkları mutevazı tekkelerde faaliyet göstermiş olabilir mi? Devlet idarecileri tarikatın çeşitli kolları arasında tercihte bulunurken, kimilerini destekleyip, kimilerine mesafeli dururken ne tür kriterlerle hareket etmişlerdir.

Çalışmanın bir diğer amacı ise tekkelerin kurumsal işleyişinin ortaya konulmasıdır. Tekkelerde şeyhlik makamını işgal eden ve kimileri devrin önemli şahsiyetleriyle yakın ilişkiler kuran kişilerin yanında kimler vardı? Dönemin entellektüel ve kültürel yaşamında önemli yeri olan bu şahsiyetlerin toplumsal statüsü neydi? İçinde yaşayan kişiler sayesinde mimari bir yapıdan kültürel birer merkeze dönüşen tekkelerin toplumsal fonksiyonları nelerdi? Bu kimselerle canlı birer yaşam alanına dönüşen tekkelerin mekansal işleyişinin nasıl olduğu da üzerinde durulması gereken bir husustur. Tekke sakinlerinin günlük yaşamlarını geçirdikleri, tasavvufi ritüellerini gerçekleştirdikleri tekkelerin bölümlerinin neler olduğu ve bunların arasındaki bağlantılarda incelenmeye değerdir. Öte yandan külliye içinde yer alan tekkelerin külliyenin diğer birimleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu da sorgulanmalıdır. Tezin

odaklanmak istediği hususlardan bir diğeri de tekkelerin Şehir içindeki konumu ve bunun bir anlam ifade edip etmediğidir. Tarikatın merkez asitanesiyle diğer tekkeler arasında bir bağlantı ve hiyerarŐi var mıydı? Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda tekkelerin mimari anlamı yanında toplumsal ve kültürel anlamı da ortaya konulmuş olacaktır.

Bu alıŐma sadece binaların mimari öykülerinin anlatıldığı bir çalışma değildir. Binaların oluşumunda ve müessesese olarak devam ettirilmesinde hem kişisel, toplumsal faktörler ele alınacak, hem de devrin politik, ekonomik, sosyal, kültürel geliŐmeleri de bu bağlamda değerlendirilecektir. Amacımız kültürel tarih bağlamında mimarlık tarihi çalışması yapmaktır. Halveti tarikatının yaygınlığı ve etkinliği hesaba katılarak çalışmanın sadece XVI. yüzyıl İstanbul'u ile sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Tekkelerin çokluğu ve bunlara ilişkin arşiv malzemesinin bolluğu konuyu sınırlandırmayı zorunlu hale getirmiŐtir.

1.2 Konuyla İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın en önemli kaynağı arşiv malzemeleridir. Bunlar arasında ilk sırada vakfiyeler yer alır. Tekkelere ilişkin vakfiyeler Vakıflar Genel Mdrlğ Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv ve Kütüphanesi başta olmak üzere çeşitli arşiv ve kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları ise yayınlanmıŐtır. Ancak kimi tekkelerin, özellikle banisi saray ve çevresine mensup olmayan tekkelerin vakfiyeleri elimizde mevcut değildir. Bu tür tekkelerle ilgili en önemli bilgi kaynağımız ise vakıf tahrir defterleridir. Bu defterler (Barkan, Ayverdi, 1970; Canatar, 2004) tekkelerin vakfi, akarları ve personeli ilgili bilgiler verdiği gibi, kimi zamanda mimari yapısına dair de bilgi sağlamaktadır. Vakfiyeler dışında muhtelif arşiv belgeleri de konuya ilişkin önemli veriler teminine imkan sağlar. Bunlar da konunun çeşitli yönlerinin aydınlatılması hususunda yabana atılamayacak derecede önemlidir.

Elimizdeki bir diğer kaynak grubu ise Halveti tarikatının geliŐimine, kollarına, Şeyhlerine, devlet adamlarıyla ilişkilerine dair bilgiler veren menakıbnâme, ve tarihlerdir. Bunların arasında bizzat bir Halveti Şeyhi tarafından kaleme alınmış eserler olduğu gibi (Yusuf Sinaneddin b. Yakup, 1290), Halveti tarikatına mensup olan veya olmayan tasavvuf erbabı tarafından yazılmış eserlerde (Mahmud Cemaledin Hulvi, 1993) vardır. Öte yandan tasavvuf ve tekkelere ilişkin eserlerde

konumuz açısından büyük önem taşır (Zâkir Şükrî Efendi, 1980 gibi). Dönemin kronikleri (Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, 2004) ve biyografi kaynakları da (Nev'izade Atâî, 1989) önemli bilgiler sağlamaktadır.

Literatürdeki bu eserler arşiv belgelerini önemli ölçüde tamamlayarak bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Arşiv belgelerinin birçoğunda bahsedilen tekke yapısının hangi tarikata bağlı olduğu açıklanmamaktadır. Balat Tekkesi, Soğukkuyu Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi, Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi gibi birkaç yapıya ait vakıf belgesinde tekkenin Halvetiliğe bağlı olduğundan söz edilmektedir. Birçok tekkeyi Halveti tekkesi olarak tanımlamamızda literatürdeki bilgilerden faydalanılmıştır. Tarikat ve tekkelerle ilgili önemli çalışmaları bulunan Faroqhi XV. ve XVI. asırlara ait vakıf defterlerinde genellikle zaviyenin bağlı olduğu tarikatın (Nakşibendi, Rıfâî, Bektaşî vb.) belirtilmediğini, sadece Mevlevi zaviyelerinin vakıf defterlerinde kolayca ayırt edilebildiğini belirtmiştir. Bu durumu, sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli rol oynayacak bu tarikatların XVI. asırda henüz oluşma döneminde olmasına bağlamaktadır (Ocak, Faroqhi, 2001, s. 468-476). Halveti Tekkeleri için de aynı durumun geçerli olduğu düşünülebilir.

Araştırmamızda modern literatüründe önemli katkıları olmuştur. Hem konuya ilişkin bakış açısının geliştirilmesinde, hem de konunun çeşitli yönlerinin aydınlatılmasında literatürün katkısı göz ardı edilemez. Bunlarında başında tekke mimarisine ilişkin eserler vardır (Tanman, 1990). Tasavvuf tarihine ilişkin eserler ise ikinci gruptadır (Serin, 1984; Öngören, 2000). Bazı eserler ise mimarlık tarihinin kültürel bağlama nasıl iliştilereceği konusunda oldukça önemli bilgiler sağlamakta ve yeni araştırmalar için model rolü oynamaktadır (Necipoglu, 2005).

1.3 Tezin Yazımında İzlenen Yöntem

Tezin yazımı öncesinde birincil ve ikincil kaynaklar belirlenip taranmış, elde edilen bilgiler fişlenmiştir. Literatür üzerinde yapılan incelemenin ardından ele alınacak ve konunun kapsamına giren tekkelerin envanteri çıkarılmıştır. Bu envanter doğrultusunda yapılan arşiv çalışmalarıyla vakfiyeler başta olmak üzere tespit edilen arşiv belgeleri toplanmıştır. Buna ek olarak menakıbnâme ve tarihlerde incelenmiş ve fişlenmiştir.

Arşiv ve kütüphane çalışmaları yürütülürken bir yandan da ele alınacak tekke

binaları gezilerek incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Bu geziler esnasında Halveti tekkelerinin şehir içindeki konumlarının belirlenmesinin yanında, dahil oldukları yapı topluluğu içindeki konumlarının belirlenmesine de çalışılmıştır. Daha da önemlisi kısmen veya tamamen tahrip olmuş binaların aslı yapısının nasıl olduğu tespit edilmeye gayret edilmiştir. Bu hususta tekkelerle ilgili birtakım harita, plan ve eski fotoğraflardan (Pervititch, 2000; Müller Wiener, 2001; Ülgen, 1989; Dağdelen, Mazak, 2006; Ayverdi 1958) istifade edilmiştir. Encümen Arşivi'nde yer alan dosyalarda özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında uzmanlarca yapılmış çeşitli incelemelerin sonuçları, bu esnada çekilmiş fotoğraflar ve hazırlanmış bazı planlar yer almaktadır. Bu sayede özellikle ortadan kalkmış binalar açısından çok değerli veriler elde edilmiştir.

Arşiv çalışmaları sırasında daha sonraki döneme ait belgelerden önemli bilgiler sağalanabileceği düşünülüyordu. Bu amaçla özellikle XIX. yüzyıla ait tasniflerde belge arandı. Fakat beklenenin aksine doyurucu bilgiler veren belgelere ulaşılamadı. Bu nedenle belge seçimi XV.-XVII. yüzyıl dönemiyle sınırlandırıldı.

Bütün bu çalışmalar sonucu elde edilen verilerin bilimsel metotlarla değerlendirilmesi için çaba harcanmış, farklı kaynak gruplarından elde edilen bilgiler karşılaştırılmıştır. Ulaşılan sonuçlar esas alınarak metin inşa edilmiştir. Metni tamamlayacak şekilde ek sözlük, tablo, şekil ve çizelgeler oluşturulmuştur. Çizelgeler kronolojik olarak sıralanmıştır. Sözlükte konuya yabancı okurların tezi daha rahat anlayabilmesi için teknik kavramlar açıklanmıştır.

2. HALVETİLİĞİN OSMANLI TOPRAKLARINDA GELİŞİMİ

2.1 Halvetiliğin Osmanlı Topraklarına Girişi

Türklerin İslamiyet'e girişi, Anadolu'nun Türkleşmesi, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu, Rumeli'nin fethi gibi Türk tarihi açısından önemli pek çok hadisede tasavvuf ve tarikatların büyük rolü olmuştur. Toplumun dini yönelimlerinden başlayarak, siyasi, kültürel, fikri ve entelektüel hayatında önemli tesirler uyandıran, bu tesirler sayesinde büyük güç ve nüfuz kazanan tarikatlar, değişen şartlara uyum sağlayarak kendini yeniden üretebilme becerisine de her zaman sahip olmuşlardır. Bu beceri sayesinde toplumsal değişime hemen ayak uydurabilen tarikatlar asırlar boyu pek çok kola ayrılmış, gayretkeş mensupları sayesinde geniş alanlara yayılma ve her devre damga vurma imkanı bulmuştur (Massignon, Yazıcı, 1979, s. 1-17).

İslamiyet'in uzun tarihi boyunca ortaya çıkan tarikatlar içinde yayıldığı coğrafyanın genişliği ve ayrıldığı kolların zenginliği bakımından Halvetiliğin hususi bir yeri ve önemi vardır. Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan Halvetilik kısa sürüde Asya, Afrika ve Avrupa içlerine doğru yayılmış, pek çok kola ayrılarak, milyonlarca insanı etkisi altına almıştır (Osmânzâde Hüseyin Vassâf, s. 2006).

Halvetiliğin ilk teşekkül devresi ve Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkış süreci aşağı yukarı aynı döneme rastlar. Osmanlılar Rumeli içlerinde ilerlerken, Halveti dervişleri ve öğretisi de Anadolu içlerinde ilerliyordu. Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde sûfilerin önemli bir rol üstlenmiş olması ve Türklerin İslam pratiğinde tasavvufun ağırlıklı bir yeri olması nedeniyle, Osmanlı dünyası Halvetiliğin yayılması için müsait bir zemine ve iklime sahipti. Kuruluş devrinin en önemli kaynağı olan Aşıkpaşazâde Tarihi'nde de zikredildiği üzere dervişler Osmanlı Devletini kuran en önemli birkaç unsurdan biriydi. Hatta öyle ki Osmanlı fütuhatının öncüsü ve itici güçlerinin başında da dervişler ve sûfiler vardı (Aşıkpaşazâde, 1332; Barkan, 2002, s. 133-153; Öngören, 2007, s. 541-548). Nitekim ilk dönem Osmanlı mimari eserleri arasında, tekke tipi yapıların önemli bir yer tutması dervişlerin ne kadar yaygın ve

varlıklarının ne kadar etkili olduğunun açık bir göstergesidir (Çobanoğlu, 2007, s. 580-589; Doğan, 1977, s. 22-32).

İran'da Geylan bölgesinde doğan ve Halvetiliğin ilk piri olan Ömer Halveti, tarikata adını vermişse de tarikatın asıl kurucusu ikinci piri Yahya Şirvani'dir. Yahya Şirvani Şamahı'da doğup, 1463 tarihinde Bakü'de vefat etmiştir. Yahya Şirvani'nin öğretisi halifeleri ve onların öğrencileri vasıtasıyla Osmanlı coğrafyasında yayılmıştır. Halvetiliğin Anadolu'ya ve Osmanlı coğrafyasına ilk defa Pir İlyas'ın Amasya'da irşada başlamasıyla girdiği ifade edilirse de kimi uzmanların görüşüne göre bu doğru değildir. Buna göre Pir İlyas'tan daha önce Niğde'de Ahi Yusuf Halveti tarafından açılan tekkeyle Halvetilik Anadolu'da yayılmaya başlanmıştır. Halvetiliğin ikinci piri olan Yahya Şirvani'nin öğrencileri tarafından yaygınlaştırılmıştır. Kaynaklarda binlerce talebesi olduğundan bahs edilen Yahya Şirvani'nin en önemli öğrencileri Pir Ahmed Erzincani, Alaaddin Ali Halveti, Habib Karamani, Dede Ömer Ruşeni'dir. Bu şeyhler tarafından Halvetlik Anadolu, Suriye, Mısır, Mağrib ve Rumeli içlerine hızlı bir şekilde yaygınlaştırılmıştır. Anadolu ve Rumeli coğrafyasına Halvetiliğin yayılmasında, Şeyh Yahya Şirvani'den başlayan silsile içinde Pir Ahmed Erzincani ve Çelebi Halife'nin ayrı bir ehemmiyeti vardır (Sadık Vicdani, 1341, s. 39-117; Kissling, 1993-1994; 5/32, 28-42; Öngören, 2000, s. 27-116).

Halvetiliğin yayıldığı bu dönemde Osmanlı Devleti siyasi ve dini bir meydan okumayla karşı karşıya kalmıştı. Bu meydan okuma çerçevesinde XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevi tesiri Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmış ve bu tesir Osmanlı Devleti içinde Anadolu Türkmenleri arasında hızla güçlenmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu tehlike üzerine Osmanlı Devleti de bu gruplar üzerinde sünnileştirme politikası izlemiştir. Bu politikada kullanılan en önemli araçlardan biri de Halvetiyye tarikatıdır. Osmanlı devlet adamları Halvetiliği Anadolu Türkmenleri arasında Safevi tehdidine karşı bir alternatif olarak sunmuştur. Bu amaçla başkentte ve eyaletlerde Halveti şeyhleri desteklenmiş, bu sayede Halvetilik tarikatı bütün imparatorluk coğrafyasında hızla yayılıp, güç kazanmıştır (Martin B. G. 1972, s. 275-305; Küçükdağ, 1998, s. 440-444 ; Clayer ve Popovic, 2005, s. 249-253 ; Curry, 2003, s. 50-58).

2.2 Halvetiliğin İstanbul'da Yayılması

Fatih Sultan Mehmed tarafından fethinin ardından İstanbul, hızlı bir şekilde Osmanlı kültür ve uygarlığına intibak etti. Osmanlılar yeni payitahtı siyasi açıdan olduğu gibi kültürel, dini, sosyal ve ekonomik açıdan da imparatorluğun merkezi haline getirdi. İstanbul'un Osmanlı kültür ve medeniyetine intibakında başrolü oynayan kurumlardan biri de tasavvuf ve tarikatlarıdır. Öte yandan İstanbul gibi bir merkeze yerleşmek, burada devlet idarecileriyle yakın ilişkiler kurmak tarikatlara da büyük fayda sağlıyordu. Resmi makamlarla kurulan ilişkiler, tarikatın daha hızlı ve etkili bir şekilde yayılabilmesine imkan sağlıyordu.

Halvetiliğin İstanbul'a yerleştiği dönem Osmanlı toplumsal ve siyasî tarihinin de önemli kriz dönemlerinden birisidir. Anadolu'daki Türkmenleri etkisi altına almaya başlayan gayrı-sünni/heterodoks Safeviler, Osmanlı topraklarındaki Türkmenler arasında ciddi bir etki uyandırmış, bu etki devletin temsil ettiği İslam anlayışına ve siyasi yapıya ciddi bir tehdit olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehditle baş etmeye çalışan Osmanlı devlet ricali, sünni tarikatların desteğinin hayati önemde olduğunun farkındaydı. Anadolu ve Rumeli'deki Türkmenlerin sufiliğe olan ilgisi, gayrı-sünni tarikatlar yerine devletin kitabi İslam anlayışına daha uygun olan sünni tarikatlara kanalize edilmeliydi. Sünni İslam anlayışının birinci derecede takipçisi olan ilmiye sınıfı mensupları sufi grupların hepsine bir miktar mesafeli dursa da, sünni akidenin özüne aykırı yaklaşımları olmayan tarikatları, diğerlerine karşı her zaman daha fazla tercihe şayan görüyorlardı (Küçükdağ, 2002, s. 440 – 444).

Halvetilik İstanbul'a Çelebi Halife sayesinde girmiştir. Ancak bundan önce İstanbul'a gelen bir Halveti şeyhi daha vardır. Fatih Sultan Mehmed döneminde Ali el-Halveti İstanbul'a gelmiş, bir süre vaaz vermişti. Fakat oğlunun aksine Halvetilere mesafeli duran ve bu dervişin faaliyetlerinden hoşlanmayan hükümdarın isteği üzerine şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı (Kissling, 1993-1994 ; 5/32, 35).

Halvetiliğin İstanbul'da yerleşmesi ve güç kazanmasında II. Bayezid'in tahta cülusunun önemli bir rolü olmuştur. Şehzadeyken idarecisi olduğu Amasya Sancağı'nda ünlü Halvetî şeyhi Çelebi Halife'ye bağlanan II. Bayezid, Halvetilerle yakın ilişkisi sayesinde Cem Sultan'la giriştiği taht mücadelesinde onların desteğini

sağlamıştır. Çelebi Halife'nin şehzade Bayezıd'ın biraderi Cem ile giriştiği taht mücadelesindeki rolüne dair devrin kaynaklarında, menkıbeyle karışık ama hakikatlere de temas eden hayli enterasan bir hikâyeye anlatılır. Buna göre rakibi Cem'in ve en büyük destekçisi Karamani Mehmed Paşa'nın kendisi aleyhinde çıkardığı söylentilerden bunalan Şehzade Bayezıd Çelebi Halife'den ısrarla yardım ister. Tahta ulaşmak için şeyhin manevi yardımına muhtaç olduğunu ve bunu kendisinden esirgememesini söyler. Önce affını istese de şehzadenin ısrarı karşısında devreye giren Çelebi Halife, mana âleminde Karaman şeyhleri ve evliyasının Şehzade Cem tarafında olduğunu görür. Cem taraftarı şeyhlere kast eylediğinde, onlardan kendi tarafına kahredici bir ateş gönderilir. Bu ateş şeyhe zarar veremese de kızına zarar verir ve ölümüne sebep olur. Bayezıd'ın ısrarı üzerine mücadeleye devam eden Çelebi Halife, Karaman şeyhlerine Cem'in destekçisi Mehmed Paşa'nın evkaf-ı müslimini iptal ettiğini anlatır, böyle bir kişiye yardımın uygun olmadığı konusunda onları ikna eder. Yalnızca Şeyh İbni Vefa Cem'i ve Karamani Mehmed Paşa'yı desteklemekte ısrar eder. Çelebi Halife diğer şeyhlerin de desteğiyle Şeyh İbni Vefa'yı ve Cem'in en büyük destekçisi olan Mehmed Paşa'yı alt eder. Dolayısıyla Cem'i safdışı edip, Bayezıd'a taht yolunun açılmasını sağlar. İlk bakışta sıradan bir menkıbeyi andıran bu hikâyeye, Fatih Sultan Mehmed'in merkeziyetçi ve vakıf gelirlerini devlet hazinesine aktarmaya yönelik politikalarına ve bu politikaları sürdürme ihtimali yüksek olan Cem'in saltanatına karşı muhalefeti temsil eder. Karamani Mehmed Paşa'nın vakıfları lağv ettiğinin özellikle vurgulanması dikkat çekicidir (Mecdî Mehmed Efendi, 1989, s. 284 – 286; Abdurrahman Câmî, 1998, s. 706-710; Kissling, 1994; 5/33, s. 30-35).

Saltanat mücadelesindeki bu desteğin karşılığı olarak II. Bayezıd cülusunun ardından Çelebi Halife ve müritlerini İstanbul'a davet etmiştir. Padişah'tan gelen davet mektubu üzerine yüz dervişleriyle birlikte Çelebi Halife Amasya'dan Üsküdar'a geldi. Şeyhin denizi geçmesi hadisesi devrin kaynaklarında oldukça etkileyici bir şekilde hikaye edilir. Mevsimin kış olması, fırtınanın denizden geçişe imkan vermemesi yüzünden Çelebi Halife ve müritleri üç gün burada konakladı. Bu aksiliği dervişlerinin bir hatasına bağlayan Çelebi Halife'nin yaptığı araştırma sonucunda dervişlerinden birinin üzerinde az miktarda para bulundu. Mesele halledildikten sonra fırtına dinmiş, padişahın şeyhi karşılamak üzere gönderdiği kadirge iskeleye yanaşabilmişti. İstanbul tarafına geçen Çelebi Halife müritleriyle birlikte Mustafa

Ağa'nın Gül Camii civarındaki sarayına misafir oldu. Bu sırada üst düzey devlet adamları başta olmak üzere çok sayıda kişi şeyhi ziyarete geldi. Bir süre sonra Çelebi Halife ve müritlerine Kızlar Kilisesi diye bilinen ve daha sonra Koca Mustafa Paşa Külliyesi olarak anılacak tekke-cami tahsis olunmuştur. Aslında kilise olan bina derviş hücreleri, medrese, imaret, tekke ve hamam ilavesiyle camiye çevrildi. Menkıbeye göre Çelebi Halife İstanbul'da kalmayı ve külliye yerleşmeyi kendisine maaş tahsis edilmemesi şartıyla kabul etmiştir. Böylelikle Halvetilik İstanbul'a girmiş, Osmanlı tarihinin en etkili ve yaygın tarikatlarından biri olmasını sağlayacak imkanlara kavuşmuştur (Hulvi, 2013, s. 408-418; Yazıcı, 1956, s. 94-95).

Çelebi Halife'nin İstanbul'a gelişiyle Halvetiliğin Cemali, Sünbüli, Şabani kollarının temelleri atılmış oldu. Tasavvuf yoluna girdikten sonra pek çok kişiden feyz alan, son olarak Muhammed Erzincani'nin eğitiminden geçen Çelebi Halife Amasya'da irşat faaliyetine başlamıştır. Burada Şehzade Bayezid'la başlayan münasebeti Halvetiliğin tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş, tarikatın İstanbul'a girmesini sağlamıştır. Böylelikle O'nun ve halifelerinin temsil ettiği ekol İstanbul ve vilayetlerde en yaygın Halveti kolu haline gelmiştir. XVI. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkan 45 tekkenin yarısından fazlası Cemali, Sünbüli ve Şabani'ydi (Hulvi, 2013, s. 408-418; Çizelge A 46 ve A 47; Öngören, 2000, s. 42-89).

Halvetiliğin İstanbul'da yayılan kollarından bir diğeri de Habib Karamani'nin takipçilerinin mensup olduğu ekoldü. Habib Karamani'nin İstanbul'da irşad faaliyetinde bulunan halifelerinden biri Nakkaş Baba'ydı. Üsküdar Kuzguncuk'ta kurduğu tekkesinde irşad faaliyetlerini yürütmüştür. Vefatının ardından yerine geçen oğlu Derviş Çelebi daha sonra irşad faaliyetlerini terk etmiştir. Tekke'nin bir süre Sünbüli koluna geçtiği rivayet edilirse de, kısa sürede tekke vasfını yitirdiği anlaşılıyor. Habib Karamani'nin takipçilerinin temsil edildiği asıl kol ise Cemal Halife olarak bilinen Cemaleddin İshak Karamani'nin koluydu. Bu kolun XVI. yüzyıl İstanbul'unda 3 adet tekkesi mevcuttu (Çizelge A 46 ve A 47; Öngören, 2000, s. 35-42).

İstanbul'da yayılan diğeri bir Halveti kolu ise Ahmediyye şubesinin Sinanilik koludur. Bu ekolün banisi olan Ümmi Sinan bir süre Uşak ve Manisa taraflarında faaliyet gösterdikten sonra İstanbul'a gelmiş, Pazar Tekkesi'nde irşat faaliyetinde bulunmuştur. Bir süre sonra başka Sinani tekkeleri de ortaya çıkmış, XVI. yüzyılda

İstanbul'da mevcut Sinani tekkesi sayısı 4'ü bulmuştur (Çizelge A 46 ve A 47; Hüseyin Vassâf, 2006, IV, s. 245-280; Öngören, 2000, s. 90-98).

Halvetiliğin Gülşeni kolu da İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Bu kolun kurucusu İbrahim Gülşeni kısa süren zorunlu ikameti dışında İstanbul'da faaliyet göstermemişse de, halifesi Hasan Zarifi İstanbul'da Kumkapı'da ve Rumelihisarı'nda kurulan iki tekkede irşat faaliyetinde bulunmuştur (Hulvi, 2013, s. 514-516; Öngören, 2000, s. 99-106).

Halvetiliğin Ramazaniyye kolu da İstanbul'da yayılmıştır. Ramazaniliğin kurucusu Ramazan Efendi, Koca Mustafa Paşa yakınlarında kendisi için Hüsrev Çelebi tarafından yaptırılan tekkede faaliyet göstermiştir. XVI. yüzyılda bu kola mensup tekke sayısı iki adetti (Hüsrev Kethüda Vakfıyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40; Öztürk, 2007, s. 440-442). Halvetiliğin, yalnızca bir adet tekkeye sahip olsa da XVI. yüzyıl İstanbul'un'da temsil edilen bir diğer kolu da Uşşakilikti. Ayrıca hangi kola bağlı olduğu tespit edilemeyen çok sayıda tekkede mevcuttur (Çizelge A 46 ve A 47).

2.3 Halveti Meşâyihinin Ulema ile İlişkileri

İslam tarihinin ilk devirlerinden itibaren ortaya çıkan tartışmalarda tasavvufun İslam'ın özüne ve akidesine ne ölçüde uygun olduğu, sufilerin gerçek İslam'a ne ölçüde riayet edip etmediği gündeme gelmiştir. Ulemanın bir grubu tasavvufu şiddetle reddederken, bir diğer grubu sadece bazı sufi ekollerinin sakıncalı olabileceğini diğerlerinin İslam'a uygun hareket ettiklerini savunmuşlardır. Bazı dönemlerde yükselen bu gerilim, ünlü din alimi Gazali sonrasında belli ölçüde çözüme kavuşturulmuş, bazı gruplar iyice marjinalize olurken, tasavvuf ekollerinin önemli bir kısmı sünni İslam'ın çizdiği sınırlar içinde faaliyet göstermişlerdir (Schimmel, 2004, s. 95-114).

Göçebe Türkmenlerin ve kitabi İslam'ın kuralları konusunda oldukça rahat davranan heterodoks sufilerin etkili olduğu bir iklimde doğan Osmanlı Beyliği, merkeziyetçi bir devlete dönüştükçe sünni ulemanın ve şehir kültürünün daha etkili olduğu bir yapıya bürünmüştür. Medreseler ağıyla toplumsal ve siyasi kültürde etkili ve belirleyici olan sünni İslam marjinal sufi ekolleriyle kimi zaman gerilimler yaşamıştır. Bu gerilimler heterodoks grupların siyasi hedefleri var ise iyice

büyümüştür. Şeyh Bedreddin İsyanı, Şahkulu İsyanı gibi olaylar bu tür hadiselerin en çok bilinenleridir (Ocak, 1998, s. 71-105).

Öte yandan devletle ve sünni ulemayla ilişkileri genel olarak dostane ve işbirliği içinde olan kimi tarikatların bazı kolları ve bazı uygulamaları konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu durum Halvetilik içinde geçerlidir. Safevi şiiiliğinin Osmanlı din tarihinin en önemli tehdidini ortaya çıkardığı bir dönemde yükselişe geçen ve genel olarak devlet tarafından desteklenen Halvetilik bazı uygulamaları ve bazı kollarının alternatif görüşleri nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. XVI. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıkan tekkelerin birçoğu Halvetiliğin Cemali koluna ya da ondan doğan diğer alt kollara bağlıdır. Bu durum devlet adamlarınca sünni inancına daha uygun olduğu düşünülen Cemali kolunun desteklenmesiyle yakından ilişkilidir. Sinanilik, Gülşenilik, Uşşakilik ise daha az sayıda tekkeyle sınırlı kalmıştır (Çizelge A 46 ve A 47; Clayer, Popovic, 2005, s. 247-266). Halvetiliğin Cemali/Sünbülü koluna mensup şeyhlerin pek çoğu ilmiye mensuplarının gördüğü eğitimden geçmiş, fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimlere vakıf kişilerdir (Atai, 1989).

Cemali/Sünbülü koluna mensup şeyhlerin ulemayla iyi ilişkilerine rağmen her konuda mutabık olduklarını söyleyemeyiz. Özellikle zikir esnasındaki sema ve devran gibi bazı ritüelleri ulema tarafından eleştirilmiştir. Bu mesele büyük tartışmalara konu olmuştur. Zenbilli Ali Cemali Efendi, Taşköprülüzade Ahmed gibi alimler devran ve semayı onaylarken, İbni Kemal, Molla Arab, Muslihuddin Sarıgürz gibi isimler karşı çıkmıştır. XVI. yüzyılın en önemli din alimi Ebussuud Efendi ise belirli sınırlamalar dahilinde cevaz vermiştir. Ulemanın eleştirilerine şiddetle karşı çıkan ve kendi uygulamalarını savunan Halveti meşayih arasında özellikle Sünbül Sinan Efendi'nin müdafaasının önemi büyüktür (Öngören, 2000, s. 369-384).

Dönemin kaynaklarında bu meseleye dair birtakım anekdotlar aktarılır. Halvetilikle ilgili en önemli kaynaklardan biri olan Tarikatname-i Piran'da (1290) bu konuda Sünbül Sinan Efendi ve ulemadan Muslihiddin Sarıgürz arasında yaşanan tartışma anlatılır. Bu rivayete göre Sünbül Efendi sema ve devranı teşvik eder, bizzat kendisi de katılırdı. Bir gün Fatih Cami'ne Muslihiddin Sarıgürz öncülüğünde toplanan ulemadan bir grup, Sünbül Sinan Efendi'ye niye devran ettiklerini sordu ve bu hareketlerini eleştirdi. Sünbül Efendi dervişlerin devran ederken kendilerinden geçtiğini, iradeleri dışında bunu yaptıklarını anlattı. Sarıgürz bunların meczup olup

olmadığını sorunca, seni hiç humma tuttu mu diye sordu. Evet cevabını alınca o zaman aklın başından gidince sen meczup mu oldun? Bu geçici bir durumdu dedi. Ardından Sarıgürz'ün müderrisliğe yeni başladığı devride birlikte olduklarını, o zaman Mustafa Paşa'nın onları ziyarete geldiğini, Sarıgürz'ün de devrana katıldığını hatırlattı. O zaman paşa'ya yaranmak için mi devran ederdin dedi. Bunun üzerine orada bulunan ulema şeyhe tabi oldu (Yusuf Sinanüddin, 1290, s. 41-43).

Başka bir kıssa ise yine bu minvaldedir. Birgün devrin müftüsü Efdalzade'ye İstanbul kadısı Molla Kirmasti sufilerin sema ve devranından yakınmaya başlamıştı. Onların zikre başlamadan önce yaptıkları uygunsuz davranışları anlatıp, bunların yasaklanmasını istemişti. Bunun üzerine Efdalzade devran eden sufilerin başlarının Koğacı Dede adlı Halveti şeyhi olduğunu, O'nun yola getirilmesi durumunda hepsinin ıslah olacağını belirtti. Ardından Molla Kirmasti, Koğacı Dede ve müritlerinden zikir etmelerini istedi. Zikir başladığında Şeyh Koğacı Dede, Molla Kirmasti'nin kulağına bağırdı. Bunun üzerine kendinden geçen Molla ayağa kalkıp saatlerce raksetti. Akli başından gitmiş, sarığı ve cübbesi omzundan düşmüştü. Kendine bir daha devran eden sufiler aleyhinde bulunmayacağına söz verdi (Hoca Sadettin Efendi, 1999, s. 276; Gelibolulu Mustafa Âli, 1997, s. 1009-1010).

Halvetiler ehl-i sünnet kaidelerle uyumlu öğretilere sahip olmakla birlikte, zikir ve tevhid esnasında devran halinde olmalarından dolayı devrin uleması tarafından eleştirilmişlerdir. Bahsedilen rivayetlerin anlatıldığı devrin kaynaklarında (Hoca Sadettin Efendi, 1999; Gelibolulu Mustafa Âli, 1997; Yusuf Sinanüddin, 1290) Halvetilerin devranının ulema tarafından eleştirilmesine rağmen, yaşanan birtakım olaylardan sonra devran etmelerini kabul etmek zorunda kaldıkları vurgulanmaktadır.

Halvetilerin ulemayla ilişkileri sadece tasavvufî meselelerle sınırlı değildi. Daha geniş toplumsal kesimleri ilgilendiren birtakım kültürel, sosyal veya siyasi meselelerdeki tartışmalara da girişebiliyorlardı. Bu tür tartışmaların en iyi örneği para vakıfları meselesidir. İslam'ın temel esaslarına aykırı olduğu gerekçesiyle ulemanın bir kısmının reddettiği para vakıflarına bir kısmı da cevaz veriyordu. Bu tartışmalara aktif olarak katılan ve konuyla ilgili padişah ve ulemayla mektuplaşan Sofyalı Bâli Efendi'nin durumu buna çok iyi bir örnektir. Bu örnek meşayihin ulemayla ilişkilerinin her şartta mesafeli olduğu şeklindeki düşüncenin yanlışlığını gösterir. Şeyhler bazen ayrı düşükleri ulemayla, kimi zaman da aynı safta yer alabilmektedir (Özcan, 1999, III, s. 125-155).

3. TEKKE BANİLERİ

Halvetî tarikatı mensuplarının faaliyetleri İstanbul'da önemli izler bırakmıştır. Bu izlerin en önemli mimarî yansıması tekke binalarıdır. Devlet tarafından sağlanan himaye çok sayıda Halvetî tekkesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. XVI. yüzyılda yaptırılan 45 adet Halvetî tekkesinin 32'si saray ve çevresine mensup baniler tarafından inşa ettirilmiştir. Halvetiliğin saray ve çevresine mensup kimseler tarafından böylesine yoğun bir şekilde desteklenmesi, devrin politik, kültürel ve sosyal şartlarıyla yakından ilişkilidir. Bunların dışındaki tekkelerin 10 tanesi şeyhler tarafından, 1'i ilmiye mensuplarınca, 2'si ise esnaf tarafından yaptırılmıştır.

Banilerin kimliklerinin incelenmesi Halvetî tarikatının İstanbul'daki örgütlenmesinin ve etkinliğinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Bu nedenle tekke yaptıran kişilerin toplumsal aidiyetleri, politik kimlikleri, yönetici elit içindeki yerleri ve malî kudretleri ele alınmalı, bu hususlar göz önünde bulundurularak tekkeler ve baniler gruplandırılmalıdır. Bunun sonucunda tarikatın devlet tarafından ne ölçüde ve nasıl desteklendiği ortaya konulmuş olacaktır.

3.1. Saray ve Çevresine Mensup Baniler ve Halvetî Şeyhleriyle Münasebetleri

Halvetilik İstanbul'a II. Bayezid'in tahta çıkışıyla birlikte girmiştir. Amasya'da şehzadeliği sırasında Halvetî şeyhleriyle yakın ilişki kuran Bayezid, taht mücadelesine giriştiğinde onların desteğini arkasında bulmuştur. Bu nedenle cülusundan sonra Halvetileri himaye etmiş, onların payitahtta faaliyet göstermelerine imkân sağlamıştır (Selaniki Mustafa Efendi, 1999, I, s. 306-307).

XVI. yüzyıl İstanbul'unda, II. Bayezid devrinden itibaren başlayan ve III. Murad devrinde zirveye ulaşan tekke inşa faaliyeti, Halvetiler için tüm başkent sathında yaygın ve etkin bir örgütlenme imkânı doğurmuştur. Şehrin önemli noktalarında konumlanan bu tekkelerin inşasında genellikle padişahın yakın çevresindeki kişiler bani rolünü üstlenmiştir. Padişahlar banilik rolünü doğrudan üstlenmese de, teşvik edici ve himaye edici irade olarak inşa faaliyetlerinde önemli rol oynamışlardır.

Doğrudan banilik rolünü ise valide sultanlar, hanım sultanlar, sadrazamlar, sadrazam eşleri, damat ve damat olmayan vezirler, saray ağaları, alt statüdeki saray görevlileri -kethüda, imrahor, başmimar gibi- ve bazı saray görevlilerinin hanımları üstlenmiştir.

3.1.1 Padişahlar: banilik mi, hâmilik mi?

Osmanlı padişahlarının XVI. yüzyılda Halvetî tekkelerinin inşasındaki rolü kendine has özellikler taşır. Banilik rolünü doğrudan üstlenmeyen padişahlar, etraflarındaki yönetici seçkinlerin tekke inşa faaliyetlerini özendirmiş ve himaye etmişlerdir. Bu nedenle padişahların tekke inşasındaki rolü, banilikle hâmilik arasında bir noktaya tekabül eder. Ayrıca padişahların saltanatları döneminde Halvetilerle ilişkileri, şehzadelikleri dönemine göre daha mesafelidir. Özellikle kendileri için yaptırdıkları muazzam külliyelerde Halvetî tekkelerine yer vermemişlerdir. Bu durum belli bir tarikata daha fazla yakınlık göstererek diğer tarikatlara mensup olan geniş toplumsal kesimleri gücendirmek istememelerinden kaynaklanıyor olmalıdır.

3.1.1.1 Sultan II. Bayezid

II. Bayezid şehzadeyken bulunduğu Amasya'da etrafındaki birçok kişi ile birlikte, ünlü Halvetî şeyhi Çelebi Halife'ye bağlanmıştı. Şehzade'nin etrafındaki adamlarından Çelebi Halife ile en yakın ilişkisi olan, geleceğin Koca Mustafa Paşa'sı olacak olan Mustafa Ağa'ydı. Sultan II. Bayezid Halvetilerle bu yakın ilişkisi sayesinde Cem Sultan'la giriştiği taht mücadelesinde onların desteğini almış, tahta çıktıktan sonra da Çelebi Halife ve müritlerini İstanbul'a davet etmiştir. Bu davetin ardından yüz kadar dervişi ile Amasya'dan İstanbul'a gelen Çelebi Halife, Mustafa Ağa'nın Gül Camii civarındaki sarayına misafir olmuş, kendi arzusu üzerine Kızlar Kilisesi diye bilinen ve daha sonra Koca Mustafa Paşa Külliyesi olarak anılacak olan tekke-cami kendisine ve müritlerine tahsis edilmiştir (Yazıcı, 1956, s. 94-95).

II. Bayezid devrinde saray ve çevresine mensup kimselerin inşa ettirdiği Halvetî tekkelerinin hepsi büyük külliyeler içindedir. Bu devirde saray ve çevresine mensup kimseler tarafından yaptırılan tekkeler, şeyhlerin kendi yaptırdıkları tekke sayısı ile hemen hemen aynıdır. Ancak devlet erkânının baniliğini üstlendikleri tekkeler fiziki görünüşleri itibarıyla diğerleriyle karşılaştırılamayacak derecede ihtişamlı ve büyüktür. Kapıcıbaşılıktan sadrazamlığa yükselen Koca Mustafa Paşa, babüssaade ağalığından sadrazamlığa yükselen Hadım Ali Paşa, babüssaade ağası Hüseyin Ağa ve Mirahor İlyas Bey'in yaptırdıkları –sırasıyla– Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Atik Ali

Paşa Tekkesi, Küçük Ayasofya Tekkesi ve Mirahor İlyas Bey Tekkesi büyük külliye içinde yaptırılmış İstanbul'un ilk Halvetî tekkeleridir. Bu devirde kiliseden döndürülmüş camilerden Koca Mustafa Paşa, Küçük Ayasofya ve İmrahor İlyas Bey külliyelerinin üçünün de aynı zamanda Halvetî tarikatına hizmet eden tekkeye sahip olması Halvetiliğin İstanbul'da hızla yayıldığına göstergesidir.

3.1.1.2 Yavuz Sultan Selim

Safevi tehdidinin doruk noktaya ulaştığı, siyasetin ana merkezine bu tehditle mücadelenin ve sünni inancını korumanın yerleştiği Yavuz Sultan Selim devrinde, sadece birkaç tane Halvetî tekkesi inşa edilmiştir. Bu durum Sultan II. Bayezid döneminde takibe başlanan politikaya uygun görünmemektedir. XVI. yüzyılın diğer padişahlarının Halvetî meşayihle yakınlığı düşünüldüğünde, Yavuz Sultan Selim devri bu açıdan oldukça sönük geçmiştir. Bu dönemde banilik rolünü üstlenen yegâne kişi Sadrazam Piri Mehmed Paşa'dır. Ayrıca literatürde Yavuz Sultan Selim'in Halvetî şeyhleriyle ilişkilerine dair olumsuz düşünceler uyandıracak bilgiler vardır. Hatta Yavuz Sultan Selim'in Halvetilerin merkezi asitanesini de içeren Koca Mustafa Paşa külliyesinin yıkılmasını emrettiğine dair bir menkıbe rivayet edilmektedir (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 34–36; Hulvi, 2013, s. 428–429). Ancak bu tür bilgileri irdelemek gereklidir. Bildiğimiz kadarıyla padişahın Sümbül Efendi veya Halvetî tarikatıyla herhangi bir problemi söz konusu değildir. Koca Mustafa Paşa'ya husumetinden dolayı böyle bir istekte bulunmuş olabilir. Ve yahut bu tür rivayetler padişahla sadrazam arasındaki çekişmelerin kaynaklara abartılı bir şekilde yansımaları olabilir.

XVI. yüzyıl boyunca devlet tarafından kuvvetli bir şekilde desteklenen bir tarikatın, Safevi tehlikesinin en yoğun hissedildiği Yavuz devrinde desteklenmemiş olması pek mümkün gözüküyor. Nitekim bu yönde de menkıbeler ve rivayetler de literatüre yansımıştır. Rivayete göre Yavuz Sultan Selim Şam'ı fethettiğinde Ümeyye Camii'nde bir aziz kimse ile Sümbül Efendi hakkında sohbet etmiştir. Bu kimsenin, Yavuz Sultan Selim'e İstanbul'da Sümbül'den gafil olma diye nasihat ettiği bildirilmektedir (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 34; Hulvi, 2013, s. 433). Hatta Sultan Selim zaman zaman tebdil-i kıyafet Sümbül Efendi'ye gidip, kendisiyle sohbet edermiş. Hatta bir ziyaretinde Şeyh Efendi'ye samur kürk ile kaplı bir mor çuha hediye etmiş, Sümbül Efendi de sık sık bunu giymiş (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 44).

Bütün bu bilgileri bir arada değerlendirdiğimizde, Yavuz Sultan Selim'in Halvetî şeyhlerine karşı herhangi bir olumsuz bakışının söz konusu olamayacağını söyleyebiliriz. Ancak Halvetî meşayihleriyle münasebetlerinin, halef ve seleflerine göre daha mütevazı ölçülerde olduğu da söylenilebilir. Bunun en büyük kanıtı sekiz yıllık saltanatı boyunca İstanbul'da sadece iki adet Halvetî tekkesi inşa ettirilmiş olmasıdır. Soğukkuyu ve Koruk adlarını taşıyan bu iki tekkenin banisi de Piri Mehmed Paşa'dır. Literatürde Piri Mehmed Paşa'nın Cemaleddin İshak Karamani için Sütluçe'de bir tekke daha inşa ettirdiği belirtilmişse de vakfiyelerinde bu tekkeden bahis yoktur. Ayrıca Piri Mehmed Paşa'nın inşa ettirdikleri dışında Yavuz devrinde inşa edilmiş olduğu düşünülen bir tekke daha vardır. Nakkaş Baba Tekkesi adıyla anılan bu tekke Yavuz Tebriz seferinden dönerken yanında getirdiği Nakkaş Baba tarafından inşa edilmiştir (Öngören, 2000, s. 44).

3.1.1.3 Kanuni Sultan Süleyman

Kanuni Sultan Süleyman devri çok sayıda tekkenin inşa edildiği bir dönemdir. Bu dönemde inşa edilen tekkeler sayıca çok olduğu gibi, oldukça da görkemliydi. Ayrıca bu dönemde önceki devirlerden farklı olarak saray kadınları da Halvetî tekkesi inşa ettirmişlerdi. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi Şah Sultan'ın yaptırdığı üç Halvetî tekkesi bu devre damgasını vurmuştur. Kanuni devrinde zirveye ulaşan güç ve ihtişamın yönetici elitin her katmanına yayılmasının bir göstergesi olarak daha aşağı statüdeki görevleri üstlenen saray mensupları da Halvetî tekkesi inşa ettirmişlerdir. Bunların içinde Saray Tercümanı Dragoman Yunus Beğ, Hassa Mimar Baş Mimar Acem Ali ve Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda sayılabilir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Halvetilerle ilişkisi Manisa'da sancakbeyliği yaptığı dönemde başlamıştır. Bu ilişkide annesi Hafsa Sultan'ın Halvetilerle var olan yakın münasebetleri etkili olmuştur. Hafsa Sultan bu dönemde Manisa'da oldukça görkemli bir külliye inşa ettirmiş, burada Halvetî dervişleri için de on hücreli bir hangah yaptırmıştı. Bu hangahın meşihat makamını Merkez Efendi (ö.1552) üstlenmişti (Hafsa Sultan Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 576, s. 31-36; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1989, s. 195-213). Merkez Efendi, Hafsa Sultan'ın talebi üzerine İstanbul'daki merkezî asitanenin şeyhi Sümbül Efendi tarafından gönderilmiştir. Merkez Efendi'nin burada yaptığı sohbetlerin en önemli

müdafimlerinden biri de Şehzade Süleyman olmuştur. Şehzadenin şeyhin vaazlarını dinlerken duygulanıp ağladığı rivayet edilir (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 48–49; Hulvi, 2013, s. 442).

Manisa’da başlayan bu yakın ilişki kısa süre sonra Şehzade Süleyman’ın tahta cülusu, Merkez Efendi’nin de İstanbul’da Sümbül Efendi’nin yerini almasıyla en üst düzeyde sürdürülmeye devam etmiştir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman 1537’de Korfu seferine çıkarken Merkez Efendi’yi askerinin maneviyatını yükseltmesi için ordu şeyhi olarak görevlendirmiştir (Hulvi, 2013, s. 444). Padişahın kız kardeşi Şah Sultan’ın Merkez Efendi’yle evlendiği de rivayet edilir (Esin, 1980, s. 65–92). Bunun doğru olup olmadığı kesin olarak tespit edilemese de, Şah Sultan’ın İstanbul’da üç tane tekke yaptırarak Halvetilerle çok yakın ilişkiler kurduğu açıkça bilinmektedir. Söz konusu tekkeler, Davutpaşa’da ve Eyüp’te sultanın kendi adıyla anılan Şah Sultan tekkeleri ile Merkez Efendi adıyla anılan Merkez Efendi Tekkesi’dir. Kız kardeşinin Halvetilere karşı gösterdiği yakın alakayı bizzat padişah da destekliyor olmalı ki, kız kardeşinin Eyüp’te yaptırdığı tekkeye Dimetoka’da bazı köyleri temlik etmiştir (Gökbilgin, 1952, s. 498). Daha dikkat çekici olan husus ise padişahın bu üç tekkenin yanında yer alan mescitlerin cuma camisine dönüşmesini onaylamasıdır. Hiç şüphesiz cuma camisine dönüşen mescitler daha fazla insanın buraya düzenli olarak gelmesini sağlamıştır.

Merkez Efendi’nin Şah Sultan tarafından yaptırılan tekkeye geçmesiyle, halefi olarak Koca Mustafa Paşa Tekkesi’nin meşihatını üstlenen Yakub Efendi’nin de padişah tarafından takdir edildiği bilinmektedir. Halvetî şeyhlerinin menkıbelerini anlatan ve Yakub Efendi’nin oğlu Yusuf Efendi tarafından kaleme alınmış eserde, bu konuda birinci ağızdan bilgiler vardır. Mesela bunlardan birinde, padişahın da içinde bulunduğu büyük bir cemaatin Okmeydanı’nda dua için toplandığı esnada gerçekleşen bir olay anlatılır. İstanbul ulema ve meşayihinin önemli isimlerinin de yer aldığı bu mecliste, şeyhülislam Ebussuud Efendi’ye duayı kim yapsın diye sorulur. O da padişahın yapması gerektiğini, eğer yapmak istemezse itibar ettiği birisine yaptırmasını söyler. Bunun üzerine Sultan Süleyman duayı Yakub Efendi yapsın der. Yakub Efendi tevazusu ve hicabından hemen kaçıp gizlenir. Ancak görevli çavuşlar nida edip dolaşarak İslam’ın “Allah’a, Peygamber’e ve meşru devlet reisine itaat ediniz” diye emrettiğini ilan ederler. Bunun üzerine Yakub Efendi mecburen ortaya çıkıp, minberde duayı yaptırır (Yusuf Sinanüddin, 1290, 68; Atâî,

1989, s. 204–207). Kanuni Sultan Süleyman'ın Halvetiliğin Sinani kolunun kurucusu Ümmi Sinan'a da muhabbet beslediği, kendisinin ilmi ve tasavvufi mertebesini takdir ettiği rivayet olunur¹.

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı ve hayatının son evresinde de karşımıza Halvetiler çıkar. Ömrü seferlerde geçen, ancak yaşlılık döneminde hastalıklar nedeniyle sarayından çıkamayan padişah rivayete göre bu duruma bir Halvetî şeyhinin uyarısıyla son vermiştir. Bu şeyh Kanuni Sultan Süleyman'ın Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla tanıştığı, dönemin ünlü Halvetî şeyhlerinden Nureddinzâde (ö.1574) Efendi'dir. Rivayete göre şeyh efendi bir gece yarısı saraya gelir. Kapıcılara padişahla görüşmek istediğini söyler. Yatağından kaldırılan padişaha rüyamda hazreti peygamberi gördüm, Süleyman niçin gazadan uzak durur diye sordu der. Bunun üzerine padişah son seferi olacak olan Zigetvar seferine çıkar ve beraberinde şeyhi de götürür². Bu seferde vefat eden padişahın iç organları çıkarılıp Zigetvar kalesinin dış tarafına yapılan türbeye defn edilir. Naaşı ise Şeyh Nureddinzâde'nin refakatında İstanbul'a getirilir (Öngören, 2000, s. 272–273). Zigetvar kalesinin dış tarafındaki türbenin yanına Sokullu Mehmed Paşa bir cami ve bir Halvetî tekkesi inşa ettirmiştir (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, nr. 572, s. 27–63; Evliya Çelebi, I, s. 165).

Şehzadeliği devrinden başlayarak hayatının son devrine kadar Halvetilerle yakın ilişkiler içinde olmasına ve devrinde pek çok Halvetî tekkesi inşa ettirilmesine rağmen Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat kendisinin inşa ettirdiği Halvetî tekkesi yoktur. Şehzadeliği döneminde herhangi bir tekke inşa faaliyetine girişmemesi tahsisatının sınırlı olmasıyla açıklanabilirse de, tahta geçtikten sonra Sultan Süleyman'ın neden böyle bir girişimde bulunmadığı bilinmemektedir³.

---

¹ Geç dönemde kaleme alınmış bir kaynakta padişahın Ümmi Sinan için Topkapı'da Kürkcübaşı'nda bir tekke inşa ettiği de rivayet olunmaktaysa da, diğer kaynaklarda bu bilgi teyit edilmemektedir (Hüseyin Vassaf, 2006, IV, s. 245- 255).

² Nureddinzade daha önceden Süleyman ile yakın münasebet bulunmuş Sofyalı Bali Efendi'nin müridlerindedir. Hatta daha önceki bazı seferlere, Nureddinzâde'nin şeyhi Sofyalı Bali Efendi'nin Kanuni ile birlikte katıldığı ve mübarek zamanlarda zafer için dualar ettiği kaydedilmektedir (Öngören, 2000, 272 – 273; Atâî, 2000, s. 212–214).

³ Şehzade sarayında en yüksek statüdeki kişi şehzadenin annesidir. Şehzade sarayında en yüksek maaşı şehzade annesi almaktadır. Şehzade'nin maaşı dahi, annesine verilen maaş ile karşılaştırıldığında oldukça mütevazıdır. Nitekim Hafsa Hatun aylık 6.000 akçe maaş alıyordu ve bu şehzade sancağındaki en yüksek maaştı. Şehzadenin maaşının üç katıydı (Peirce, 1996, s. 69).

3.1.1.4 Sultan II. Selim

Sultan II. Selim tıpkı babası Kanuni Sultan Süleyman gibi Halvetilerle Manisa’da tanışmıştır. Şehzadeliği döneminde Halvetiler için bizzat tekke inşa ettirmişse de, saltanatı esnasında İstanbul’da inşa ettirilen Halvetî tekkelerinin sayısı oldukça azdır. Bu durum hükümdarlık süresinin XVI. yüzyıldaki diğer padişahlara göre kısa olmasına bağlanabilir.

Kardeşlerine göre meşayihle daha sıkı ilişkiler içerisinde olduğu bilinen II. Selim, Manisa sancağında valiyken, Aydın Tire’de faaliyet gösteren Merkez Efendi’nin halifelerinden Şemseddin Ahmed Efendi’yi ziyaret etmiş, bu şeyh adına İzmir’de bir zaviye kurmuştur.¹ Şemseddin Ahmed Efendi Tire’de başka bir tekkede şeyhken, burayı bırakıp II. Selim’in kendisi için yaptırdığı tekkeye geçmiştir. İzmir’deki bu zaviyede senelerce kalan Şemseddin Ahmed Efendi, sonradan Aydın Tire’deki Molla Çelebi Zaviyesi’ne intikâl etmiştir (Âtâî, 1989, s. 193). Ayrıca II. Selim Kütahya valiliği döneminde Merkez Efendi halifelerinden Kütahyalı Şeyh Ahmed Dede’yi ziyaret ederek duasını almış, bunun adına da zaviyesi yanında bir mescid yaptırmıştır (Âtâî, 1989, s. 204; Öngören, 2000, s. 316–317; Turan, 2001a, s. 434–441). Sultan Selim şehzadeliği döneminde gerçekleştirdiği tekke inşa faaliyetiyle seleflerinin önüne geçmiştir. Halvetiliğin İstanbul’da örgütlenmeye başladığı II. Bayezid devrinden beri şehzadeliği devrinde Halvetî tekkesi inşâ ettiren ilk padişah odur.

Şehzadeliği dönemindeki faaliyetleriyle kendinden önceki padişahlardan farklı bir tablo ortaya koyan Sultan II. Selim, saltanatı sırasındaysa herhangi bir inşa faaliyetine girişmeyerek seleflerini takip etmiştir. Cülusundan sonra Halvetiler için inşa ettirdiği herhangi bir tekke binası olmasa da, saltanatı sırasında devrin önemli Halvetî şeyhleriyle ilişkilerini sürdürmüştür. Bu dönemde Küçük Ayasofya Tekkesi’nin şeyhi olan, ardından Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan tekkeye geçeceği sırada vefat eden Şeyh Nureddinzâde, II. Selim ile yakın bir ilişkiye sahipti. II. Selim Kıbrıs seferine çıkılırken (1570) Nureddinzade’nin dua etmesini istemiş, ayrıca şeyhin halifelerinden Ahmed Şernûbî orduyla beraber askerinin maneviyatını yükseltmek için sefere gönderilmiştir (Öngören, 2000, s. 49).

---

¹ II. Selim 1544’de Manisa sancakbeyliğine tâyin edilmiş, 1558’e kadar buradaki sancakbeyliği görevini devam ettirmiştir. Dolayısıyla Şemseddin Ahmet Efendi’nin şeyh olarak görevlendirildiği bu tekke, 1544-1558 yılları arasında inşâ ettirilmiş olmalıdır (Âtâî, 1989, s. 193; Turan, 2001a, s. 434–441).

Sultan II.Selim'in, Halvetî şeyhleriyle yakınlığı sadece bunlarla sınırlı değildir. Sokullu Mehmed Paşa'nın, Zigetvar'da, babası Sultan Süleyman'ın türbesi yanında inşâ ettirdiği camiye ve Halvetî tekkesine yakın ilgi göstermiştir. Nitekim Zigetvar valisine gönderdiği bir fermanla, çalışanların maaşlarının arttırılmasını emretmiş, Bosna valisine gönderdiği bir diğer fermanla ise Nureddinzade'nin öğrencilerinden Gazi Hüsrev Bey külliyesinde görevli Mevlana Şeyh Ali'nin Zigetvar'daki tekkeye şeyh olarak gönderilmesini emretmiştir (Necipoğlu, 2005, 347). Gazi Hüsrev Bey külliyesi Sultan Süleyman devrinde inşâ ettirildiğine göre, bu tekke II. Selim'in fermanı yazdığı senelerde, en az otuz seneden beri Halvetî tarikini takip ediyor olmalıdır. Şeyh Ali'nin hocası Nureddinzade için Sokullu Mehmed Paşa'nın İstanbul'da bir tekke yaptırdığını da hesaba katarsak, Mevlana Şeyh Ali'nin herhangi bir Halvetî şeyhi olmadığını söyleyebiliriz. Muhtemelen Zigetvar'daki tekkeye hocası Nureddinzade'nin önerisiyle gönderilmiş olmalıdır. Bu seçimde doğrudan II. Selim'in belirleyici olduğu da düşünülebilir. Her halükârda bir padişahın bir Halvetî tekkesine fermanla şeyh ataması çok alışıl gelmiş bir durum olmasa gerek. Anlaşılan II. Selim, Halvetî meşâyihîyle yakın temaslarını, padişah olduktan sonra da yoğun bir şekilde devam ettirmiştir. Bu yakınlığın bir diğer kanıtı da Halvetî şeyhlerinden Diyarbakır'lı Şeyh Süleyman'ı hünkar şeyhi olarak tâyin etmesidir (Âtâî, 1989, 340).

II. Selim doğrudan Halvetî tekkesi yaptırmamışsa da, devrinin kudretli vezirleri banilik rolünü üstlenmiştir. Söz konusu baniler devirlerinin en önemli simaları olan Sokullu Mehmed Paşa ve Piyale Paşa'dır. Bu devirde yapılan tekke sayısı az olsa da, bu dönemde inşa edilen tekkeler banilerinin siyasi nüfuzuna yaraşır ihtişamda külliyelerin içinde yer alan oldukça görkemli yapılardır. Bu iki nüfuzlu baninin padişahın damatları olduğu da unutulmamalıdır. II. Selim'in kızları İsmihan Sultan ve Gevherhan Sultan ile evlenen bu damat paşalar külliyelerini damat olduktan sonra inşa ettirmişlerdir.

3.1.1.5 Sultan III. Murad

Oldukça dokunaklı dini ve tasavvufî şiirler yazan ve "Muradî" mahlasını kullanan III. Murad, XVI. yüzyılda hüküm süren padişahlar arasında Halvetilerle en yakın teması olan kişiydi (Kütükoğlu, 2006, s. 172-176). Bu temas öylesine güçlüydü ki, O'na Halvetilerle ilgili bazı eserler sunulmuştu. Bunların en meşhuru Sinanüddin

Yusuf'un *Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-name-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye* adlı eseridir.

Sultan III. Murad'ın Halvetilerle teması kendisinden önceki padişahlar gibi şehzadeliği döneminde başlamıştır. Şehzade sancağında başlayıp payitahta uzanan bu ilişkinin en önemli siması Şeyh Şüca'dır. Şehzade Murad annesi Nurbanu Sultan ile 1558 yılında, babası tahta çıkmadan sekiz yıl önce, Manisa sancağına gönderilmişti. 1558 senesi Osmanlı siyasi tarihinde gerilimli bir sürecin önemli bir kırılma noktasına denk düşer. Bu sene Murad'ın babası Selim'in Manisa'dan Konya'ya sancakbeyi olarak gönderildiği yıldır. Bu değişikliğin sebebi Selim'in kardeşi Bayezid'la arasındaki taht mücadelesinin iyice şiddetlenmiş olmasıdır. Babaları Kanuni Sultan Süleyman oğulları arasında çıkabilecek herhangi bir çatışmaya engel olmak için bu tedbiri almıştır (Turan, 2001, s. 434). Selim'in çıkarıldığı Manisa sancağına oğlu Murad'ın annesi Nurbanu Sultan ile birlikte görevlendirilmesi söz konusudur. Şehzade Murad Manisa'ya geldiğinde babasının Halvetî şeyhleriyle geliştirdiği ilişkiler sayesinde uygun bir zeminle karşılaştı. Bu uygun zeminin üzerinde yeşerttiği yeni ilişkileri İstanbul'a taşıdı. Bu sayede Halvetilik İstanbul'daki en parlak devresini yaşamaya başladı.

Şehzade Murad'ın Halvetilerle ilişkisi bir rüya tabiriyle başlamıştır. Şehzade'nin gördüğü bir rüyayı, bir söylentiye göre ise III. Murad'ın yakınında bulunan Raziye Hatun'un rüyasını Şeyh Şüca şehzadenin tahta geçeceği şeklinde yorumlamış, kısa bir süre sonra şehzade gerçekten tahta geçmiştir.¹ Bunun üzerine Şeyh Şüca padişah tarafından saraya davet edilmiştir. Ayrıca kendisine padişah tarafından büyükçe bir saray bağışlanmıştır (Hasan Beyzâde, 2004, II, s. 422; Peçevi, 1992, II, s. 29–31; Naîmâ, 2007, I, s. 85; Çerçi, 1996, s. 139). Şüca Efendi kısa zamanda "*hünkâr şeyhi*" olarak ün kazanmıştır.²

Şeyh Şüca Halvetiliğin Şabâni kolunun kurucusu Şaban Efendi'nin halifelerindedir. Hatta Şeyh Şüca'nın Şabani Veli'nin Kastamonu'daki tekke camisini yenilediği

¹Bu rüya hadisesinin devamında Padişah ve Şüca Dede'nin ilişkisinin gelişimi ve Sultan III. Murad'ın şeyhine gönderilmek üzere kaleme aldıkları rüyaları için bkz. (Felek, 2014). III. Murad'ın tahta geçeceğini bildiren bir başka şeyhden daha bahsedilmektedir. Bu şeyh Uşak'ta tekkesi bulunan, III. Murad ile yakın temasları olduğu söylenen, Hüsameddin Uşşaki'dir (Akkuş, 1998, XVIII, 515).

² Devrin kaynaklarında Şeyh Şüca'nın şöhretinin nerelere vardığını şöyle anlatmaktadır; "Ancak, padişah şeyhi diye ün kazandıktan kendisine o kadar iş sahipleri başvurur ve o kadar bağış ve rüşvet yağdırırlar ki, az zamanda birçok bahçelere, mahzen ve kayikhanelere, akar diye meyhanelere sahip olur. O dereceye varır ki, bunları işletmekte güçlük çeker. Halk ise ... onu kötümeye başlarlar. Hatta padişaha ... dilekçeler yollamışlar. Fakat saadetli padişah hazretleri, "şeyh halkın bildiği türden bir insan değildir" diye aldırış etmemişlerdir (Hasan Beyzâde, 2004, II, 422; Peçevi, 1992, II, 31).

bilinmektedir (Clayer, 1997, s. 155). III. Murad devrinden itibaren Halvetiliğin bu kolu İstanbul'da yer edinmeye başlamıştır. Şabânilerin Şeyh Şüca sayesinde devlet idarecileriyle en üst düzeyde ilişki kurmuş olması sayesinde olsa gerek, Valide Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Atik Valide Tekkesi, padişahın musâhibi Şemsi Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Şemsi Paşa Tekkesi Halveti/Şabâni şeyhlerine tahsis edilmiştir. Bu durum bile tek başına III. Murad'ın Şeyh Şüca ve Halvetilerle münasebetinin derecesini gösterir. XVI. yüzyılda yaptırılan Halvetî tekkelerinin üçte birinin Sultan Murad devrinde inşa edilmiş olması daha çarpıcı bir göstergedir. Üstelik elimizdeki bilgiler bu tekkelerin banileri arasında padişahı da sayabilmemize imkân sağlar.

Sultan III. Murad'ın İstanbul'da Nalinci Memi Dede veya Yatağan Dede olarak bilinen Halvetî şeyhi Şeyh Mehmed Halvetî için bir türbe ve çeşme yaptırdığı bilinmektedir (Evliya, 1996, s. 180; Atâi, 1989, s. 370; Ayvansarayı, 2001, s. 145). Sağlığında Unkapanı'nın iç tarafında Araplar Çarşısı'nda bir dükkânda nalıncılık eden Nalinci Memi Dede'nin Tekkesi, Süglün Musli Sultan Sarayı'na bitişik, Haraci Mescidi karşısında, yüksek kubbeli bir yapıydı. Nalinci Dede'nin öldüğü gece Sultan III. Murad'ın rüyasına girdiği, “Murâd cenâzemi Ebü'l-feth'de kılmağa hâzır olup yine beni hânemde defn edüp üzerime bir kubbe ve bir tekye ve bir çeşme inşâ et” dediği rivayet olunmaktadır (Evliya, 1996, 180). Bunun üzerine Memi Dede'nin cenazesine katılan padişah, sâkin olduğu yere defnedilerek üzerine bir türbe ve yanına bir çeşme yapılmasını emretmiştir. Ancak ne Evliya Çelebi, ne de Ayvansarayı Memi Dede için Sultan III. Murad'ın tekke inşa ettirdiğine dair bilgi vermemektedir. Belki de padişahın Şeyh Memi Dede için yaptırdığı türbe aynı zamanda tekke işlevini karşılamaktaydı. Tekke gibi faaliyet gösteren türbelerden ve türbelerin tekkedeki ehemmiyetinden “Halvetî Tekkelerinde Mekânsal İşleyiş” bölümünde bahsedilecektir.

İstanbul'da, III. Murad tarafından kendisi adına bir tekke inşâ ettirildiği söylenen bir diğer şeyh ise Halvetiliğin Uşşaki kolunun kurucusu Hüsâmeddin Uşşâki'dir. Rivayete göre III. Murad'ın Manisa sancağında iken kendisine tahtın nasip olması için dua etmesini rica ettiği Hüsameddin Uşşaki, O'na tahta geçeceğini haber vermiştir. Önce Aksaray'da kendisine tahsis edilen bir konağa yerleştirilen şeyh, müntesiplerinin artması üzerine Uşak'a geri dönmek istemiştir. Ancak III. Murad şeyhe Kasımpaşa'da bir tekke yaptırmış, bu tekkenin yapılışı ile birlikte Uşşakilik İstanbul'da yayılmaya başlamıştır. Bu rivayet bazı uzmanlarca şüpheyle

karşılanmakla birlikte, III. Murad döneminde Halvetilerin nüfuzu düşündüğümüzde doğru olma ihtimali yüksek olarak değerlendirilebilir (Tanman, 2003, IV, s. 105-106; Akkuş, 1998, s. 512).

Nihayetinde, III. Murad hem Şeyh Memi Dede için hem de Uşşaki şeyhi Şeyh Hüsâmeddin Uşşâki için mütevazı yapılar inşâ ettirmiştir. Daha da önemlisi her iki şeyh için yapılan binalar, padişahın şehzadeligi devrinde değil, padişah olduktan sonra tesis edilmiştir. Aynı zamanda III. Murad'ın, bazı Halvetî şeyhlerine birtakım topraklar da temlik ettiği bilinmektedir.¹

III. Murad'ın şehzadeligi devrinde inşâ edilen Muradiye caminin yanında da bir tekke olduğu bilinmektedir. Ancak bu tekkenin meşihatının hangi tarikatın müntesibleri tarafından üstlenildiği bilinmemektedir. Sultan Murad padişah oluşundan sonra yıktırıp yeniden inşâ ettirmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 262). Ancak cami yenilenmeden önce bir tekkenin olduğu anlaşılmaktadır. 1582 tarihli bir belgede, III. Murad ilk yapılan cami genişletilmeye başlanmadan önce, Saruhan'ın sancakbeyini ve kadısını camiyle ilgili bazı hususları kontrol etmeleri için görevlendirdiği belirtilmektedir. Caminin mütevellisinin ve nazırının güvenilirliğinin kontrol edilmesi, vakfın gelirlerinin bu tamirlere ve yenilemelere yetip yetmeyeceği gibi hususlar yanında, tekkenin müritlerinin şarap içtiklerinden dolayı medreseye çevrilme teklifinin yerinde olup olmadığını değerlendirmelerini ister² (Necipoğlu 2005, 262). Bu tekkenin hangi tarikata tahsis edildiği şimdilik bilinmemektedir. Ancak Halvetî tarikatına bağlı bir tekke olması da ihtimal dâhilindedir. Halvetî tarikatına bağlı olmayan bir tekke olduğunu varsaysak da, bir padişahın yaptırdığı külliye, tekkenin varlığı dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Sultan Murad'ın cülusunun ardından yıktırılıp yeniden yaptırılan Muradiye külliyesinin yeni halinde cami, medrese ve imaret vardı. Bunlara XIX. yüzyılda bir de kütüphane eklenmişti. Dolayısıyla külliyenin yeni hali tekke ihtiva etmemekteydi.

---

¹ Şeyh Mehmed Dai Gelibolu'da doğmuş, Üçköprü denilen yerde imam olup meşayih-i Halvetiyeden Hüsâm Efendi'nin hizmetine girmişti. Bir gece kendisine zarar vermek isteyen Gelibolu Ağası helak olmuş, bu hadisenin tesiriyle başka bir yere hicret edip orada ibadetle meşgul olmuştur. Uzun zaman orada kalmışken, III. Murad devrinde İstanbul'a davet edilmiştir. Üçbaşlar adlı köy kendisine temlik edilip, o da Gelibolu'da ki evini medrese yapıp, temlik olunan köyü medreseye vakf etmişti. 1020 senesinde ölene kadar orada meşgul olmuştu" (Atâi, 1989, s. 600 – 601).

²Hakkı Acun caminin yerinde bir zaviye olduğunu ve bu zaviyenin müritlerinin dine aykırı davranışlarından dolayı yıktırıldığını ifade etmektedir (Acun, 1999, s. 215; Necipoğlu, 2005, s. 260).

Sultan III. Murad'ın yaptırdığı başka tekkeler de vardır. Bunlar Medine'deki derviş ve fakirlere hizmet için yaptırılan ribât, Mekke'de Kâbe Mescidi'nin yanında tesis ettirilen tekke, Kars Kalesi'nin fethi esnasında ortaya çıkan Abu'l-Hasan Karani'nin türbesi yanında inşâ ettirilen tekke ve Konya'da Mevlana Celaleddin Rumi'nin mezarının yanına ek bina olarak yaptırılan tekkedir (Necipoğlu, 2005, s. 257).

III. Murad'ın bizzat tekke yaptırması yanında dikkat çekici bir diğer husus da, devrinde Halvetilere sağlanan desteğin zirveye çıkmasıdır. Dönemin en kudretli ve padişahın en yakınında olan pek çok kimse Halvetiler için tekke yaptırmıştır. Bu baniler arasında Valide Nurbanu Sultan, Sokullu'nun damadı Cafer Paşa ve kethüdası Yahya Kethüda, III. Murad'ın musâhibi Şemsi Ahmed Paşa, onun kuzeni Doğancı Ahmed Paşa, Dârüssâde Ağası Habeşi Mehmed Ağa vardır. Padişah etrafındaki kimselerin banilik faaliyetlerini desteklemiştir (Bu konuda örnek bir olay için bakınız: Mühimme Defteri, nr. 42, s. 65, hüküm 289). Hatta XVI. yüzyılda Safevi hücumları sırasında Yahya Şirvani'nin (Halvetiliğin asıl kurucusu ve ikinci piri olarak bilinmektedir) tahribata uğrayan hangahı ve türbesi, III. Murad'ın devrinde Bakü'nün Osmanlı idaresine geçmesiyle Şirvan valisi Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından yeniden imar edilmiştir. Ve hangahın girişine bugün “ Sultan Murad” kapısı olarak bilinen bir tac kapı yaptırılmıştır (Rıhtım, 2012, s. 15). Bahsedilen Yahya Şirvani türbesi ve hangahı İstanbul dışında olduğundan dolayı bu çalışmaya dahil edilmedi.

3.1.1.6 Sultan III. Mehmed

Sultan III. Mehmed şehzadeliği döneminde sancağa çıkan son padişahı. Annesi Safiye Sultan ile Manisa sancağına gitmiş, bir müddet orada sancak beyi olarak görev yapmıştı. Büyük dedesi Kanuni Sultan Süleyman devrinden beri şehzadelerin Manisa'da Halvetilerle kurduğu yakınlık, dedesi II. Selim ve babası III. Murad devrinde de sürdürülmüştü. Ancak Şehzade Mehmed'in görev yaptığı devirde Manisa'da Halvetî şeyhleriyle ilişkilerinin devam ettirilip ettirilmediği bilinmemektedir. Daha önemlisi III. Mehmed'in cülusunun ardından Halvetî tekkesi inşâ edilip edilmediği kesin olarak belli değildir.

Sokullu'nun kethüdası Yahya Kethüdâ'nın yaptırdığı Halvetî tekkesi III. Mehmed devrinde inşâ ettirilmiş olabilir. Yahya Kethüdâ'nın adına kayıtlı Hicri 987 (Miladi 1579-1580) tarihli vakfiyesinde Yahya Kethüdâ'nın mescidinden bahsedilmesine

rağmen, tekkesinden bahis yoktur. Yahya Kethüdâ'ya ait Hicri 1022 (Miladi 1613–1614) tarihli vakfiye ise mescidin camiye dönüştürüldüğü göstermekte, ayrıca Yahya Kethüda'nın tekkesinden bahsedilmektedir.¹

III. Mehmed'in Eğri Seferi'ne giderken beraberinde altı Halvetî şeyhini sefere götürmesi de Halvetilerle ilişkisi açısından önemli bir diğer husustur. Üstelik bu altı kişi dışında orduda başka şeyh yoktur. Şemsiyye/Halvetiyye şeyhi Şeyh Ahmed Şemsi, Mehmed Ağa Zaviyesi'nin ilk şeyhi Şeyh Yayabaşızade Hızır İlyas Efendi (Müniri Belgradi, vr. 95b-97b), Koca Mustafa Paşa tekkesi şeyhi Şeyh Hasan Yümni Necmeddin Efendi, Dırağman tekkesi şeyhi Ömer Fani Efendi, Sokullu Mehmed Paşa tekkesi şeyhi Seyyid Abdülkerim İştibi Efendi ve Cerrah Paşa şeyhi Şeyh İbrahim Efendi'dir (Menakıb-ı Zaviye-i Koruklu, vr. 341b).

3.1.2 Valide Sultanlar

Osmanlı veraset ve saltanat sisteminin doğası gereği şehzadelerin tahta çıkıp çıkmaması, yalnız kendi istikballerini değil, annelerinin geleceğini de belirlerdi. Klasik dönemde şehzadeler tecrübe kazanmaları için annelerinin refakatinde sancağa gönderilirdi. Şehzade tahta çıkmayı başaramazsa katledilir, annesi ise Bursa'daki saraya gönderilirdi.

Şehzade tahta çıkmayı başarırsa annesi oğluyla birlikte İstanbul'a döner ve yaşamını imparatorluğun en güçlü kadını yani valide sultan olarak büyük bir güç ve kudret içinde sürdürürdü. Cülusun ardından şehzade hanesi sancak şehrinden İstanbul'daki saltanat sarayına taşınır, bununla birlikte şehzade sancağında kurulan ilişkiler, İstanbul'da daha da perçinlenmiş şekilde devam ederdi (Peirce, 1996, 59-67). Şehzade ve annesinin ilişki kurdukları ve ilişkilerini payitahta taşıdıkları kişiler arasında tarikat şeyhleri de vardı.

Bilindiği üzere şehzade anneleri ve valide sultanlar II. Selim'in annesi Hürrem Sultan'a kadar genelde şehzade sancağında binalar yaptırabilmişler ya da daha doğru

---

¹Yahya Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 633, s. 158–169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227. Ayvansarayı, tekkede ilk olarak Halveti şeyhi Nureddin Ziyaeddin Efendi hulefasından Sofyalı Bali Efendi'nin görev aldığı söylemektedir. Ancak meşhur Sofyalı Bali Efendi Hicri 960 (Miladi 1552–1553) yılında, Kanuni Sultan Süleyman devrinde vefat etmiştir. Bu nedenle bu bilgi şüphelidir (Ayvansarayı, 2001, 400). Evliya Çelebi ise, Yahya Kethüdâ Camisi'nin yanında mevlevihane olduğunu anlatmaktadır. Belki de Evliya Çelebi eserini kaleme aldığı dönemde tekke Mevleviliğe bağlanmıştı (Evliya Çelebi, 1996, s. 202).

bir ifadeyle yalnızca buralarda bina yaptırılmalarına izin verilmiştir.¹ Valide sultanlar arasında Halvetiler için tekke yaptıran ilk önemli şahsiyet Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultandı. O'na kadar ne II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun'un Tokat'ta yaptırdığı külliyesinde (Gülbahar Hatun Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 740, s. 405-407; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1989, s. 135-154) ne de Yavuz Sultan Selim'in annesi için Trabzon'da yaptırdığı külliyesinde tekke bulunmamaktadır. Yavuz Sultan Selim'in şehzadeligi devrinde annesi Gülbahar Hatun adına inşa ettirdiği külliyenin bünyesinde tekke bulunmamakla (Ertuğrul, 1996, s. 232) birlikte, Yavuz Sultan Selim'in annesinin Giresun'da bir tekkesi olduğunu bilmekteyiz. Yavuz Sultan Selim Trabzon sancağında vali iken (1489-1512) bu sancağa bağlı bugünkü Giresun ilinin Espiye ilçesinin Tekke köyünde, annesi Gülbahar Hatun'un Hacı Abdullah Halife Tekkesi ya da Gülbahar Hatun Tekkesi diye bilinen mütevazı yapı topluluğunu tesis ettiği bilinmektedir. Ancak bu tekkenin, Nakşibendî Tekkesi olduğu söylenmektedir (Karpuz, 1982, s. 117-125; Yüngül, 1982, 101-115).

3.1.2.1 Hafsa Sultan

Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Hatun, Halvetî tekkesi inşa ettiren ilk padişah annesidir. Hafsa Hatun'un inşa ettirdiği bu tekke, İstanbul'da değil de şehzade kenti Manisa'da bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmamızda detaylı bir şekilde bahsedilmeyecektir. Hafsa Hatun'un Halvetî tekkesini neden İstanbul'da değil de şehzade kentinde inşa ettirdiği hususu, valide sultanların genel mimari programlarının bir uzantısıdır. Tekkenin de içinde bulunduğu külliye, cami, imaret, medrese, sıbyan mektebi, darüşşifa ve hamamdan oluşmaktadır. Çeşitli bilgilerden faydalanılarak yapılan restitüsyonda, bir çevre duvarıyla müstakil hale getirilen yapının ortası havuzlu bir avlunun etrafına dizilmiş, önleri revaklı on iki hücre ile bir tevhidhaneden oluştuğu görülmektedir (Yörükoğlu, 1981, XIII, s. 124; Yavaş, 1997, XV, s. 123-124). Vakfiyesinde ise Hafsa Hatun'un on Halvetî dervişine tahsis edilmek üzere on hücre yaptırdığı kaydedilmiştir. Ayrıca tekkenin şeyhinden ve bir de bevvabı bulunduğu bahsedilmektedir. Dolayısıyla on derviş, bir şeyh ve bir

---

¹Bayezid'in şehzadelerinden Sultan Ahmed'in annesi Amasya'da, Şehzade Şehinşah'ın annesi Hüsnüşah Hatun Manisa'da, Şehzade Alemşah'ın annesi Gülruh Sultan Saruhan sancağına bağlı Akhisar'da mütevazı külliyeler yaptırmıştır. Ayrıca yukarıda bahsedildiği üzere II. Bayezid'in annesi Amasya sancağına bağlı Tokat'ta, I. Selim'in annesi ise Trabzon sancağında külliyelerini yaptırmışlardır (Çıkla, 2004, s. 87-106)

bevvabı barındıran bir tekkenin en az on iki hücreli olduğu düşünülebilir (Hafsa Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 576, s. 31-36; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1989, s. 195-213.

Hafsa Sultan'ın Halvetî şeyhleriyle ilişkileri, Kanuni Sultan Süleyman'ın Manisa'da sancakbeyliği yaptığı dönemde başlamıştır. Bu tekkenin meşihat makamını ise Hafsa Sultan'ın bizzat talep etmesi üzerine Merkez Efendi (ö.Hicri 959/ Miladi 1551/1552) üstlenmiştir (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 48-49; Hulvi, 2013, s. 442; Öngören, 2000, s. 273). Böylelikle Hafsa Sultan Manisa'da gelecekte sancakbeyliği yapacak pek çok şehzadenin Halvetilerle yakın temaslarda bulunmasının temelini atmıştır.

3.1.2.2 Haseki Hürrem Sultan

Hürrem Sultan geleneklere aykırı bir şekilde oğullarıyla sancağa gitmemiştir. En azından XV. yüzyılın ortasından sonra başkentte kalan ilk şehzade annesidir. Ne Manisa sancak beyliğine gönderilen Mehmed'e ne de Konya sancakbeyliğine gönderilen Selim'e eşlik etmiştir. Osmanlıların büyük saygı gösterdiği gelenek ve teamüllerin bu şekilde çiğnenebilmesi Hürrem Sultan'ın Kanuni Sultan Süleyman üzerindeki nüfuzunu açıkça gösterir (Peirce, 1996, s. 77-87). Ancak bu gücüne ve büyük mimari girişimlerine rağmen Hürrem Sultan'ın Halvetilere desteği oldukça mütevazı ölçülerdedir.

Hürrem Sultan'ın Halvetî şeyhlerinden Merkez Efendi'nin doğum yeri olan Denizli'ye bağlı Sarı Mahmutlu köyünde yaptırdığı cami-tekkeye ve Merkez Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed'in Uşak'ta yaptırdığı tekkeye vakıflar tahsis ettiğini bilmekteyiz (Necipoğlu, 2005, s. 271). Ancak Hürrem, oğlu II. Selim tahta geçmeden öldüğünden, bu mimari faaliyetleri valide sultan olarak değil, padişahın hasekisi olarak gerçekleştirmiştir.

3.1.2.3 Nurbanu Sultan

Nurbanu Sultan, içinde Halvetiler için bir tekkede yer alan ve Atik Valide Külliyesi olarak anılan yapı kompleksini inşa ettirerek, İstanbul'da Halvetiler için tekke yaptıran ilk valide sultan olmuştur. İlgili kısımda da anlatıldığı üzere, oğlu III. Murad ise devrinde en çok Halvetî tekkesi yaptırılan XVI. yüzyıl padişahıdır. Nurbanu Sultan, şehzade sarayında iken, oğlunun Halvetî şeyhleriyle yakın temaslara tanık

olmuş ve oğlu tahta geçtikten sonra, padişah annesi olarak İstanbul'da Atik Valide Külliyesi'ndeki Halvetî tekkesini inşâ ettirmiştir.

Nurbanu Sultan'ın içinde Halvetî tekkesi de içeren Atik Valide adıyla bilinen külliyesi, cami, medrese, mektep, darülhadis, darülkurra, tekke, imaret ve darüşşifadan oluşmaktadır. Üsküdar'da, Toptaşı semtinde 1570-1579 yılları arasında inşâ ettirilmiştir. Tekkenin ilk şeyhi muhtemelen Halvetiliğin Şabâni koluna mensup olan Vişne Şeyh Mehmed Efendi'ydi.¹ Nurbanu Sultan'ın vakfiyesinde tekke şeyhinin taşınması gereken özellikler açıklanırken, külliye içerisindeki camide mübarek gün ve gecelerde, cami cemaatine vaaz ve nasihat edecek iyiliksever bir vaiz olması hususu özellikle vurgulanmıştır (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170; Vakfın çeşitli birimlerinde çalışan personel ve ücretleri için bakınız: TSMA. D, nr. 1393, 1334; MAD.d, nr. 5231, 5705). Bu bilgi dikkate alındığında Nurbanu Sultan inşa ettirdiği tekkede kimin şeyh olacağına özel bir önem vermiş olmalıdır. Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi'nden buraya geçtiği düşünülecek olursa, Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin yaşadığı devirde oldukça meşhur bir Halvetî şeyhi olduğu anlaşılacaktır (Atâi, 1989, s. 361). Çünkü Ferruh Kethüda (Balat) Tekkesi, birçok zaman Halvetiliğin asitânesi Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne geçişin son adımını teşkil etmekteydi. Ferruh Kethüda Tekkesi şeyhi Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin Atik Valide Tekkesi'ne geçişi, hem Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı bu tekkenin Halvetî tekkeleri arasındaki yerini hem de Vişne Mehmed Efendi'nin tanınmışlığını kanıtlamaktadır. Vişne Şeyh Mehmed Efendi meşhur bir Halvetî şeyhi olduğuna göre, Halvetilerle yakınlığı bilinen Nurbanu Sultan'ın Vişne Şeyh Mehmed Efendi'yi tanımamış olduğu, yakınlık kurmadığı düşünülemez.

Ayrıca adı bu çalışmada çokça geçecek olan Yayabaşızâde Hızır İlyas Efendi Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin en bilinen halifelerindedir (Atâi, 1989, s. 464-465). Yayabaşızâde Hızır İlyas, III. Murad ve Nurbanu Sultan'ın çok yakınında bulunan Şemsi Paşa ve Habeşi Mehmed Ağa'nın yaptırdığı Halvetî tekkelerinde, sırasıyla görev almıştır. Şemsi Paşa ve Habeşi Mehmed Ağa'nın inşâ ettirdiği Halvetî tekkelerinde Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin halifelerinden Yayabaşızâde Hızır

---

¹Atâi ve Zâkir Şükrî Efendi bu bilgiyi teyid eder (Atâi, 1989, s. 361; Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 74). Konuyla ilgili ayrıca bkz. (Necipoglu, 2005, s. 283; Tanman, 1991, s. 68-73).

İlyas'ın şeyh olarak atanması rastlantı olmasa gerek. Vişne Şeyh Mehmed Efendi ve onun halifelerinden Yayabaşızade Hızır İlyas Efendi padişah ve yakın çevresindeki kimselerin tanıdığı ve yakın temaslarda bulunduğu Halvetî şeyhleridir.

Nurbanu Sultan Atik Valide Tekkesinin yapımı tamamlandıktan kısa bir süre sonra 1583'de vefat etmiş ve bir yıl sonra da Şeyh Vişne Mehmed Efendi ölmüştür. Bu durum, Nurbanu Sultan'ın Halvetî şeyhleriyle yakınlığının şehzade kenti Manisa'da ilk tohumlarının atıldığını düşündürmektedir. Nurbabu Sultan'ın oğlu III. Murad'ın Şeyh Şüca ile yakınlığı ve Atik Valide Tekkesi'nin ilk şeyhi Vişne Şeyh Mehmed Efendi'nin de bir Şabâni şeyhi olması rastlantı olmasa gerek. Nurbanu Sultan'ın çok yakınındaki kimselerden oğlu III. Murad ve kocası II. Selim başta olmak üzere, damatları Sokullu Mehmed Paşa ve Piyale Paşa, musâhib Şemsi Ahmed Paşa, onun kuzeni Doğancı Ahmed Paşa, dârüssaade ağası Habeşi Mehmed Ağa gibi kimselerin Halvetî şeyhleriyle yakın münasebette olması ve Atik Valide Külliye'sinde Halvetiliğe bağlı bir tekkenin yer alması Nurbanu Sultan'ın Halvetî müntesibi olduğunu kâfi derecede kanıtlamaktadır. Şehzade kenti Manisa'da, Halvetilerle kurulan yakın temaların, Nurbanu Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı külliyesinde aksını bulmuş olduğu aşikârdır.

Nurbanu Sultan, Halvetî tekkesi inşâ ettirenler içerisinde, valide sultan olarak yüksek statüye sahip bir banidir. II. Selim şehzade sancağına gidişinden, 1566'da kırk iki yaşında tahta çıkışına dek geçen yirmi üç yılda tek bir erkek çocuğu sahibi olarak, Nurbanu Sultan'ın gelecekte sultan sarayındaki statüsünü belirlemiştir. Nurbanu Sultan önce II. Selim'in hasekisi, sonra da tahtın vârisi Sultan Murad'ın validesi sıfatıyla haremın başı olmuştur. III. Murad'ın tahta geçmesinden sonra saraydaki konumu daha da güçlenmiş ve artık valide sultan olarak haremde daha etkili hale gelmiştir. Nurbanu Sultan II. Selim'in saltanatı sonunda padişahın hasekisi olarak 1.000 akçe alırken, valide sultan olduğunda 2.000 akçe maaş almaya başlamıştır. Haremın en güçlü ve en önemli üyesi olan Valide Nurbanu Sultan'a imparatorluğun en yüksek maaşının ayrılması, O'nun politik, ekonomik gücünü gözler önüne sermektedir (Peirce, 1996, 122-123, s. 169-173).

Vakfiyesinde kaydedildiği üzere Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da bulunan muazzam külliyesi dışında Lapseki'de bir mescid, mektep, imaret ve tekkeden oluşan mütevazı bir külliyesi daha vardı. Ayrıca Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da Yeni Mahalle adıyla bilinen yerde yirmi iki hücreli bir hanı ve İstanbul'un farklı yerlerinde beş tane

hamamı bulunmaktaydı.¹ Nurbanu Sultan'ın Lapseki'de ki tekkesinin hangi tarikata bağlı olduğunu bilmiyoruz ancak Valide Sultan'ın her iki külliyesinde de tekke yaptırmış olması O'nun tasavvuf erbabıyla yakın temaslarını kanıtlamaktadır.

3.1.3 Padişah kızları ve damat vezirler

Yüzyıllar içinde gelişen ve güçlü bir geleneğin ürünü olan Osmanlı bürokratik sisteminde vezirlerin önemli bir yeri vardı. Sıradan bir köylünün çocuğu olarak dünyaya gelen bir kişi, bürokrasinin en üst seviyelerine çıkabiliyordu. Aralarından bazıları sadrazamlığa kadar yükselebiliyor, böylelikle padişahın vekil-i mutlakı oluyorlardı. Hatta bunlardan bazıları hanedan mensubu kişilerle evlenip, padişahın damadı da olabiliyorlardı.

Padişahların damatlarını vezirler arasından seçmesi geleneğinin Kanuni Sultan Süleyman devrinde başladığı literatürde genel olarak tekrar edilir. Ancak bunun doğru olmadığını, söz konusu geleneğin ilk tohumlarının II. Bayezid devrinde atıldığını biliyoruz. Bu devirden itibaren giderek artan bir oranda padişahlar damatlarını paşalar arasından seçmeye başlamıştır. Sultan II. Bayezid'in başlattığı bu gelenek, Kanuni Sultan Süleyman devrinde iyice güç kazanmıştır (Peirce, 1992, 106). Bu dönemde hanedan mensubu kadınların neredeyse tamamı kudretli paşalarla evlendirilmiştir (Peirce, 1996, s. 77–87). Kanuni'nin dokuz sadrazamından, yalnızca üç tanesinin kendisine damat olmaması, bu çarpıcı gerçeği açık bir şekilde ortaya koyar (Peirce, 1996, s. 89).

Kanuni Sultan Süleyman devrinde nüfuzlu vezirlerle evlenen padişah kızları sahip oldukları iktidarı yansıtan binaları diledikleri gibi yaptırmışlardır. Bu binalar onların sadece padişah kızı olarak taşıdıkları gücü değil, aynı zamanda vezir hanımı olarak sahip oldukları gücü de yansıtıyordu. Bu gerçeği diğer bir şekilde vurgularsak, damat vezirler de vezirliğin kendilerine sağladığı güce padişah damadı olmanın gücünü ekliyorlardı (Çıkla, 2004). Böylelikle padişahlarda kendilerine daha sıkı bağlı bir paşalar ağı oluşturmuştur. Mesela Şehzade Selim'in tahta geçeceği kesinleştikten sonra, babası Kanuni Sultan Süleyman veliahtının İsmihan, Gevherhan ve Şah Sultan adlı üç kızını istikbali parlak vezir veya vezir adaylarıyla evlendirmiştir. Bunlardan ikisinin eşi Halvetilerle yakın ilişki kurmuştur. İsmihan Sultan sonradan

---

¹ Dikilitaş'ta, Ayakapusu yakınında Gül Camii mahallesinde, Üsküdar'da ve Silivri kazasına bağlı Kabakçı Köyü'nde beş tane hamamı bulunduğu vakfiyesinde kayıtlıdır (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170).

sadrazamlığa kadar yükselecek ve Halvetilerle yakın temas kuracak olan Sokullu Mehmed Paşa'yla; Gevherhan Sultan ise kaptan-ı deryalığa kadar yükselecek olan ve İstanbul-Kasımpaşa'da yaptırdığı külliyesinde Halveti tekkesi de yer alan Piyale Paşa'yla evlendirildi (Peirce, 1996, s. 90).

Vezirlerle hanım sultanlar arasındaki evliliklerin kime daha büyük faydalar sağladığı tartışması bir yana, konumuz dâhilinde vurgulanması gereken asıl nokta, damat vezirlerin ve hanımları olan hanedan mensubu kadınların dikkate değer sayıda Halvetî tekkesi inşa ettirmiş olmasıdır. Damat vezirlerin bazen eşleri, bazen de kendileri adına büyük külliye içinde Halvetî tekkesi yaptırmaları XVI. yüzyıla damgasını vurmuştur. Halvetî tekkelerini inşâ ettiren banilerin hemen hemen dörtte birini vezirler ve sadrazamlar oluşturmaktadır. Bunların yaklaşık yarısı, damat sadrazam ve yahut vezirdir. Bunlar Sokullu Mehmed Paşa, Piyale Paşa, Ferhad Paşa, Çoban Mustafa Paşa¹ ve Sokullu Mehmed Paşa'nın damadı Cafer Paşa'dır. Bu kişilerin hepsi Halvetî tekkesi inşa ettirmişlerdir.²

Damat vezirler ve eşleri olan padişah kızları mimari girişimlerini kimi zaman birlikte yapmışlarsa da, birbirlerinden bağımsız olarak inşa ettirmeleri daha sık rastlanılan bir durumdur. Mesela Ferhad Paşa'nın Musalla Tekkesi'ni, Cafer Paşa'nın kendi adıyla bilinen Eyüp'teki tekkeyi inşa ettirmesinde eşlerinin rolünden bahsedilmez. Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı üç Halvetî tekkesini de padişah kızı kimliğiyle inşa ettirmeyi yeğlemiştir. Şah Sultan'ın eşi Sadrazam Lütfi Paşa'nın bu üç Halvetî tekkesinin yapımıyla herhangi bir ilgisi yoktur. Dolayısıyla Lütfi Paşa Halvetî tekke banileri arasında zikredilemez. Ancak eşinin Halvetilerle Yanya'da başlayan yakınlığı İstanbul'da devam edip ardından bütün mimari faaliyetleri, Halvetiliğin etrafında şekillendiğinden, Lütfi Paşa'nın Halvetilerle bağlantılı olmadığı da söylenemez.

---

¹ Mustafa Paşa'nın Sultanzade Şah Hatun veya Yavuz Sultan Selim'in kızı Şehzade Sultan'la evli olduğu yönündeki bilgilerin yanında Sadrazam Piri Mehmed Paşa'nın damadı olduğu yönünde de bilgiler vardır (Gökbilgin, 1952, 517, 525; Peirce, 1996, s. 88).

² Saray damatlarının XVI. yüzyılda başlayan Halveti tekkesi inşa ettirme geleneği sonraki yüzyıllarda da gözlemlenebilir. Baha Tanman Halvetiliğin Nasuhiyye kolunun asitânesi ve pirevi olan Üsküdar'daki Nasuhi Tekkesi'nin 1690/1691'de Sultan IV. Mehmed'in kızlarından Hatice Sultan ile evlenen sadrazam Moralı Hasan Paşa tarafından inşâ ettirildiğini söyler. Ancak Tanman daha sonraki yazılarında, Sadrazam Damat Hasan Paşa'nın dergâhın yapımını başlattığını ancak maddi gücü yetmediğinden inşaatın Şeyh Mehmed Nasuhi'nin çabalarıyla tamamlandığını anlatır. Yine Tanman'ın belirttiğine göre Tekke'nin vakfı Mehmet Nasuhi'nin vefatından sonra Paşa'nın, padişah kızı olan eşi Hatice Sultan adına tescil edilmiştir (Tanman, 2006, XXXII, s. 430).

Damat vezirlerin banilik rolünü sultan eşleriyle birlikte üstlenmelerinin en meşhur örneklerinden biri, Sokullu Mehmed Paşa'nın Kadırga külliyesinde yer alan camiye eşi İsmihan Sultan'ın, medrese ve hangahı ise kendisinin yaptırmasıdır. Piyale Paşa Külliyesi'nde yer alan Halvetî tekkesinden vakfiyede söz edilmemektedir. Bu tekkeyi Gevherhan Sultan yaptırmış olabilir. Dolayısıyla Piyale Paşa Külliyesi de vezir Piyale Paşa ile sultan eşi Gevherhan'ın ortak girişimi olabilir. Bu kısımda mimari girişimlerini eşleriyle birlikte veya eşlerinden bağımsız olarak yaptırmış olup olmamalarına bakılmadan tüm damat vezirler ve hanım sultanlar birlikte ele alınmaya çalışılacaktır.

3.1.3.1 Şah Sultan (Lütfi Paşa'nın eşi)

Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan XVI. yüzyılda yaşayan Halvetî tekkesi banileri arasında müstesna bir yere sahiptir¹. Kardeşi Süleyman'ın saltanatı devrinde inşa ettirdiği üç tekkeyle Halvetî tarikatına desteğini ve bağlılığını açıkça göstermiştir. Eyüp Bahariye'deki sarayının yanında yer alan külliyesinde, Yenikapı'da ve Davutpaşa'da Halvetî tarikatı mensuplarına tahsis edilmiş tekkeleri vardı. Söz konusu üç tekkeyi inşa ettirmesinde dönemin en önemli Halvetî şeyhleri Merkez Efendi ve Yakub Germiyani'yle ilişkilerinin önemli rolü olmuştur.

Şah Sultan'ın Merkez Efendi'yle ilişkileri hakkında oldukça enteresan bilgi ve rivayetler vardır. Bunlardan ilki Merkez Efendi'yle Şah Sultan arasında bir izdivaç gerçekleştiği yönündedir. Ancak kaynaklardaki bazı bilgiler bu rivayeti oldukça zayıflatmaktadır². Şah Sultan'ın yaptırdığı üç tekkeden ikisi Merkez Efendi'yle bağlantılıdır. Rivayete göre 1537 yılında gerçekleşen Korfu seferinden dönerken Lütfi Paşa ve Şah Sultan Yanya civarında haramilerle karşılaşmışlar, kurtuluşlarına

¹ Tayyib Gökbilgin'in bildirdiğine göre bir tahrir defterinde Şah Sultan'ın adı Sultan Selim Han'ın kızı Devlet-Şâhi (Şehzade Şâhi) olarak geçmektedir (Gökbilgin, 1952, s. 498).

² Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan Manisa'daki külliyesinde bir de Halvetî tekkesi yaptırmıştı. Hafsa Sultan Sünbül Efendi'den bir halife rica edince, Merkez Efendi bu suretle Manisa'daki zaviyesinde göreve başlamıştır. Bu esnada Şah Sultan ile Merkez Efendi'nin evlendiği veya 940 tarihinde evlenmiş olabilecekleri belirtilmektedir. Şah Sultan'ın bu evliliği bir süre sonra noktlayıp Lütfi Paşa ile evlendiği anlatılmaktadır. Ancak bu rivayetlerin doğru olma ihtimalini zayıflatan pek çok husus vardır. Bunlardan biri devrin müelliflerinin verdiği bazı bilgilerdir. Mesela Yakub Efendi'nin oğlu Yusuf Sinanüddin eserinde, Şah Sultan'ın İstanbul'a giderken İstanbul meşayihini babasına sorduğunu, O'nun da Merkez Efendi'ye varmasını tavsiye ettiğini söyler. Şah Sultan'ın daha önceden evlilik yaptığı bir şeyhin İstanbul'da olup olmadığını bilmemesi mümkün gözükmemektedir (Yusuf Sinanüddin, 1290, s. 62-64; Esin, 1980, s. 65-92).

Merkez Efendi vesile olmuş, İstanbul'a döndüklerinde Şah Sultan şükran borcu olarak Merkez Efendi için Eyüp'te bir cami ve tekke inşa ettirmiştir.¹

Menâkıbnâmelerde Merkez Efendi'nin dervişleriyle birlikte yaptırdığı rivayet edilen, ancak vakfiyeler sayesinde (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17; TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; MAD.d, nr. 6211). Şah Sultan'ın yaptırdığını tespit edebildiğimiz Merkez Efendi Tekkesini de, Şah Sultan'ın tekkeleri arasında saymak yerinde olacaktır. Vakfiyesinde belirtildiği üzere, Şah Sultan bir cami, tekke ve Merkez Efendi için türbe inşa ettirmiştir. Bu binaların ve görevlilerin masrafları için akarlar tahsis etmiştir. Belki de daha önce Merkez Efendi tarafından yaptırılan mütevazı binaları büyüterek daha ihtişamlı şekilde ihya etmiş olabilir (Necipoglu, 2005, s. 296; Tanman, 2004, s. 202).

Şah Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı üçüncü tekke ise Yakub Germiyani ile ilişkilidir. Şah Sultan Lütfi Paşa'yla evlendikten sonra eşinin vali olarak görevlendirildiği Yanya'ya yerleşmişti. Yanya'da Halvetî/Sünbülü şeyhi Yakub Efendi ile yakın temaslarda bulunmuş, büyük olasılıkla da O'nun müridleri arasına girmişti. Lütfü Paşa'nın 1533'te Karaman Beylerbeyi olarak atanmasından sonra Şah Sultan Yanya'dan ayrılmıştır. Daha sonra eşi Lütfi Paşa veziriazam olduktan sonra Şah Sultan Davutpaşa mahallesinde bir camii ve bir tekke bina ettirip, buranın meşihatını üstlenmesi için Yakub Efendi'yi İstanbul'a davet etmiştir. Yakub Efendi Davutpaşa tekkesinin şeyhiyken, Merkez Efendi Koca Mustafa Paşa tekkesinin meşihatını üstlenmiştir. İki tekkenin dervişleri sık sık bir araya geliyorlarmış. Merkez Efendi'nin ölümü üzerine Yakub Efendi'nin Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin meşihatını üstlenmesi Şah Sultan'ı çok üzmüş, bu üzüntünün etkisiyle Davutpaşa tekkesini medreseye çevirmeyi tercih etmiştir (Yusuf Sinanüddin, 1290, s. 62–64; Atâi, 1989, s. 204-207).

3.1.3.2 İsmihan Sultan ve Sokullu Mehmed Paşa

Sahip olduğu siyasi güç nedeniyle Osmanlı tarihinin en ünlü sadrazamlarından biri olan Sokullu Mehmed Paşa, Bosna'dan devşirilerek saraya alınmış, çeşitli görevlerin

---

¹Ayvansarayi caminin bu tarihten sonra, 1555'de inşa edildiğini, dolayısıyla bu rivayetten sonra caminin değil de tekkenin inşa edilmiş olabileceğini anlatmaktadır. Bilindiği üzere, buradaki mescidin camiye çevrilme tarihi 1555'tir. Mescidin tekke ile birlikte inşa ettirilmesi 1537'de gerçekleşmiştir. Yani Ayvansarayi'nin dediği gibi caminin inşa tarihi ile bu rivayet arasında bir çelişki yoktur (Hulvi, 2013, s. 447; Ayvansarayi, 2001, s. 342).

ardından rikâbdar, çuhadar, çaşnigirbaşı, kaptan-ı derya, Rumeli beylerbeyi ve nihayetinde 1565 tarihinde sadrazam olmuştur (Gökbilgin, 1979, s. 595–605). Bu arada veliaht şehzade Selim'in kızı İsmihan Sultan ile evlendirilmiş, nüfuzunu ve kudretini kayınpederi tahta çıktıktan sonra arttırarak sürdürmüştür (Gerlach, 2007, s. 545-547, 584, 637).Kariyeri boyunca sahip olduğu büyük kudret ve servete yakışacak şekilde pekçok eser yaptırmıştır. Bunlar arasında şii İsmihan Sultan'la birlikte Kadırğa yakınlarında yaptırdığı külliye özel bir yere sahiptir (Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih, nr. 933, vr. 18b-23b). Bu külliye içinde oldukça ihtişamlı bir Halvetî tekkesi de barındırıyordu.

Kadırğa'daki külliye Sokullu Mehmed Paşa ve eşi İsmihan Sultan'ın ortak mimari girişimidir. İsmihan Sultan'ın vakfiyyesinde cami görevlileri ve bunlara ayrılan tahsisatlar verilirken Sokullu'nun vakfiyesinde sadece medrese ve tekke görevlilerinden bahsedilmesi bu durumu gösterir (İsmihan Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 134–146; Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478; Sokollu Mehmed Paşa'ya ait temlikname, nr. 572, s. 150-151). Ayvansarayı'nin konuyla ilgili verdiği bilgiler de bu görüşü destekler niteliktedir (Ayvansarayı, 2001, s. 258). Anlaşılan İsmihan Sultan Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki caminin yapımını üstlenmiştir. Sokullu Mehmed Paşa ise medrese ve tekkeyi yaptırmıştır. Bizi asıl ilgilendiren binayı, yani tekkeyi yaptıran Sokullu Mehmed Paşa ise de, dervişlerin beş vakit ibadetlerini gerçekleştirdikleri, şeyhlerin vaizlik yaptıkları yer külliyenin camisiydi. Bundan dolayı caminin banisi İsmihan Sultan eşi Sokullu Mehmed Paşa ile birlikte, Halvetiliğe bağlı olduklarını sergileyen ortak bir banilik gerçekleştirmiş oluyorlardı.

Kanuni Sultan Süleyman'ın son sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'nın ise Halvetiyye'ye müntesib olduğu, Kanuni gibi onun da Halvetiyye ricalinden Nureddinzade'ye intisab ettiği bilinmektedir. Hatta padişahın şeyhle tanışmasına Sokullu Mehmed Paşa'nın sebep olduğu da söylenebilir. Hatta Şeyh Nureddinzâde Tatarpazarcığı'nda faaliyet göstermekte iken, kendisini çekemeyen kişiler tarafından “Şeyh'in siyasi emelleri var diye” İstanbul'a şikayetler gitmiş, teftiş edilerek hapsedilmesi için ferman çıkarttırılmak istenmiştir. Bunu haber alan şeyh, ferman çıkmadan önce İstanbul'a giderek siyasi emelinin bulunmadığını ve bunların iftiradan ibaret olduğunu açıklayınca geri dönmesine müsaade edilmişti. Rivayete göre Nureddinzade, Şeyhülislam Ebussuud Efendi aracılığıyla görüştüğü Sadrazam

Sokullu'yu ikna etmeyi başarmıştı. Bu esnada sadrazamın şeyhten çok etkilendiği ve o tarihten itibaren aralarında sıcak ilişkilerin başladığı görülmektedir. Nureddinzade Tatarpazarcığı'na döndükten sonra ailesini de yanına alarak tekrar İstanbul'a gelmiş ve Küçük Ayasofya Zaviyesi'ne gelerek irşad faaliyetine başlamıştır (CSRA, nr. 71; Öngören, 2000, s. 328). Daha sonra Nureddinzade, Kanuni Sultan Süleyman ve Sokullu Mehmed Paşa ile Zigetvar seferine ordu şeyhi olarak katılmış, hatta yukarıda da temas edildiği üzere seferin başlamasına neden olan manevi işareti padişaha bizzat nakl etmiştir. Bu seferde padişah vefat etmiş, sefer dönüşünde padişahın iç organlarının burada yapılan bir türbeye defnini sağlayan Sokullu Mehmed Paşa buraya bir de Halvetî dergâhı yaptırmıştır.

3.1.3.3 Piyale Paşa (Gevherhan Sultan'ın eşi)

1526 yılında gerçekleşen Mohaç Seferi'nden sonra saraya alınan ve Enderun'da yetişen Piyale Paşa, 1547'de kapıcıbaşı, 1554'te Gelibolu sancakbeyi oldu, ardından da kaptan-ı deryalığa tayin edildi. Cerbe Savaşında gösterdiği başarıdan sonra veliaht Selim'in kızı Gevherhan Sultan ile evlendirildi. 1566'da kubbe vezirliğine, 1571 yılında üçüncü vezirliğe yükseltildi (Turan, 2001b, s. 566–569; Bostan, 2007, 296–297).

Bu esnada İstanbul Kasımpaşa'da kendi adıyla bilinen külliyesinin yapımını üstlenmiştir. Vezirliği döneminde böylesine büyük bir külliye yaptırabilmesi mali gücünün artmasına bağlıdır. Piyale Paşa'nın elimizdeki iki vakfiyesinde de külliye içindeki tekkeden hatta medreseden de bahis yoktur (Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri, EV.VKF, 4/34; VGM A.D, nr. 573, s. 111–115). Ancak külliyeyle ilgi araştırma yapan uzmanlar külliyenin bir tekke ihtiva ettiği görüşünü ileri sürer. Baha Tanman, Piyale Paşa'nın külliyesinin restütüsyonu oluştururken külliyenin içine tekkeyi de yerleştirmiştir. Tanman külliyenin içinde tekke ve medresenin kesin olarak var olduğunu ancak iki vakfiyede de bahsedilmemiş olmasını, bu birimlerin 1573'ten sonra paşanın vakfettiği gayrimenkullerin gelirleriyle inşa ettirilmesi ihtimaliyle açıklamaktadır (Tanman, 2011, s. 101). Ayrıca Necipoğlu 1573 tarihli ikinci vakfiyede Mevlana Derviş bin Abdullah-el imam ve Şeyh Mahmud el-hatib diye bahsedilen kimselerin de şahitlerin arasında gösterilmesini bu külliyenin içinde tekke olduğuna kanıt olarak göstermektedir (Necipoğlu, 2005, s. 425, 549). Hatta 1565 tarihli ilk vakfiyede de Derviş İbni Abdullah el-imam adındaki şahitten

bahsedilmektedir (Piyale Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 573, s. 111–115). Ayrıca Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulduğumuz Koruklu Tekkesi meşayihini anlatan bir menakıbnâme'de Piyale Paşa'nın camisine imam ve hatip olarak Cerrah Paşa Şeyhi diye tanınan İbrahim Efendi'nin tayin edildiği belirtilmektedir (*Menakıb-ı Zaviye-i Koruklu*, vr.341b). Piri Mehmed Paşa'nın inşâ ettirdiği Koruklu Tekkesi, Halvetî tekkesi olarak inşâ ettirilip, bu yıllarda aynı tarikata bağlı olduğundan, Piyale Paşa Tekkesi'nin de Halvetî tekkesi olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Padişah kızlarının sadrazam kocalarıyla birlikte bina yaptırması hususu, Piyale Paşa Külliyesindeki Halvetî tekkesinin, Piyale Paşa'nın eşi Gevherhan Sultan tarafından yaptırılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir. Nitekim Piyale Paşa'dan sonra Cerrah Mehmed Paşa ile evlenen Gevherhan Sultan'ın Cerrah Paşa külliyesindeki medresenin yapımını üstlenmiş olması da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.¹ Ayrıca Gevherhan Sultan'ın ilk eşi Piyale Paşa'nın yaptırdığı caminin imamlığını ve hatipliğini üstlenen Şeyh İbrahim Efendi, ikinci eşinin yaptırdığı caminin de hatipliğini üstlenmiştir. Bu durum bahsi geçen şeyhin Gevherhan Sultan ile yakın ilişkisi bulunabileceğini düşündürmektedir.

3.1.3.4 Cafer Paşa (Sokullu Mehmed Paşa'nın kızı Safiye Sultan'ın eşi)

Enderun'dan yetişen Cafer Paşa, kısa zamanda silahdar olmuş, padişahın çok yakınında bulunmuştur (Ayvansarayı, 2001, s. 360). II. Selim'in tahta çıkışından sonra başkapıcıbaşı olarak tayin edilmiştir. Ardından yeniçeri ağası olmuş, Sokullu Mehmed Paşa'nın himayesine girmiş, bir süre sonrada paşanın kızı Safiye Hatun'la evlenmiştir. 1569 yılındaki İstanbul yangınında gözden düştüğü için ağalıktan azlolunmuş, ancak bir süre sonra talih dönerek Rumeli beylerbeyliğine atanmış ve kubbe veziri olmuştur (Mehmed Süreyya, 1996, II, s. 382). Eyüp'te içinde bir Halvetî tekkesi de barındıran mütevazı bir külliye yaptırmıştır (Ayvansarayı, 2001, s. 302).

Sokullu Mehmed Paşa'nın Eyüp'teki külliyesinin hemen yanı başında bulunan Cafer Paşa Külliyesi, Sokullu Mehmed Paşa ile damadının yakınlığını vurgular niteliktedir. Belki de Cafer Paşa'nın ve Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin inşâ edildiği bu büyük alan Sokullu Mehmed Paşa mülküydü. Sokullu Mehmed Paşa kızı Safiye Hatun'a ya da damadı Cafer Paşa'ya söz konusu araziye temlik etmiş olabilir.

---

¹Gökbilgin Gevherhan Sultan'ın Filibe ve Uzunköprü'deki bazı köylerin sahibi olduğundan bahsetmektedir (Gökbilgin, 1952, s. 501). Gevherhan Sultan'ın vakfiyesini bulamamış olmamız, bu konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmamıza engel teşkil etmiştir.

3.1.3.5 Ferhad Paşa (Hüma Sultan'ın eşi)

Hüma Sultan, Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın genç yaşta ölen oğulları Şehzade Mehmed'in kızıdır. Babasız büyüyen sultan, daha sonra Ferhad Paşa'yla evlendirilmiştir. Ferhad Paşa Enderun'da yetişmiş, sırasıyla kapıcıbaşı, yeniçeri ağası, beylerbeyi ve üçüncü vezir olmuştur. Üçüncü vezir olduktan sonra 1564 tarihinde Hümaşah Sultan ile evlendiğine dair bilgiler olduğu gibi (Mehmed Süreyya, 1996, II, s. 518), bu evliliğin daha önceden 1558'de gerçekleştiğini ifade edenler de bulunmaktadır (Gökbilgin, 1955, s. 11–50).

Kastamonu ve Çatalca'da mütevazı büyüklükte camileri olan Ferhad Paşa (Eyice, 1995, 386–387), bizim konumuz açısından ehemmiyeti olan İstanbul Kumkapı'daki Musalla Tekkesi'ni Ferhad Paşa şeyhi olarak bilinen Mehmed Efendi için yaptırmıştır. Rivayete göre Ferhad Ağa Ramazan Efendi'nin müridi Mehmed (Mahmut) Efendi'ye gidip istikbalini sorduğunda, Mehmed Efendi ağaya damat ve vezir olacağını haber vemiş, bu söyledikleri gerçekleşince Ferhad Paşa Musallla Mescit-Tekkesi'nin inşa ettirmiştir.¹

Ferhad Paşa'nın tasavvufi çevrelerle yakın temas içinde olduğunu gösteren başka örneklerde vardır. Ferhad Paşa Kastamonu'daki camiye de Seyfi Dede adlı bir şeyhin ricası üzerine inşa ettirmiştir (Necipoğlu, 2005, s. 401). Bahsi geçen şeyhe muhtemelen mürit olarak intisap etmişti. Damat sadrazamlardan Maktul İbrahim Paşa'nın sarayı, Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayı gibi Ferhad Paşa Sarayı da padişahın sarayına oldukça yakın bir noktada bulunmaktaydı (Evliya Çelebi, 1996, s. 76). Ferhad Paşa Kanuni devrinin damat vezirlerinden biriyse de, Sokullu Mehmed Paşa, Piyale Paşa, Lütfi Paşa ya da Maktul İbrahim Paşa kadar devre damgasını vuran devlet adamlarından biri değildi. O yaptırdığı binalarla devlet adamlığından ziyade dindarlığını sergilemiştir. Evliya'nın söylediği üzere hattat olan Ferhad Paşa ekseriya mushaf-ı şerif yazarak vaktini geçirirmiş. Meşhur hattat Ahmed Karahisari'nin öğrencilerinden olan Ferhad Paşa, hazırladığı mushaflardan birini Bayezıd Han türbesine, bir diğerini ise kayınpederi Şehzade Mehmed'in türbesine

---

¹ Konuyla ilgili bkz. (Atâî, 1989, 194). Ancak 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde bu mescitten "vakf-ı mescid-i Şeyh Ferhad b. Abdullah der kurb-u Ulanka" diye bahsedilmesi enteresan bir durumdur. 1546 Yılında bu mescit varsa bu binayı Ferhad Paşa henüz Yeniçeri ağası bile değilken inşa ettirmiş olması gerekmektedir. Belki de Ferhad Paşa vezir olduktan sonra mevcut olan mescitin yanına zaviye eklemiştir. Zaten görevlilere verilecek maaşlar anlatılırken, sadece mescit görevlilerinden bahsedilmekte, zaviye görevlilerinden hiç bahsedilmemektedir (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 144).

bağışlamış. Hatta Şehzade Mehmed'in türbesinde bulunan mushaf Ferhad Paşa'nın eşine düğün hediyesiymiş (Necipoglu, 2005, s. 401).

3.1.4 Diğer Vezirler

3.1.4.1 Piri Mehmed Paşa

Piri Mehmed Paşa Yavuz Sultan Selim ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde sadrazamlık yapmıştır. İstanbul'da, Belgrat'ta ve kendi memleketi Konya'da birçok binanın inşasını üstlenmiştir. Bunlar arasında Zeyrek'te sonradan medreseye dönüştürülen ve eski bir Bizans sarnıcı üzerine yapılan Soğukkuyu Camii-Zaviyesi¹; Molla Gürani Cami karşısında Koruklu Tekkesi; Mercan Çarşısı'nda Terlikçiler Mescidi; Hasköy'de mescit ve hamam; Silivri'de cami, imaret, medrese ve mektepten oluşan bir külliye; Balat'ta Camcı Ali mahallesinde bir mektep; Konya'da cami, imaret ve Mevlevi tekkesinden oluşan bir külliye; Belgrat'ta imaret ve Tekirdağ'da Nail köyünde bir mescit vardır (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276; CSRA, nr. 69).

Piri Mehmed Paşa inşa ettirdiği yapılar arasında bulunan Zeyrek'teki Soğukkuyu tekkesini ve Molla Gürani karşısındaki Koruklu tekkesini Halvetî dervişlerinin tasarrufuna vermiştir. Piri Paşa'nın bunların dışında bir tekke daha yaptırdığı, İstanbul Söğütçe'de bulunan bu tekkenin ünlü Halvetî şeyhi Cemaleddin İshak Karamani için inşa ettirildiği rivayet edilmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 387; Ayvansarayı, 1985, s. 226; Hammer, 2011, s. 84). Ancak elimizdeki vakfiyelerde bunu kanıtlayan bir delil bulunmamaktadır.

Piri Mehmed Paşa vakfiyesinde Muhiddin Mehmed Çelebi'nin oğlu olarak anılmaktadır². Fatih Sultan Mehmed'in Karamanoğulları Beyliği topraklarını ele geçirdikten sonra bölgedeki ahaliyi tehcir ettiği, bu esnada Piri Paşa'nın ailesinin de

---

¹ Mecdi tekkenin medreseye dönüştürülmesine dair ayrıntılı bilgi verir: Piri Mehmed Paşa, İstanbul'da büyükçe bir dergâh yaptırmış ve içinde Şeyh Cemâl Efendi'yi oturtmuştu. Rebî'ul-evvel ayı olunca mevlit okutmak üzere geniş hazırlık yaptı ve yaptırdığı dergâhta, o geceyi tes'îd için âlim ve sâlih kişileri dâvet etti. Sohbet esnâsında Seyyid Velayet başını kaldırıp, bir müddet düşünüp, murâkabe ettikten sonra bu dergâh, Cemâl Efendi'nin vefâtından sonra medrese olup, aslâ dergâh olmayacaktır" demiştir. Gerçekten de Şeyh Cemâl Efendi vefât edince, dergâhı medreseye çevrilmiştir (Mehmed Mecdi, 1989, s. 354).

² Vakfiyesinde Muhyiddin Mehmet Çelebi'nin oğlu olarak geçmektedir. Piri Mehmet Paşa'nın ailesini çok detaylı bir şekilde anlatan İbrahim Hakkı Konyalı da aynı bilgiyi verir. Ancak literatürdeki diğer iddialar meseleyi oldukça karmaşık hale getirir (Konyalı, 1975, s. 2591; Curry, 2008, s. 121-141).

Amasya bölgesine nakledildiği bilinmektedir (Konyalı, 1975, s. 2588). Piri Mehmed Paşa'nın ailesi Amasya'da II. Bayezid ile irtibat kurmuştur. Amasya'da 1486 yılında külliye yaptıran II. Bayezid medresenin başına müderris olarak Piri Mehmed Paşa'nın amcası Alaaddin Ali Çelebi (Zenbilli)'yi getirmiş, babası Muhyiddin Mehmed Çelebi de bahsedilen caminin vaizi ve kürsü şeyhi olmuştur. Babası sonradan Amasya kadısı, oğlu Pir Mehmed de babasının mahkemesine başkâtip olarak atanmıştır. Aynı yıllarda Zenbilli Ali Efendi de Amasya müftülüğü görevini üstlenmişti (Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, 1997, s. 1205; Konyalı, 1975, s. 2589). Amasya'da Sultan Bayezid Camii vaizliğini üstlenmiş olan Mehmed Çelebi, Bayezid'in İstanbul'daki camiinin tamamlanmasından sonra buraya kürsü vaizi olmuş ve oğlu Pir Mehmed (Paşa) de babasıyla İstanbul'a gelmiştir (Konyalı, 1975, s. 2547).

İlmiye silkine intisap eden Piri Mehmed sırasıyla Sofya, Silivri, Galata ve Siroz kadılıklarında bulunmuş, ardından Fatih Sultan Mehmed imareti mütevellisi olmuş, Sultan II. Bayezid'in hükümdarlık yıllarının sonuna doğru ise kalemiye silkine intikal etmiş ve hızla yükselmiştir. Çaldıran seferinde başdefterdarlık yaptıktan sonra 1518'de Yavuz Sultan Selim tarafından veziriazamlığa getirilmiştir. Görevini Kanuni döneminde de sürdürmüş, Belgrad ve Rodos'un fethinde önemli rol oynamıştır (Konyalı, 1975, s. 2598-2599).

Yavuz Sultan Selim devrinde inşâ ettirildiğini düşündüğümüz tekkelerin birisi hariç hepsi Piri Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İstisna olan tekke ise ancak Piri Mehmed Paşa'nın tekkeleri gibi Halvetiliğin Karamani koluna mensub Üsküdar'daki Nakkaş Baba Tekkesi'dir. Yavuz Sultan Selim'in Koca Mustafa Paşa Tekkesi Şeyhi Sünbül Efendi ile yaşadığı birtakım olumsuz olaylardan dolayı Halvetilerle ilişkilerinin iyi olmadığı ileri sürülebilir. Ancak en yakınındaki devlet adamlarından biri olan sadrazamı Piri Mehmed Paşa'nın Halvetî şeyhi ve aynı zamanda kendi amcası olan Cemaleddin İshak Karamani için iki tane tekke yaptırması anlamlıdır. Ancak Piri Mehmed Paşa'nın Sünbül Efendi ve müridlerinin temsil ettiği kol için değil de, Halvetiliğin Karamani koluna mensup Cemaleddin İshak Karamani için tekke inşa ettirdiği hususunun altı çizilmelidir.

3.1.4.2 Atik Ali Paşa

Vakfiyesinde adı Ali bin Abdülkerim olarak geçen Ali Paşa'nın Çemberlitaş'ta içinde Halvetî tekkesi de bulunan bir külliyesi, Edirnekapı ve Balat'ta camileri, Serez'de bir zaviyesi ve Edirne'de içinde tekkesi de bulunan bir külliyesi vardı.¹ Ayrıca Mora'da Balyabadra (Patras), Koron, Modon, Navarin'de ve Mezistre'de beş sıbyan mektebi yaptırmıştı. Çemberlitaş'ta yaptırdığı külliyesinde bulunan tekke İstanbul'daki ilk Halvetî tekkelerindendir. Külliyenin ne zaman yapıldığı ile ilgili birtakım karışıklıklar vardır.² Ancak vakfiyesinin 915 (1509-1510) tarihli olması, en erken XVI. yüzyıl başında inşâ edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Babüssaade ağalığından veziriazamlığa yükselip, ardından içinde Halvetî tekkesi de barındıran muazzam bir külliye yaptırmış olması kayda değerdir. Ali Paşa bir süre Bâbüssaâde ağalığı yaptıktan sonra önce sancak beyliği, ardından da 1482'de Karaman beyliği yapmış, 1501'de Mesih Ali Paşa'nın ölümü üzerine sadrazam olmuştur. İki yıl süre sadrazamlık yaptıktan sonra azledilmiş sonra 1506'da tekrar sadrazam olmuştur. II. Bayezid devrinde Davut Paşa'dan sonra en uzun süre sadrazamlık yapan Hadım Ali Paşa padişahın en yakın adamlarından biri olmuştur (İpşirli, 1991, s. 64–65).

Atik Ali Paşa Tekkesi, yukarıda bahsettiğimiz kiliseden dönme olanları hariç tutarsak, büyük külliye içerisinde tümüyle yeni inşa edilen Halvetî tekkelerinden ilkidir. Devrin şartları ve beliren Safevi tehlikesi düşünüldüğünde Atik Ali Paşa ve bahsedilen diğer devlet adamlarının ehl-i sünnet kaidelerine riayet eden Halvetiliği desteklemesi doğaldır. Ali Paşa mimari alanda, Şiiliğe karşı bir alternatif olarak sunulan Halvetiliğe bağlı tekke inşa ettirirken, politik arenada da bu mücadelesini üst safhalara taşımıştır. Nitekim Şiilik meselesi ile oldukça yakından uğraşan Ali Paşa Şahkulu isyanını bastırmaya çalışırken 1511 tarihinde şehit olmuştur.

---

¹ Literatürde Edirne'deki Atik Ali paşa Camisi'nde hangah ya da imareti yoktur denilmektedir. Ancak vakfiyesinde bir hanıghandan bahsedilmektedir (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b – 23a; Gökbilgin, 1952, s. 398)

² Ayvansarayı, camimin yapılış tarihini 902 (1496-1497) olarak gösterir (Ayvansarayı, 2001, 207–208). Semavi Eyice ise “Bugün caminin cümle kapısı üstünde bulunan âyet-i kerime yazısı köşesinde her ne kadar 902 tarihi varsa da, bu levha üzerinde görülen 1314(1896-1897) tarihinden açıkça anlaşıldığı üzere, yazı 1894 zelzelesinden sonra yapılan büyük tamirde yazılmış ve buraya konulmuştur. Ali Paşa'nın böyle büyük ve önemli eseri ancak veziriazam olduktan sonra yaptırabileceği ve vakfiyenin de 915(1509-10) tarihli olduğu göz önünde tutulursa camisinin ve manzumesinin her yerde tekrarlandığı gibi 902'de değil en azından 915'e doğru yapılmış olması gerekir”demektedir (Eyice, 1991, 65 – 67). Eyice'nin vakfiyenin aslına ulaşamadığı için Barkan ve Ayverdi'nin yayınladığı 1541 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne dayalı olarak verdiği bu bilgiyi vakfiyenin aslı da doğrular. Söz konusu vakfiye için bakınız: Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a.

3.1.5 Saray ağaları

Saray teşkilatı içinde Bâbüssaâde ve Dârüssaâde Ağası'nın hususi bir yeri ve önemi vardı. Bâbüssaâde Ağası denilen kapı ağası sarayda görevli ak hadım ağalar sınıfına mensup olup, sarayın başnazırı ve zabıtiydi. XVI. asrın sonlarına kadar harem-i hümayun dâhil bütün saray teşkilatının en üst amiriydi. Sadrazam padişahın nasıl dışarıda mutlak vekili ise bâbüssaâde ağası da padişahın saray içindeki mutlak vekiliydi (Uzunçarşılı, 1988, s. 354–355).

Dârüssaâde ağaları ise harem-i hümayun'un hizmet ve muhafızlığını yaparlardı. Bundan dolayı kendilerine harem ağaları da denilmekteydi. XVI. yüzyılın sonlarına kadar harem ağalığı bâbüssaâde ağasının kontrolünde olmasına rağmen, Habeşi Mehmed Ağa harem ağalığını bâbüssaâde ağalığından ayırmıştır. Dârüssaâde ağalığının 1594 tarihinden sonra tümüyle bâbüssaâde ağalığından ayrılmasıyla nüfuzu giderek artmıştır (Uzunçarşılı, 1988, s. 172–173). Halvetî tekkesi yaptıran saray ve çevresine mensup baniler arasında saray ağalarının da önemli bir yeri vardır. Hüseyin Ağa, Mustafa Ağa, Cafer Ağa, Habeşi Mehmed Ağa gibi isimler en önemli baniler arasındadır.

3.1.5.1 Babüssaade ağaları

3.1.5.1.1 Hüseyin Ağa

Sultan II.Bayezıd devri saray ricalinden olan Hüseyin Ağa'nın ismi Hicri 916 (Miladi 1510–1511) tarihli vakfiyesinde Hüseyin Ağa bin Abdülhay şeklinde geçer. Hüseyin Ağa Küçük Ayasofya olarak bilinen Sergios ve Bakhos Kilisesi'ni camiye dönüştürmüştür. Vakfiyesinde kilise olan binayı tamir ettirerek camiye dönüştürdüğü, yanına da “sofuhane” şeklinde tabir edilen bir tekke yaptırdığı belirtilmektedir. Vakfiyesinde caminin yakınında yaptırdığı bir hamam ve iki handan da bahsedilmektedir. Ayrıca Eyice külliyesinin müstemilatı içinde birde mektebin olduğundan bahseder (Hüseyin Ağa'nın Vakfiyeleri, TSMA.D, nr. 6900, 6977; Eyice, 1978, s. 149–246). Hüseyin Ağa'nın banilik faaliyetlerini destekleyen Sultan II. Bayezıd İstanbul'da ve çevresindeki birçok araziyi Hüseyin Ağa'ya temlik etmiştir. Bu mülklerin gelirleri sayesinde binaların giderleri karşılanabilmiştir. Padişah vakıfların giderleri için bir miktarda nakit para vermiştir.¹

¹ Bayezid'in temlik ettiği araziler vakfiyede şöyle anlatılmış; “Kule canibindeki arazinin tamamı, adı geçen arazinin karşısında sol tarafında bulunan kule tarafındaki diğer arazinin tamamı, ahşab işi

Hüseyin Ağa İstanbul dışında da birtakım mimari girişimlerde bulunmuş, Amasya'da Büyük Kapıağası Medresesi, bedesteni ve çeşmesini; Amasya'nın kuzeydoğusunda bulunan Sonisa'da (Uluköy) Kurşunlu Camii olarak da anılan Kapıağası Hüseyin Ağa Camisini, Esir Pazarı yakınında ise bir mescit yaptırmıştır (Eyice, 1978, s. 149–246).

3.1.5.1.2 Mustafa Ağa

Mustafa Ağa XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Tophane semtinde, daha sonra Kılıç Ali Paşa Camisi'nin yapılacağı yerin karşısında bir Halvetî mescit-tekkesi yaptırmıştır. Tanman tekkenin inşa tarihine ilişkin ilk şeyhinin 1509/1510'da ölmüş olduğu bilgisinden hareketle, XVI. yüzyılın başlarında yapılmış olabileceği tahmininde bulunur¹. Mustafa Ağa Cami-Tekkesi'nin Karabaş Mustafa Ağa diye anılması, kanımızca buradaki Karabaş-ı Veli adlı bir şeyhin türbesinin bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır.

Mustafa Ağa'nın vefatına ilişkin literatürde verilen 1531 tarihini, tekkenin yapılış tarihine ilişkin tahminle birleştirirsek II. Bayezid'la Kanuni Sultan Süleyman devirleri arasında yaşadığını söyleyebiliriz (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1140).

3.1.5.2 Darüssaade ağaları

3.1.5.2.1 Habeşi Mehmed Ağa

Saray teşkilatında Babüssâde Ağalığının gölgesinde olan Darüssaade Ağalığının önem kazanmasını sağlayan kişi bu görevi 1574-1591 yılları arasında üstlenen Habeşi Mehmed Ağa'dır². Haremeyn Nezareti Evkafı'nın idaresinin Darüssaade

---

yapanlar çarşısında İvaz Paşa kapısı haricinde bulunan arazinin tamamı, Sultan Beyazid Hanın mülkname ile verdiği İncegöz kasabasındaki üç köyün tamamı; İlk köy Karaca Keramet'in arazisi diye adlandırılıyor; bazen de yeniköy diye adlandırılıyor, İkinci köy Ali Fakih diye adlandırılan köy; Üçüncü köy Murad Fakih diye adlandırılan köy, adı geçen İncegöz kasabasındaki üç mezranın tamamı; ilki İstanbul yakınında Köse aslıhan mezarası; ikincisi Köse Adil mezarası; üçüncüsü Kılagoz mezarası, İncegiz nahiyesinde bulunan çeşitli yerlerdeki üç adet arazi ; ilki Aziz arazisi diye bilinir; ikincisi Hüseyin arazisi; üçüncüsü uğurlu arazisi diye bilinir, tüm bu arazi ve mezarları Sultan Bayezid temlik etti...Sultan Bayezid devrinde mütedavil olan yüzbin dirhem gümüş parayı kendi öz malında çıkararak vakfetti.” (Hüseyin Ağa'nın Vakfiyesi, TSMA.D, nr. 6900, 6977).

¹ Konuyla ilgili bkz. (Tanman, 1990, s. 263). Ancak Ayverdi, Kapı Ağası Mustafa Ağa Zaviyesi'nin 1519 inşa ettirilildiğini belirtmektedir (Yüksel, 2006, s. 438)

² Ahmed Resmi'nin ağaları tanıttığı biyografik eseri Hamilet'ül Kübera'da Mehmet Ağa şöyle tanıtmıştır: Mûmâ-ileyh Habeşiyü'l-asl kâr-azmûde ve memdûh u sûtûde dirâyet u kifâyetle şöhret-şi'âr ve dokuz yüz seksen iki hudûdunda [H. 982/M. 1574-1575]dârü's-sa'âdeti'ş-şerife ağalığı ile kâm-kâr ve on yedi sene mîkdârı eyyâm-ı saltanat-ı Sultân Murâd-ı Sâlis'de cümletü'l melik makamında mü'temen u müsteşâr olub 'âli- himmet ve sâmi menzilet olmakdan nâşi çerağ ve terbiye-gerdelerinin ekseri rütbe-i vezâretle behre-dâr olmuşlardır (Ahmed Resmi Efendi, 2000, s. 45).

Ağaları'na verilmesi bu nüfuz artışının başlıca sebeplerindendi (Uzunçarşılı, 1988, s. 177–178; Altındağ, 1994, s. 2).

Topkapı Sarayı haremindeki ikinci avluya açılan kapısının üzerinde duran kitabede Mehmed Ağa'nın burada her Çarşamba iki kutsal şehirdeki Haremeyn vakıflarının işlerini yürüttüğü yazmaktadır. Ayrıca kitabede bu “kabul kapısı”nın Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa'nın tavsiyesi üzerine inşa edildiği belirtilmektedir (Necipoglu, 2005, s. 498). Bu kitabe Mehmed Ağa'nın gücünün ulaştığı sınırları göstermektedir. Bu kapının Mehmed Ağa'nın tavsiyesi üzerine yapıldığını herhangi bir kaynaktan öğrenmek onun gücünü göstermeğe tek başına yeterli bir gösterge olmakla birlikte, bu bilginin gelecek kuşaklara aktarılmak üzere bizzat saraydaki bu kapı üzerinde yer alması gerçekten dikkat çekicidir (Fetvacı, 2013, s. 199).

Habeşi Mehmed Ağa Halveti tarikatı için önemli bir bani de olmuştur. Çarşamba'da inşa ettirdiği külliyesi Yayabaşızade Hızır İlyas Efendi adlı Halvetî şeyhi için yaptırılmış bir Halvetî tekkesi de barındırmaktaydı. Söz konusu külliye ayrıca cami, darülhadis ve hamam ihtiva etmekteydi.¹ Mehmed Ağa'nın Halvetilerle ilişkisi yaşadığı devir ve mensup olduğu siyasi elit dikkate alındığında oldukça doğaldı. Dönemin kudretli isimlerinin başlıcaları olan padişahın annesi Nurbanu Sultan, kızkardeşi İsmihan Sultan ile eşi Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa, kız kardeşi Gevherhan Sultan ile eşi Vezir Piyale Paşa, musahibi Şemsi Paşa önde gelen Halvetî tekke banileriydi. Padişahın en yakınındaki kimselerin Halvetî tekkesi bina ettirmesi Halvetiliğin bu dönemde ne kadar ön plan çıktığının göstergesidir.

Mehmed Ağa Çarşamba'daki külliye dışında da çeşitli eserler inşa ettirmiştir. Hoca Rüstem Mahallesi'nde medrese, mektep ve sebîl; İstanbul'un çeşitli yerlerinde, Ayasofya'da, Ağapazarı'nda, Üsküdar'da ve eski saray yakınındaki evi önünde çeşme yaptırmıştı. Ayrıca Sultan III. Murad tarafından temlik edilen İsmail Geçidi'ndeki bir arazide hisar ve cami yaptırmıştı (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028; TSMA. E, nr. 10807; TSMA. D, nr. 1617, 3580).

3.1.6 Sadrazam kethüdaları

Tekke baniliği konusunda saray bir odak noktası özelliği taşıyordu. Padişahın yakınındaki kişilerden başlayan banilik faaliyetleri, aşama aşama en yakından daha

---

¹ Mehmed Ağa Külliyesi'ndeki Halveti tekkesi bugün ayakta değildir. Ancak Mehmet Ağa'nın vakfiyesinde, külliyesindeki Halveti tekkesi anlatılmaktadır (Habeşi Mehmet Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028).

uzağa doğru çevreye yayılıyordu. Seçkin kişiler etraflarındakiler tarafından taklit ediliyordu. Bu etkileşim zinciri içerisinde bulunan gruplardan biri de sadrazamların etrafında bulunan ve genellikle kapı halkı olarak adlandırılan kimselerdi. Bunların içinden Halveti tekkesi bina ettirme bakımından en dikkat çekici olan sadrazam kethüdalarıydı. Kanuni Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda ile Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası Yahya Kethüda, Halvetî tekkesi inşa ettiren en ünlü sadrazam kethüdalarıdır.

3.1.6.1 Ferruh Kethüda

Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kethüdası olan Ferruh Kethüda Balat'ta mütevazı bir külliye inşa ettirmiştir. Külliyenin içinde on hücreli, üst katı cemiyethane ve sofadan, alt katı ise kiler, matbah ve kütüphaneden oluşan bir tekke inşa ettirmiştir. Ayrıca Halveti dervişlerinin tevhidhane olarak kullandıkları cami de aynı külliyenin içinde bulunmaktadır. Ayrıca Ferruh Kethüda bu külliye dışında Koca Mustafa Paşa yakınında Belgradi diye bilinen bir mahallede bir mektep ve daruttalim yaptırmıştır (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 570, 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA.D, nr. 2111, 140-148; EV.HMH.d, nr. 17, 26; Tekkedeki şeyhler için bakınız: CSRA, nr. 64). Bugün tekkenin tevhidhâne olarak kullanılan cami dışındaki diğer birimleri mevcut değildir. Ferruh Kethüda'nın vakfiyesinde bahsedildiği üzere, caminin karşısında birde saray bulunmaktaydı.

Ferruh Kethüda tekkesinde görevlendirilmesi istediği şeyhi (Sinanüddin Yusuf) vakfiyesinde belirtmektedir. Bu nedenle Halveti baniler arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü O vakfiyesinde tekke şeyhinin kim olacağını belirleyen iki kişiden biridir (diğer bani ise Eski Bedesten kethüdası Hacı Hüsrev'dir). Ferruh Kethüda vakfiyesinde ilk şeyhin kim olacağını bildirdiğine göre, (Şeyh Sinanüddin Yusuf'la) yakın temaslarda bulunmuş ve ardından O'nun için bir Halveti tekkesi inşa ettirmiş olmalıdır.

Ferruh Kethüda bahsedilen binaları için sadece külliyesinin etrafında mülkler vakfetmekle yetinmemiş, İstanbul Galata'da, Bursa ve Edirne'de de birtakım mülkler vakfetmiştir. Vakfedilen bu mülkler O'nu gücünün sınırlarını göstermektedir.

3.1.6.2 Yahya Kethüda

Halvetî tekkesi inşâ ettiren başka bir sadrazam kethüdası ise Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası Yahya Kethüda'dır. Sokullu Mehmed Paşa'nın, Halvetilerle yakın temaslarda bulunduğu, hatta muazzam külliyesinin içinde, görkemli bir Halvetî tekkesi inşa ettirdiği düşünülecek olursa, onun kethüdasının Halvetî Tekkesi yaptırması olağan bir durumdur. Vakfiyede anıldığı şekliyle Yahya Kethüda bin Abdurrahman, Kasımpaşa Camii yakınında bir mescid yaptırmıştır. Söz konusu mescit sonradan camiye dönüştürülmüş, yanına bir tekke ve altmış hücreli bir han inşa ettirilmiştir (Yahya Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 633, s. 158–169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227). Ayvansarayi, cami ve tekkeye ek olarak, fevkani bir mektep ve şadırvanın da bulunduğunu belirtmektedir. Ancak mescit yakınındaki hanın varlığından bahsetmemektedir (Ayvansarayi, 2001, s. 400).

Yahya Kethüda bu binaların ihtiyaçlarını karşılamak için birçok akar vakfetmiştir. Bunlardan biri Galata'da İsmihan Sultan mahallesinde¹ bulunan iki oda, bir kenif ve bir avluya sahip bir menzildi. Söz konusu menzilin İsmihan Sultan Camii imamının meskun olduğu yere sınır olduğu belirtilmiştir. Yahya Kethüda'nın Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası olduğundan, İsmihan Sultan'ın mülklerine yakın mülklerin ona verilmiş olması şaşırtıcı bir durum değildir.

3.1.7 Diğer saray görevlileri

Bu kısımda ele alınan banilerin önemli bir kısmı kariyerlerinin ileri aşamalarında bürokrasinin en üst basamaklarına kadar çıkmışlardır. Ancak Halveti tekkesi yaptırdıkları dönem göz önünde bulundurularak bu kısımda incelenmeleri uygun görülmüştür.

3.1.7.1 Kapıcıbaşı Mustafa Ağa (Koca Mustafa Paşa)

Koca Mustafa Paşa, Bizans dönemine ait *Hagios Andreas en te Krisei* Manastırı'nı II. Bayezid döneminde, Hicri 891-896 (Miladi 1486-1491) yılları arasında cami ve tekkeye dönüştürmüştür. Dolayısıyla Paşa'nın bu yapının baniliğini üstlenmesi, onun sarayda kapıcıbaşılık yaptığı zamana rast gelmektedir. Bu nedenle II. Bayezid ve

---

¹ İsmihan Sultan'ın vakfiyesinde Galata'da yaptırılmış ve semte adını vermiş bir caminden bahis yoktur. Ancak Sokullu Mehmet Paşa'nın vakfiyesinde paşanın bizzat inşasını üstlendiği Galata Azapkapı Cami'nden bahsedilir. Galata'da İsmihan Sultan'ın olduğu söylenen cami burası olmalıdır (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478; Sokollu Mehmet Paşa'ya ait temlikname, nr. 572, s. 150-151).

Yavuz Sultan Selim devirlerinde sadrazamlık yapmış olan Koca Mustafa Paşa'yı "Sadrazamlar ve Vezirler" bölümüne değil de bu bölüme almayı daha makul bulduk.

Padişahların şehzade sarayında iken yakınında bulunan kimseler, özellikle lalaları, müsahibleri, hocaları vs. taht mücadelesinden başarılı olarak çıktığında İstanbul'a getiriliyor ve padişah tarafından önemli görevlere tayin ediliyorlardı. Koca Mustafa Paşa da II. Bayezid'in şehzadelik yıllarında onun hizmetine girmiş ve taht mücadelesi sırasında en yakın adamları ve destekçileri arasında yer almıştır. Mustafa Ağa II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra saray teşkilatı içerisinde babüssade ağalığından sonra en önemli mansıp olan hazinederbaşılığa atanmıştır. Mustafa Ağa bu vazifeden sonra yükselişini sürdürmüş, H. 892'de (M.1486/1487) kapıcılar kethüdası, ardından da kapıcıbaşı olmuştur.

Sadrazam Mesih Paşa'nın vefatı üzerine vezarete yükselmiş (1502), bir yıl sonra da ikinci vezirliğe getirilmiş, yaklaşık bir yıl sonrada sadarete tayin edilmiştir. Sadareten 1506 yılında azl edilince yerine Atik Ali Paşa atanmış, ancak O da ikinci vezir olarak divandaki yerini korumuştur. II. Bayezid'in saltanatının sonuna kadar sürekli yanbaşında yer almış, Cem Sultan'la mücadelesinde önemli roller üstlenmiştir. Padişah tahttan indirilmeden önce 1512 yılında O'nu tekrar sadrazamlığa atamıştır (Emecen, 2002, s. 131–133; Uzunçarşılı, 1988, s. 354, 404).

Mustafa Ağa'nın kiliseden içinde cami ve tekke bulunan bir Müslüman mabedine dönüştürdüğü külliye'nin tekkesine Çelebi Halife getirilmişti. Çelebi Halife İstanbul'a ilk geldiğinde bir süre Mustafa Ağa'nın Gül Camii civarındaki sarayında ikamet etmişti. Anlaşılan Amasya'dan başlayan tanışıklıkları oldukça güçlüydü. Koca Mustafa Paşa Amasya'da şehzadenin hizmetindeyken Halvetiliğe bağlanmış, şehzadenin cülusunun ardından payitahtta önemli görevler üstlendiğinde Halvetilerle ilişkisini arttırarak sürdürmüştür. Çelebi Halife'ye sağladığı destek Halvetiliğin İstanbul'a yerleşmesi ve buradan eyaletlere yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle XVI. yüzyılda Halvetilere himaye sağlayan ve onlar için tekke yaptıran baniler arasında Koca Mustafa Paşa'nın çok hususi bir yeri vardır. Külliyesi Halvetiliğin ana damarlarından olan Sünbüliliğin merkezi asitanesi özelliğini kazanmıştır. Burada irşat faaliyetini yürüten şeyhlerin de Sünbülilik tarihinde özel bir yeri olmuştur. Pek çoğu vefat ettikten sonra buraya defnedilmiş, üzerlerine türbe yaptırılmıştır. Önemli şeyhlerin türbesinin burada bulunması Koca Mustafa Paşa külliyesine daha da büyük bir önem kazandırmıştır. Bugün dahi

İstanbul'un kendine has mistik dünyasında ve bu dünyanın en önemli parçası olan halkın gözünde külliyesi Koca Mustafa Paşa olarak değil, Sünbül Efendi olarak anılır. Hazirede bulunan şeyh türbelerinin cazibesi, Koca Mustafa Paşa'nın bani olarak var olan hatırasının önüne geçmiştir. Sünbüliliğin asitanesi ve Halvetiliğin merkezi olan Koca Mustafa Külliyesi, Koca Mustafa Paşa'nın bir kapıcıbaşı/vezir/sadrazam olarak gücünü sergilemekten ziyade, XVI. yüzyıl İstanbul'unda Halvetiliğin ne kadar güçlü ve etkili olduğunu göstermektedir.

3.1.7.2 İmrahor İlyas Bey

II. Bayezid'in mirahuru¹ İlyas Bey, Yedikule'deki Studios Manastırı'nın bir parçası olan Ayios İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi'ni 1486'ya doğru cami ve tekkeye dönüştürmüştür.² Herhangi bir kiliseyi camiye dönüştürebilme imkânı yalnızca padişaha yakın isimlere tanınıyordu. İlyas Bey mirahur olarak önemli bir görevdeydi ve padişahın en yakınında yer alan kişilerdendi. Bu sayede meşhur bir Bizans kilisesini camiye dönüştürebilmiş, aynı yapının bünyesinde bir de Halvetiliğe bağlı tekke inşâ ettirebilmişti.

Mirahor İlyas Bey, aslen Arnavutluk'un güneydoğusunda bulunan Görice kasabasının yedi kilometre kuzeyindeki Boboştitsa köyündendi. II. Bayezid 1486 yılında bir temlikname ile bu köyü ona bağışlamıştı. İlyas Bey'in Hicri Ramazan 910 (Miladi 1505) tarihli vakfiyesinden öğrenildiğine göre, İstanbul'daki camiden başka Görice'de cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi, türbe ve hamamdan oluşan bir külliyesi daha bulunmaktaydı. Ayrıca Yanya'da ve İstanbul Langa'da birer hamam; Çorlu'da bir mektep ile cami; Edirne'de ise bir mektep yaptırmıştı (Eyice, 2000, s. 229).

---

¹ Mirahor İlyas Bey, Has Ahır ya da İstabl-ı Amire'nin idarecisi, yani emir-i ahuru (imrahor) idi. İstabl-ı Amire saray hayvanlarına ve bunların takımlarıyla ilgili çeşitli işlere bakar, ayrıca hayvan yetiştirmek hususunda muhtelif hususlarla ilgilenirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 490, 505, 506).

²Literatürdeki bu bilgiye rağmen vakfiyenin tarihi Hicri Ramazan 910/ Miladi 1505 yılıdır. Ayvansarayı bu mescidin Tatar mirzalarından Devlet Han tarafından zaviyeye dönüştürülüp vakfının genişletildiği ve tevliyetinin de evlada şart koşulduğunu belirtmektedir. Ayrıca 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde İmrahor İlyas Bey Camii vakıfları arasında, Hicri 950 yılının muharrem ayında (Miladi 1543/1544), Hacı Bâli bin Erdoğan tarafından yapılan bir vakıf kaydında mütevellî olarak yine Devlethan adına rastlanmıştır. Ancak Mirahor İlyas Bey'in vakfiyesinde bir zaviyeden ve onun dervişlerinden bahsedildiğine göre, bahsedilen zaviye O'nun tarafından inşâ ettirilmiş olmalıdır. Bu kilise Osmanlılar açısından ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Aşıkpaşazade Yıldırım Bayezid'in en küçük oğlu Kasım Çelebi'nin ağabeyi Süleyman Çelebi tarafından Bizans'a rehin bırakıldığını anlatmaktadır. Bizanslı tarihçi Doukas ise adını vermeksizin, Bizans'taki bir Türk şehzadesinin 1417'deki veba salgınında ölmeden önce Hristiyanlığı kabul ettiğini ileri sürerek Studios Prodromos Manastırı'nda kapının iç tarafına gömüldüğünü bildirmektedir (İmrahor İlyas Bey Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 747, s. 331–334; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1862, s. 194-203; Ayvansarayı, 2000, s. 260; Eyice, 2000, s. 229).

3.1.7.3 Tercüman (Dragoman) Yunus Bey

Rum asıllı Modonlu bir mühtedi olan saray tercümanı Yunus Bey, Kanuni devrinde Osmanlı-Venedik ilişkilerinde üstlendiği görevlerle öne çıkmış, ünlü bir Osmanlı diplomatıdır. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Osmanlı hariciyesinin en mühim şahsiyeti olmuştur. Osmanlı hizmetine devşirme usulüyle, ya da esir olarak girmiş, önce sipahi oğlanı iken, sonradan tercüman olmuş ve Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yer edinmiştir¹.

Tercüman Yunus Bey Fatih Çarşamba'da Hicri 948 (Miladi 1541-1542) tarihinde cami-tekke ve mektepten oluşan bir külliye yaptırmıştır. Ayvansarayi Tercüman Yunus Bey'in önce bir mektep, ardından bir cami inşa ettirdiğini, fakat bunların inşasının tamamlandığını göremeden vefat ettiğini ve biraderi Mustafa Ağa'nın külliyenin tamamlanmasını sağladığını belirtmektedir. Sicil-i Osmani'de ise Ayvansarayi'yi destekler mahiyette Yunus Bey'in 948 (1541-1542) tarihinde vefat ettiği kaydedilir. Ancak O'nun 956/1549 tarihinde maaş aldığını gösteren kayıtlar vardır. Bu nedenle en azından 1549 yılından sonra ölmüş olduğu söylenebilir (Aydın, 2007, 53). Necipoğlu'nun çeşitli kaynaklara dayanarak verdiği 1551 yılında öldüğü yönündeki bilgi esas alınır, Tercüman Yunus Bey'in hayattayken külliyesini tamamladığı söylenilebilir (Necipoğlu, 2005, s. 486).

Külliye daha sonra çeşitli kimselerin yaptığı ek binalarla büyümüştür. Önce kardeşi Mustafa Ağa bir darülhadis inşa ettirmiş (Ayvansarayi, 1985, s. 361), ardından caminin cuma vaizliği görevine getirilen Bosnavi Abdülmümin Efendi, caminin avlusuna bitişik bir zaviye inşa ettirmiş ve caminin şeyhlerine kullanmak üzere tahsis

---

¹ Padişahın katından diğer ülkelerin hükümdarlarına yazılan nameleri kaleme alan ve onları sahiplerine ulaştıran Tercüman Yunus Bey olmuştur. İlk olarak, 1527 yılında I. Ferdinand'a Kanuni Sultan Süleyman tarafından yazılan mektup, onun tercüman olarak faaliyetlere başladığının ilk kayıdır. Ayrıca nihayete erdirilemeyen Viyana Kuşatması'ndan sonra, 1529 yılında Budin'e hareket eden Kanuni'nin Belrad'a geldiği sırada Venedik dojunu yazdığı mektubu, Yunus Bey sahibine ulaştırmıştı. Bu tarihten sonra da Yunus Bey diplomatik görevlerle birçok ülkeye gitmiştir. 1533'de Osmanlı- Avusturya Antlaşması münasebetiyle divandan yazılan nameyi götürerek, Habsburg kralı Şarlken'e karşı Venedik-Fransa ittifakının sağlanması için çalışmalarda bulunan, Venedik Balyosuna verilen borçların tahsil edilmesini sağlayan ve Ayas Paşa'nın haslarından satılan zahirenin borçlarının ödenmesi görevini üstlenen kişi Dragoman Yunus Bey'dir. Yunus Bey Venedik ile diplomatik ilişkiler yanında ticari ilişkilerde de önemli görevler üstlenmiştir. Hem Venedik'e ticari mallar götürmüş, hem de Osmanlı Devlet'inin başkentinde satmak üzere Venedik'ten mallar satın almıştır. Bu ticari ilişkiler neticesinde mal varlığını bir hayli arttırmıştır. Hatta Venedik elçilerine büyük meblağda borç verecek kadar elçilerle iyi ilişkiler kurmuştur. Dragoman Yunus Bey, çeşitli kaynaklarda kendisine sunulan hediyeler hakkında şikayetlenen, hediye almaya hevesli, bu hususta dillere düşmüş biri olarak tanıtılmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen büyük bir nüfusa sahipti. Yunus Bey padişah için sadece tercüman değil, aynı zamanda diğer devletlerle özellikle Venedik ile diplomatik meselelerin çözümünde önemli bir kimsedir (Aydın, 2007, s. 49-53; Necipoğlu, 2005, s. 486).

etmiştir. Caminin en baştan beri tekke olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla bahsedilen bu zaviye daha önceki yapılara eklenmiş olmalıdır. Abdülmümin Efendi 1595-1596'da vefat etmiş ve Yunus Bey'in kabrinin arka tarafında bulunan bir mezara gömülmüştür (Ayvansarayı, 2001, s. 166).

Elimizde Dragoman Yunus Bey'in vakfiyesi olmamasına rağmen, 1546 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defterlerinden onun vakfına tahsis ettiği akarları tespit edebilmekteyiz. Camisine vakfettiği mülklerin hemen hepsi Galata, Kadırga ve külliyesine yakın mahallelerdedir. İstanbul dışında bulunan tek akar ise Filibe'deki bir hamamdır. Ayrıca vakfin önemli bir gelir kaynağı da vakfedilen nakit paradır. Bu para sağladığı yıllık getiri, vakfedilen bütün mülklerin toplam gelirinden daha fazladır (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 417, 418). 1600 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defteri zamanla vakfa yeni akarlar eklendiğini göstermektedir. Bunlar genelde dükkân ve hanelerden oluşmaktadır (Canatar, 2004, s. 681-682).

3.1.7.4 Mimar Acem Ali

Vakfiyesinde ismi Alaüddin Ali Bey bin Abdülkerim olarak geçen Mimar Acem Ali, Yavuz Sultan Selim devrinde ve Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlarında başmimarlık görevini üstlenmiştir. Melevihane-i Yenikapı yakınında içinde birde Halvetî tekkesi barındıran bir külliye yaptırmıştır. Bazı kaynaklarda Acem İsa ya da Esir Ali olarak geçmektedir. Adının İsa olarak geçmesinin sebebi Acem Âlisi ifadesinin yanlışlıkla Acem İsa diye okunmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Acem Ali'nin Çaldıran Seferi'nin ardından İstanbul'a getirildiği ileri sürülmektedir. Ancak elimizde O'nun II. Bayezid'in İstanbul'daki külliyesinin inşaatında Mimarbaşı Yakub Şah b. Sultan Şah'ın yanında baş halife olarak görev yaptığına dair bilgiler vardır (Necipoğlu, 2005, s. 155). II. Bayezid devrinde mimar halifesi olarak başladığı kariyerine 1510 yılından 1538 yılında vefatına kadar mimarbaşı olarak devam etmiş olmalıdır.

Mimar Acem Ali'nin inşa ettirdiği külliye cami, mektep ve tekkeden oluşuyordu. Ayrıca tekke civarında şeyhin, cami yanında ise imamın ikameti için birer ev vardı. Külliyenin bugün elimizde olmayan vakfiyeleri hakkında Kunter'in bir incelemesi mevcuttur. Buna göre Hicri 1524 ve 1536 tarihli iki ayrı vakfiyesi bulunan Acem Ali'nin 1524 tarihli vakfiyesinde zaviyeden bahsedilmemekte, 1536 tarihli vakfiyesinde ise caminin karşısında yer alan zaviyeden söz edilmektedir. Anlaşılan

Acem Ali camisini yaptırdıktan bir süre sonra (1524-1536 yılları arasında) tekkesini inşa ettirmiştir (Kunter, 1960, s. 438-443; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 383).

3.1.7.5 Şemsi Ahmed (Paşa)

Babası İsfendiyar oğulları soyundan Beylerbeyi Mirza Paşa, annesi ise II. Bayezid'in oğlu Şehzade Abdullah'ın kızıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın musahiplerinden olan babası sonradan beylerbeyilik ve rikâb-ı hümâyun kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Doğancılık sanatını iyi bilen Şemsi Ahmed Paşa, Şam, Sivas, Anadolu ve Rumeli valiliklerinde bulunmuştur. Uzun süren devlet hizmetinin ardından Sultan II. Selim devrinde Üsküdar'da yaptırdığı sarayında yaşamaya başlamıştır (Necipoglu, 2005, 492). II. Selim'e de musahiplik yapan Şemsi Paşa'nın nüfuzu ve şöhreti Sultan III. Murad devrinde iyice hissedilir olmuştur (Çerçi, 1996, s. 139-140). Şemsi Ahmed Paşa bu dönemde sarayının yanında bir külliye inşa ettirmiştir. 1580 tarihinde tamamlanmıştır (Şemsi Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1489; nr. 456, s. 105-122).

Literatürde, Şemsi Ahmed Paşa'nın Üsküdar'daki külliyesinde yer alan tekleden bahsedilmesine rağmen, külliyeyle ait vakfiyede tekleden bahsedilmemektedir. Vakfiyede on iki hücreli bir darülhadisten söz edilmektedir. Bu çalışmada ele alınan Eyüp Cafer Paşa Külliyesi'nde bulunan tekke ve darülhadisin işlevlerinin mekân olarak kesişmesi; Şah Sultan'ın Davutpaşa'da bulunan tekkesinin literatürde tekke olarak anılmasına rağmen, vakfiyede darülhadis diye zikredilmesi; acaba Şemsi Paşa Tekkesi'nde de böyle bir durum söz konusu mudur sorusunu akıllara getirmektedir. Tekke meşihatını üstlenecek şeyhlerin “tefsir ve hadis nakline kâdir” (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, 140-148) veya “tefsir ve hadiste mâhir” (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, 1-40) kişiler olması gerektiğinin vakfiyede belirtilmesi de bu tahmini güçlendirmektedir. Şemsi Paşa Tekkesi'nin şeyhi ile darülhadisin muhaddisi aynı kişidir¹. Öte yandan Şemsi Paşa'nın türbesinin caminin haremine açılmasından ötürü tekke mimarisini anımsattığı da söylenebilir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında Şemsi Paşa tekkesiyle darülhadisin aynı yer olduğu söylenebilir.

¹ Halveti-Yayabaşızade Hızır ibn-i İlyas'ı darülhadisin muhaddisi olarak da tanıtan Cahid Baltacı İlyas Efendi'yi şöyle tanıtır; "Yeniçeri ocağından çıkarak mülazemetten sonra Halvetiyye şeyhlerinden Vişne Efendi'ye intisabla Yeniçeri Ocağı'nda olan orta mescitte kürsü vaizi oldu. 988/1580-81'de Üsküdar'da Şemsi Paşa Camii Darülhadisi ve Hangâhı tamam olduğunda ilk olarak Dârulhadise müderris ve zaviyeye şeyh oldu. 993/1585'te Mehmed Ağa Camii, zaviye ve darülhadisi tamamlandığında ilk defa muhaddisliği buna verildi (Atâi, 1989, s. 464-465; Baltacı, 1976, s. 591).

Gülru Necipoğlu ise Sinan'ın eserlerinin anlatıldığı Tuhfet'ül Mimarın adlı eserde Şemsi Paşa Tekkesi'nden bahsedilmesine rağmen, vakfiyede tekleden bahsedilmediğini belirtmektedir. Muhyiddin Efendi'nin Tomar-ı Tekyası'nda bu tekkenin adının İsfendiyar Tekkesi diye geçmesinden dolayı, bu tekkenin İsfendiyar ailesinin ortaklaşa yaptırdığı bir aile yapısı olabileceğini ifade etmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 454).

3.1.7.6 Doğancı Ahmed (Paşa)

İsmi vakfiyesinde Ahmed Paşa bin Mahmud Bey diye zikredilen Doğancı Ahmed Paşa, Şemsi Ahmed Paşa'nın akrabasıdır. Enderun'da yetmiş, kendisine doğancı namını verecek olan çakırcıbaşılık vazifesini üstlenmiştir. Ardından 1556'da büyük mîrahûr olmuş, sırasıyla Konya, Rumeli, Şam ve tekrar Konya valiliği yapmıştır. Sultan II. Selim ve III. Murad ile çok yakın ilişkiler kurmuş, onların musahibi olmuştur. Akrabası Şemsi Paşa gibi padişah ile ava gittiği rivayet olunur. Yüz yaşını aşkınken 1588'de ölmüş ve Üsküdar'daki sarayının yanındaki türbesine gömülmüştür (Mehmed Süreyya, 1996, s. 208).

Kayseri'de cami, imaret ve darüttalimden oluşan bir külliye; Akyazı'da cami ve muallimhane; Bendereğli'de ve Üsküb'de birer mektep yaptırmış olan Doğancı Ahmed Paşa, Üsküdar'da sarayının yanında bir de tekke yaptırmıştır. Bu tekke Halvetî dervişlerin kullanımına verilmiştir (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336). Üsküdar İmrahor mahallesinde olduğu kaydedilen saray ve tekkesi akrabası Şemsi Ahmed Paşa'nın saray ve külliyesinden pek uzakta olmamalıdır. Nitekim Gülru Necipoğlu literatürde Şemsi Ahmed Paşa Tekkesi diye anılan yapının Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi olduğunu ileri sürmektedir. Ancak Şemsi Paşa Tekkesi'nin dönemin diğer Halvetî tekkeleriyle birlikte düşünüldüğünde darülhadis- tekke türünde bir yapı olduğunu, Doğancı Ahmed Paşa'nın tekkesinin ise Paşa'nın konağının bahçesi içerisinde, daha küçük bir tekke olduğu tahmin edilebilir. Doğancı Ahmed Paşa'nın konağı ile tekkesi o kadar bütünleşmiştir ki, vakfiyesinde türbedar odasının bahsi tekkenin birimlerinin anlatıldığı kısımda değil de, Paşa'nın konağının anlatıldığı kısımda geçmektedir (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 503, s. 331).

3.1.7.7 Tiryaki Hasan (Paşa)

Gazi Tiryaki Hasan Paşa zamanla harap olan ve aslında darülhadis olan Eyüp'teki Balçık Tekkesi'ni Hicri 1000 (Miladi 1591-1592) tarihinde mescit olarak ihya etmiş, imamlığına Halvetî-Sünbülî tarikatından Şeyh Mahmud Efendi'yi (ö. 1609) getirmiş, böylece bina bir mescit-tekke niteliğine kavuşmuştur. Ünlü Halvetî şeyhi Yakub Efendi'nin halefi olan Şeyh Mahmud Efendi burada Halvetî tarikatına bağlı olarak irşad faaliyetlerini sürdürmüştür (Ayvansarayı, 2000, s. 362). Dönemin önemli müellifi Nevizâde Atai'de bu bilgileri destekleyen bilgiler verir. Şeyh Mahmud'dan bahsederken tekkenin kim tarafından yapıldığını ismiyle zikretmese dahi, vüzeradan olduğunu ifade etmektedir (Atâî, 1989, s. 599). Evliya Çelebi bu bilgilerin aksine Cezeri Kasım Paşa Camisi'ne yakın olduğunu belirttiği Balçık Tekkesi'nin Şeyhi Mahmud Efendi tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir (Evliya Çelebi, 1996, I, s. 195).

Kaynaklardaki bütün bu bilgileri değerlendirdiğimizde, elimizde her ne kadar vakfiyesi bulunmasa da tekkenin şeyh tarafından değil, bir devlet adamı tarafından ihya edildiğini, yani Gazi Tiryaki Hasan Paşa tarafından yapıldığını kabul etmek makul olacaktır.

Tiryaki Hasan Paşa'nın darülhadisin tekke olarak yenilenmesini sağladığı yıllarda Zigetvar beyiydi. Sultan III. Murad'ın cülusuyla rikâbdar olmuş, ardından yirmi yıl kadar Zigetvar beyliğini sürdürmüş ve ardından beylerbeyliğe atanmıştır. Bosna, Kanije, Budin ve Rumeli Beylerbeyliği görevlerinin ardından 1611'de vefat etmiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 645).

3.1.8. Saray kadınları

3.1.8.1 Perîzâd Hatun

Perîzâd Hatun XVI. yüzyılın güçlü devlet adamlarından Arap Ahmed Paşa'nın eşidir. Haremde yetiştikten sonra çerağ olunarak (evlendirilerek saraydan çıkarılma) Arap Ahmed Paşa (ö.1586) ile evlendirilmiştir (Ayvansarayı, 2000, s. 479). Perîzâd Hatun'un miras bıraktığı paradan Halvetiler için yaptırılan cami-tekke Arap Ahmed Paşa'nın Fındıklı'daki sarayının yanına inşa ettirilmiştir (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA, nr. 570, s. 213-219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183; Ayvansarayı, 2000, s. 479).

Literatürde bugün mevcut olmayan cami-tekkenin bulunduğu yerde var olan başka bir yapıdan daha bahsedilmektedir. Söz konusu yapı Arap Ahmed Paşa'nın türbesidir. Türbe üzerinde 1586 yılında yaptırıldığı yazılı olduğu söylenmektedir. Bugün söz konusu türbe de yıkılmıştır (Tanman, 2003, s. 550). Elimizde bulunan cami-tekkeye ait vakfiye ise 1600 tarihli (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 570, s. 213–219). Vakfiyede el-Hac Mehmed Ağa adlı kişinin Perizad Hatun'un vasisi ünvanıyla bu tekke ve camiyi, Perîzâd Hatun'un malının üçte biriyle inşâ ettirdiği kayıtlıdır. Vakfiyelerin binaların inşasından bir süre sonra yazılmasının genel bir uygulama olduğu da unutulmamalıdır. Bu durumda cami-tekkenin inşa tarihiyle ilgili iki ayrı ihtimal ortaya çıkar. İlki cami-tekke vakfiyenin kaleme alındığı tarihten çok kısa bir süre önce, yani 1600 yılından az evvel yapılmış olabilir. İkincisi ise cami-tekke, türbe üzerinde kayıtlı olan 1586 tarihine yakın bir zamanda yaptırılmış olabilir (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA, nr. 570, s. 213 – 219). Nitekim literatürde 1574/ 1575'de Kıbrıs Beylerbeyi Arap Ahmed Paşa'nın eşi Perizad Hatun tarafından tekke ve caminin, 1575/1576'da Arap Ahmed Paşa tarafından çeşme ve yalısının inşa ettirildiği belirtilmektedir. (Orhonlu, 1954, s. 65,71 ve Tanman, 2003, s. 550).

Muhtemelen Perîzâd Hatun ölmeden önce böyle bir hayrat yapılmasını istemiş ve onun ölümünden sonra bu mescid-tekke inşa ettirilmiştir. Perîzâd Hatun'un vakfiyesinde belirtilen şartlar O'nun vasiyetine göre düzenlenmiş olmalıdır. Ancak tekkenin Sünbüli tekkesi olmasına kimin karar verdiğini netleştirmek kolay değildir. Dolayısıyla Perîzâd Hatun'un diğer Halvetî banileri gibi Halvetî tarikatına müntesib olduğunu kesin olarak iddia edemeyiz. Tekkenin ilk şeyhi Şeyh Hasan Efendi adında biri olduğunu, O'nun ardından Sünbüli şeyhi Keşfî Cafer Efendi'nin tekkenin meşayihini vefat tarihi 1643'e kadar üstlendiğini bilmekteyiz (Ayvansarayı, 2001, s. 479 ve Zakir Şükrü Efendi, 1980, s. 18).

3.1.9 Saray ve çevresine mensup diğer baniler

Bunlar arasında en önemlisi Nişancı Celalzade Mustafa'ydı. Celalzade Mustafa'nın Osmanlı kanunlarının tutarlı ve kullanışlı bir hukuk sistemi şeklinde oluşumunu sağladığı, hatta Sultan Süleyman'a "Kanûni" lakabının verilmesinde büyük pay sahibi olduğu söylenmektedir. Hizmetleri padişah tarafından takdir edilerek o

zamana kadar hiçbir nişancıya nasip olmayan 300.000 bin akçeye çıkarıldığı bilinmektedir (Kerslake, 1993, s. 260-264).

Celalzade Mustafa 1516 yılında Osmanlı kalemiye hizmetine girmiş, divan kâtibi olarak göreve başlamış, daha sonra yükselerek önce 1525'de reisülküttaplığa, daha sonra 1534'te, emekli olacağı 1557 yılına kadar yürüteceği nişancılık vazifesine atanmıştır. Ömrünün sonlarına doğru Eyüp'te bir cami, hamam ve Halveti tekkesi inşa ettirmiştir. Kariyerinin ilk yıllarında Halvetilerin en önemli hamilerinden biri olan Piri Mehmed Paşa tarafından himaye edilmiştir. Hatta, Celalzade Mustafa'nın kalemiye'de göreve başlamasında Amasya'dan neşet eden ve hepsi de Halveti tarikatına mensup bir grup şahsiyetle olan bağlarını gösterdiği iddia edilmektedir. Piri Mehmed Paşa bir defasında kendisini, padişah tarafından taht mücadelesindeki rakiplerini desteklemekle suçlanan önemli bir Halveti şeyhinin (Amasya'daki meşhur Gümüşlüoğlu Mehmed Efendi) davasında şahitlik yapması için seçmiş ve Mustafa bildiği kadarıyla şeyhi savunmuştur (Şahin, 2014, s. 15, 44, 155).

Saray ve çevresine mensup diğer banilerden biri de Maktul İbrahim Paşa'nın karısı Muhsine Hatun'du. Muhsine Hatun Kumkapı'da 1532 tarihinde Hasan Zaifi için bir tekke inşa ettirmişti. Ayvansarayı tekkenin bulunduğu mütevazı külliyyede caminin İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığını, caminin yanındaki tekkenin ise Muhsine Hatun'un isteği üzerine İbrahim Paşa'nın katlinden üç sene önce inşa edildiğini belirtmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 68 – 69).

Konuyla ilgili bir diğer kaynağın, Cemaleddin Hulvi'nin verdiği bilgiler de bu hususu destekler. Hulvi “Hasan Zarifi Efendi Kumkapı yanında kiliseden dönüştürülmüş bir mescide görevlendirildi. Ve kendisine devlet hazinesinden maaş tahsil edildi. Bir yeniçeri de o mescidin önüne bir zaviye ve hücreler yaptırdı ve vakıflar tahsis etti. Şeyh Zarifi Efendi orada görevini sürdürürken yaşanan bir depremle o kiliseden bozma cami ve zaviye tamamen yıkıldı. Ancak Maktul İbrahim Paşa'nın hatunu Muhsine Hatun yeniden bir cami ve mihrabı önündeki yere de yeniden Şeyh Zarifi Efendi'ye olan sevgi ve saygısından ötürü bir zaviye ve etrafına hücreler yaptırdı ve bazı mülkler vakf etti” der (Hulvi, 1993, s. 540). Ayvansarayı ve Hulvi'nin verdiği bilgileri birlikte değerlendirdiğimizde, tekkenin Muhsine Hatun tarafından yaptırıldığını kabul etmek daha makul olacaktır.

Bu dönemde tekke yaptıran ve yönetici sınıfla irtibatlı kişilerden bir diğeri ise Muhsine Hatun'un teyzesi olan Hacı Kadın'dı. Asıl adı Mihrişah Hatun olan Hacı Kadın İskender Paşa'nın kızıydı. En önemli özelliği ise meşhur sadrazam ve yeğeni Muhsine Hatun'un eşi Makbul İbrahim Paşa'nın ilk devşirildiğinde yanına terbiye edilmek üzere verildiği kişi olmasıdır. Koca Mustafa Paşa Hangahı yakınında bir mescid, hangah ve hamam yaptırmıştır. Vakfiyesindeki ifadelerden aslında bir mektep yapılmasını arzu ettiği de anlaşılmaktadır (Hacı Kadın/Mihrişah Hatun Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 633, s. 29-31; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2104, s. 315-318; Turan, 2009, s. 3-36).

Saray ve çevresine mensup banilerin bir diğeri ise sarayda çizmecibaşı olduğu rivayet olunan Bedreddin Ağa'dır. Ancak hakkında Kabataş civarında Çizmeciler tekkesi adıyla Halvetiler için bir tekke inşa ettirdiği dışında bilgi yoktur. Bu tekleden bahseden Evliya Çelebi ise burada büyük bir mutfak olduğunu ve bin kişiye yemek verildiğini zikreder. (Ayvansarayı, 2001, s. 486; Evliya Çelebi, 1996, I, s. 216).

Kâtip Mehmed Efendi adlı bani ise Pazar Tekkesi adıyla bilinen tekkeyi Ümmi Sinan'ın damadı ve halifesi olan Hariri Şeyh Mehmed Efendi için yaptırmıştır. Onun da hakkında elle tutulur başka bir bilgi bulunmamaktadır (Tanman, 2003, s. 303).

3.2 Saray ve Çevresine Mensup Olmayan Baniler ve Halvetî Şeyhleriyle Münasebetleri

Osmanlı toplumsal yapısında mali gücü elinde bulunduranlar genellikle idari sınıf mensuplarıdır. Bu durumun doğrudan bir yansıması olarak Halvetî tekkesi banilerinin büyük bir kısmı da saray ve çevresine mensuptur. Ancak baniler arasında oranı düşük olmakla birlikte saray ve çevresine mensup olmayanlar da vardır. XVI. yüzyılda Halvetî tekkesi yaptıran, saray ve çevresine mensup olmayan baniler içinde ikisi esnaf, biri ilmiye mensubu, kalanlar ise bizzat Halvetî şeyhleridir.

3.2.1 Esnaf sınıfına mensup baniler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Halvetî tekkesi yaptıran baniler arasında esnaf sınıfına mensup yalnızca iki kişi vardır. Bunlardan ilki kasap ustası Hacı Evhad, diğeri ise Bezzazistan-ı Atik Kethüdası Hacı Hüsrev'dir. Hacı Evhad cami-tekkesi yapıldığı zamandan bugüne banisinin ismiyle anılmaktadır. Ancak Bezzazistân-ı Atik Kethüdası Hacı Hüsrev'in yaptırdığı tekke hiçbir zaman banisinin adıyla

anılmamıştır. Tekke yapıldığı zamandan bugüne ilk şeyhi Ramazan Efendi'nin adıyla anılmaktadır. Şeyh efendinin şöhreti, baninin adının önüne geçmiştir.

Hacı Hüsrev ve Hacı Evhad gibi baniler saray ve çevresine mensup olmadıkları için vergiden muaf değillerdi. Ayrıca saray ve çevresinden kimselerle karşılaştırıldıklarında gelirleri çok azdı. Gelir getiren mülkleri ise genelde yaptırdıkları hayrâtın yakınında sıralanmaktaydı. Yaptırdıkları binalara gelir getiren mülklerin uzak mesafelerde olması, daha çok yönetici sınıfa has olan bir durumdu. Uzak mesafede bulunan mülklerden elde edilen gelirlerin toplanması için baninin oldukça güçlü bir statüye sahip olması gerekirdi.(Faroqhi, 1984, s. 24). Oysa Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev, saray ve çevresine mensup olanlarla karşıtırlamayacak derecede mütevazı bütçe ile bu cami-tekkeyi yaptırmıştı.

3.2.1.1 Kasap Ustası Hacı Evhad

Hacı Evhad cami-tekkesi 1575 yılında inşa ettirilmiştir. Yedikule'de civarında banisinin yürüttüğü meslekle ilişkili bir yerde, mezbahanelerin olduğu bölgede yapılmıştır. Ayrıca yapıldığında yanında bir de hamam bulunmaktaydı. Bugün tekkenin muhtemelen tevhidhanesi olarak kullanılan cami ayakta olmasına rağmen, tekkenin hücreleri ve diğer birimleri yok olmuştur.

Caminin kitabesinde bani Hacı Evhad, cömert bir kasap ustası olarak tanıtılmaktadır. Mütevazı külliyesini meslektaşlarının günlük dini ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaptırmıştı. Bu cami-tekke baninin hayırseverliğiyle, icra ettiği mesleğini aynı yapıda birleştirmekte, aynı zamanda onun Halvetî dervişleriyle yakın ilişkisini gözler önüne sermektedir (Necipoğlu, 2005, s. 502). Caminin kitabesinde de onun hem kasaplığına hem de hayırseverliğine vurgu yapılmaktadır.

Hacı Evhad kim bu zibâ câmi-i

Yapdı lillah eyleyüb bezl-i direm

Sâhibü'l-hayra yaraşır ol ki ger

Âlemin cömerd kassâbı disem

Didi târihin Azîzî Hakîr

Hacı Evhad Cami-i misl-i Harem

(Ayvansarayî, 2000, s. 129).

3.2.1.2 Bezzazistan-ı Atik Kethüdası Hüsrev Efendi

Bezzazistan-ı Atik kethüdası Hüsrev, Koca Mustafa Paşa'da, Arabacı Beyazıt Mahallesi'nde bugün Ramazan Efendi Sokağı/Bezirgan Odaları Sokağı olarak anılan sokak tarafından kuşatılan arsa üzerinde bir cami ve bir tekke inşa etmiştir. Vakfiyede cami-tekkenin yeri şöyle tarif edilmektedir; “Koca Mustafa Paşa Camii kurbünde Yazıcı Bahçesi demekle maruf mülk menzirimde izn-i Sultani ile bir cami-i şerif bina edüp...”. Bu ifade Hüsrev Kethüda'nın cami-tekkeyi kendi mülkü olan bir arazi üzerinde yaptırdığı bilgisini de vermektedir (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40).

Hacı Evhad Cami-Tekkesi'nin kitabesinde, sadece cami tanımlamasına rastlanılmasına rağmen, Ramazan Efendi Cami-Tekkesi'nin kitabesinde¹ onun tekke özelliğine de dikkat çekilmekte, hatta buranın fukaranın ve sıradan insanların meskeni olduğunu belirtilmektedir. Halvetilere dair bilgi veren çeşitli eserlerde de Şeyh Ramazan Efendi'nin ümmiliği vurgulanmaktadır (Hulvi, 1993, s. 596–597, Necipoğlu, 2005, s. 504).

Hacı Hüsrev'in tanzim ettirdiği vakfiyede tekkenin Ramazan Efendi için yaptırıldığı açıkça kaydedilmektedir. Aslında vakfiyelerde tekke şeyhinin kim olacağı genellikle zikredilmez. Bu durum binanın tekke işlevinin başlangıçtan itibaren ön planda olduğunu göstermektedir. Hacı Hüsrev, Ramazan Efendi'nin müritlerinden olmalıdır. Tekkenin meşihatını Ramazan Efendi'den sonra oğlu Abdulhalim Efendi üstlenmiş (Evliya Çelebi, 1996, s. 172), daha sonra Ramazan Efendi'nin halifelerinden biri O'nun yerini almıştır. Tekke XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar da Ramazaniliğe

¹ Caminin üzerindeki kitabe Mimar Sinan'ın biyografisini yazan Sai Çelebi tarafından yazılmıştır;

"Hamd-lillah Murad han-ı zaman, Adile oldu şöhre-i âfâk,
Hassaten ihrâk olunca hemçü nücum,
Bu bina-i camii için nice çırak,
Hacı Hüsrev gulâm-ı Hâce imâd,
Böyle hâyrate buldu istihkâk,
Yapdı bu cami-i ki ehl-i safâ,
Oldılar hep ibadete müştâk,
Tekyegâh ve mesâkin-i fukarâ,
Geldi bünyâd nice tâk-ı revâk,
Çün tamâm oldu Sâi-i dâi,

Didi târih (Kâbet'ül uşşâk) 994 (1585-1586)"

(Ayvansarayı, 1985, s. 376; Ayvansarayı, 2000, s. 108).

bağlı kalmıştır (Ramazan Efendi'nin hayatı ve halifeleri için bakınız: Hocaşâde Ahmed Hilmi, 1325, s. 50-52).

Hacı Hüsrev Kethüda'nın vakfettiğı mülklerin içerisinde en çok gelir getirebilecek gibi gözüken, cami- tekkesinin yanındaki seksen dört odaydı. Bunların dördü cami ve tekke görevlilerine tahsis edilmiş, geri kalan seksen tanesi ise ailelere kiralanarak, personel maaşlarının ödenmesi şart koşulmuştu (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40).

3.2.2 Şeyh baniler

İstanbul'da XVI. yüzyılda bina ettirilen Halvetî tekkelerinin önemli bir kısmının saray ve çevresine mensup kişiler tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Bunların dışında kalanların ise on tanesi tekke şeyhleri tarafından yaptırılmıştır. Arkasında devletin ve devlet adamlarının parasal desteğı olmadan bir şeyhin kendi mütevazı imkânlarıyla tekke yaptırması araştırmacılar için oldukça enteresan bir konudur. Ancak tam bu noktada araştırmacıların şevkini kıracak bir problem karşımıza çıkar. Şeyhler tarafından yaptırılan tekkelerin çoğunun vakfiyesi elimizde değildir. Sadece Sinan Erdebili ve Alaedin Kefevi tekkelerinin vakfiye veya bunları destekleyecek çeşitli vakıf belgeleri elimizde mevcuttur. Vakfiyeleri destekleyecek başlıca belgeler 1546 ve 1600 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defterleridir. Söz konusu defterler tekkelerin görevlileri, gelir ve giderleri hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir.

Şeyh banilerin XVI. yüzyıldaki kronolojik dağılımını ele aldığımızda ise II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde tekke yaptıran şeyh bani sayısının daha fazla olduğunu görürüz. II. Bayezid devrinde şeyhlerin inşa ettirdikleri tekkeler; Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Koğacı Dede Tekkesi ve Alâeddin Efendi Tekkesi'dir. Kanuni Sultan Süleyman devri şeyhlerinin inşa ettirdiğı tekkeler ise; Sinan Erdebili Tekkesi, Durmuş Dede Tekkesi, Ümmi Sinan Tekkesi, Nasuh Dede Tekkesi ve Emirler (Seyyid Seyfullah) Tekkesi'dir.¹ Yavuz Sultan Selim döneminde yaptırılan ve banisi Şeyh Nakkaş Baba'nın adını alan tekke ile II. Selim devri

---

¹ Merkez Efendi Tekkesi'ni şeyhlerin yaptırdıkları tekkeler arasında saymıyoruz. Çünkü Merkez Efendi Tekkesi'nin asıl banisi Şah Sultan'dır. Ayrıca, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi'nden sonra Tebriz'den getirdiğı sanatkarlar arasında olduğu söylentisinden hareketle, inşa tarihini Yavuz devrine tarihlendirebildiğimiz, Üsküdar- Kuzguncuk'ta bulunan Nakkaş Baba Tekkesi'nin Nakkaş Baba tarafından yaptırılıp yaptırılmadığını bilmiyoruz (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17).

meşayihinden Sarhoş Bali Efendi tarafından yaptırılan Altuncuzade adıyla anılan tekke, banisi şeyh olan diğer tekkelerdir.

Devrinde ençok Halvetî tekkesi yaptırılan padişah olan III. Murad döneminde ise hiçbir şeyh tekke yaptırmamıştır. Sadece Hüsameddin Uşşaki Tekkesi'nin, III. Murad tarafından değil de, tekkeye adını veren Hüsameddin Şeyh Hasan Efendi (ö.1595) tarafından yaptırıldığı söylenmektedir (Ayvansarayi, 2000, s. 418–419). Ancak bu iddia doğru olmasa gerektir. Halvetilerle çok yakın münasebetler kuran III. Murad'ın, Hüsameddin Uşşaki için bir tekke yaptırmış olması mümkün gözükmemektedir (Hüsameddin Uşşaki'nin hayatı için bakınız: Hocaşâde Ahmed Hilmi, 1325, s. 46-49).

XVI. yüzyıl İstanbul'unda, Halvetî şeyhlerinin yaptırdığı tekke sayısının saray ve çevresine mensup kimselerin yaptırdıklarının üçte birinden daha az olması dikkat çekici bir durumdur. Bu durum Halvetiliğin devlet eliyle desteklenmiş bir tarikat olduğunu açıkça gösterir. Bir şeyhin kendi imkânlarıyla tekke inşa ettirmesi, bunun için akarlar tahsis etmesi oldukça zordur. Şeyhlerin yaptırdıkları tekkelerin vakıfları, 1546 ve 1600 tarihli İstanbul vakıfları tahrir defterleri esas alınarak incelendiğinde bu durum açıkça görülebilir. Şeyhlerin yaptırdığı tekkelerin masraflarına banilerin tahsis ettiği akarlar yetersiz kalmıştır. Bu nedenle işleyişlerini sürdürebilmek için başkaları tarafından tahsis edilen ek akarlara ihtiyaç duymuşlardır.¹

Saray ve çevresine mensup kimseler Halvetiliğin bazı kollarını desteklerken, bazılarında destek vermemiştir. Bu nedenle Halvetiliğin bazı kollarına bağlı tekkelerin neredeyse tamamı şeyhler tarafından yaptırılmıştır. Baniler tablosu incelendiğinde görüleceği üzere Cemali/Sünbülü tekkeleri saray ve çevresine mensup kimseler tarafından inşa ettirilirken, Sinani tekkeleri genelde şeyhler tarafından inşa ettirilmiştir. Saray ve çevresine mensup kimselerin desteğinde belirleyici olan kitabi İslama ve sünni akideye daha yakın olmaktı. Halvetiliğin bazı kollarının bu özelliği yeterince taşımaması, onların devlet desteğinden yeterince istifade edememesine sebep oldu. Nitekim Halvetiliğin Cemali/Sünbülü kolu ehl-i sünnetle daha uyumlu

---

¹Süleyman Halife Tekkesi'nde Süleyman Halife'nin kurduğu vakıf dışında, başkalarının kurduğu 7 tane vakıf; Alaüddin Halife Tekkesinde ise Alaüddin Halife'nin kendi vakfı dışında 11 tane vakıf vardır. Keza Çarşamba Koğacı Dede Tekkesin'de de 7 tane başkaları tarafından kurulmuş vakıf bulunmaktadır (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 314, 296).

Anlaşılan bu şeyhlerin kurduğu vakıflar küçük boyutludur ve başka vakıflarca desteklenmeye muhtaçtır. Alaüddin Halife, Koğacı Dede (ikisinde de) mescid-tekkelerinin gelir kaynaklarının bu kadar küçük olması şaşırtıcı görünür. Ancak bunların ihtiyaçlarının halk tarafından karşılandığı seçeneği üzerinde durulduğunda, akarların küçük olması makûl görünür.

olduğundan saray ve çevresine mensup kimselerin yaptırdığı tekkelerin birçoğu Halvetiliğin Cemali koluna bağlıdır. Halvetiliğin diğer kollarından Sinani, Gülşeni tekkelerinin banileri arasında ise genelde devlet idarecileri yoktur. Bunlar daha çok şeyhler tarafından inşa ettirilmiştir. Bu yüzyılda iki tane Gülşeni ve dört tane Sinani tekkesi yaptırılmıştır. Gülşeni tekkelerinden birini, yani Durmuş Dede Tekkesi'ni şeyhi inşa ettirmiştir. Dört Sinani tekkesinin üçünü de şeyhler yaptırmıştır. Şeyhlerin yaptırdığı on tekkeden dördü Halvetiliğin Sünniliğe uzak kollarına bağlıydı. Anlaşılan Gülşenilik ve özellikle Sinanilik Osmanlı Devleti'nin yönetildiği başkent İstanbul'da devlet eliyle desteklenmemiş ve şeyhler kendi tekkelerinin baniliğini kendileri üstlenmek zorunda kalmıştır. Şeyhlerin inşa ettirdiği diğer Halvetî tekkeleri ise genel olarak Halvetiliğin Cemali koluna bağlıdır. Bunlar Alaeddin Efendi Tekkesi, Koğacı Dede Tekkesi, Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Sinan Erdebili Tekkesi ve Altuncuzade Tekkesi'dir. Bu tekkelerin dört tanesinin şeyhleri Sünbül Efendi'den hilafet alarak, tekkelerinin Sünbülü tekkesi olmasını sağlamışlardır. Merkez Efendi, Sünbül Efendi tarafından Şeyh Sevindük ya da Koğacı Dede Tekkesi adıyla bilinen tekkeye şeyh olarak görevlendirilmiş (Hulvi, 2013, s. 442). Kefevi Alaeddin Efendi'nin ise tekkesini kurduktan en az yirmi yıl sonra Sünbül Sinan'dan hilafet aldığı söylenmektedir.¹ Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'nin de Sünbülü olduğu düşünülmektedir. Bunlara ilaveten, Sinan Erdebili Tekkesi'nin kurucusu Sinan Erdebili de Sünbül Sinan'dan hilafet alarak Ayasofya'daki tekkesini inşa ettirmiştir (Sinan Erdebili Vakfıyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1-2). Ancak unutulmamalıdır ki şeyhlerin inşa ettirdiği Cemali/Sünbülü tekkesine göre yöneticilerin inşa ettirdiği Cemali/Sünbülü tekkesi çok daha fazladır.

Bahsedilen Halvetiliğin Cemali/Sünbülü koluna bağlı şeyhlerin baniliğini üstlendikleri bu beş tekkenin üç tanesi II. Bayezid devrinde ortaya çıkmaktadır. Diğerlerinden biri Sultan Süleyman, diğeri ise muhtemelen II. Selim devrinde inşa ettirilmiştir. Anlaşılan II. Bayezid devrinde Halvetiliğin Cemali koluna mensup tekkeler, hem saray ve çevresine mensup kimseler hem de şeyhler tarafından inşa ediliyorken, XVI. yüzyılın diğer padişahları devrinde Halvetiliğin Cemali koluna

---

¹Alâeddin Efendi'nin tekkesinden bahseden en erken tarihli belge 894 tarihli bir vakıf belgesidir. Tekkenin 890'larda inşa edildiği düşünülürse, Kefevi Alâeddin Efendi'nin 912'den sonra Sünbül Efendi'den hilafet alması, enteresan bir husus teşkil etmektedir. Sünbül Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'ya şeyh olması, Çelebi Halife'nin 912'de vefatının ardından olduğuna göre, Kefevi Alâeddin Efendi, öncesinde kimden hilafet almış olabileceği enteresan bir husustur (AE. Sultan Bayezid.II, 1/48; 1/49; Atâî, 1989, s. 79).

bağlı tekkelerin inşası hemen hemen sadece saray ve çevresinin kontrolü altına girmiştir.

Saray ve çevresinden olan baniler Osmanlı sarayında sahip oldukları statü ve padişaha yakınlıkları değerlendirilerek gruplandırılmıştır. Şeyhlerin saray içinde bir görevleri olmadığından, padişah ve saray halkına yakınlıkları Halvetiliğin hangi kolundan olmalarına göre belirlenmekteydi. Cemali şeyhleri diğerlerine nisbeten saray halkı ile daha yakın bir duruşa sahiptiler. Cemali Tekkelerinden biri hariç, diğerlerinde tekke şeyhi mürşidi tarafından belirlenmekteydi. Oysa şeyhler tarafından inşa ettirilen Halvetiliğin Sinani ve Uşşaki koluna mensup tekkelerde kimin şeyh olacağı hususunda evladiyet şart koşulmuştur. Dolayısıyla bunlar daha içe dönük, muhtemelen meşhur Halveti şeyhleriyle ya da saray halkıyla pek temasta bulunmayan kimselerdi. Netice olarak, bu şeyhleri saray ve çevresine mensup baniler gibi teker teker ismen zikretmektense, Halvetiliğin hangi koluna mensup olduklarına bakarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

3.2.2.1 Halvetiliğin Cemali koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler

II. Bayezid devrinde şeyhler tarafından Halvetiliğin Sünbülü koluna bağlı üç tekke yaptırılmıştır. Bunlardan ikisini Şeyh Süleyman Ekmeleddin ve Şeyh Kefevi Alâeddin yaptırmıştır. Bunlar Halvetiliğin Sünbülü koluna bağlıydı (Atâî, 1989, s. 79). Bu dönemde Şeyh Sevindük Şücaeddin Efendi tarafından yaptırılan Koğacı Dede Tekkesi de Sünbülü koluna bağlı olmalıdır.¹

Kanuni devrinde ise şeyhler tarafından Halvetiliğin Sünbülü koluna bağlı sadece bir tane tekke yaptırılmıştır. Sinan Erdebili Ayasofya yakınındaki, kendi adıyla bilinen Sinan Erdebili Tekkesi'ni 1528 yılında yaptırmıştır. Sinan Erdebili İstanbul'da Şeyh Cemaleddin Halvetî'ye intisab etmiş ve onun halifesi Sünbül Efendi'den hilafet alarak kendi tekkesini kurmuştur (CSRA, nr. 63; Ayvansarayı, 2001, s. 48; Ayvansarayı, 1985, s. 362). Sinan Erdebili Tekkesi de şeyhlerin inşâ ettirdiği diğer tekkeler gibi mütevazı boyutlardadır (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1).

Şeyh baniler saray ve çevresine mensup banilerden farklı olarak tekkenin ilk şeyhi olmakta ve hatta kendilerinden sonra tekke meşihatı aile bireyleri tarafından üstlenilmektedir. Sinan Erdebili Tekkesi'nde tekkenin meşihatını üstlenen şeyhlerin

---

¹ Halvetiyye şeyhlerinden Şeyh Sevindük Şücaeddin tarafından yaptırılan mescit ve zaviyeden oluşan manzumenin zaviyesi, IV. Mehmed devrinde medreseye çevrilmiştir. Bakınız: (Ayvansarayı, 2000, s. 231).

aileden olduğunu tekke listelerinde görmek mümkündür (Zakir Şükri Efendi, 1980). Şeyhlerin inşa ettirdiği Halvetiliğin Cemali koluna bağlı tekkeler içinde, hemen hemen tamamen aile bireylerinin tekkenin meşihatını üstlendiği başka bir tekke bulunmamaktadır. Bu yönüyle XVI. yüzyıl İstanbul’unda kurulmuş Sinani ya da Uşşaki tekkelerine benzemektedir. Mesela İstanbul’da XVI. yüzyılda kurulmuş Sinani tekkelerinin hepsinde evladiyet şartı takip edilmiş ve tekke meşihati genelde babadan oğula geçmiş, en kötü ihtimalle diğer aile bireylerinden seçilmiştir. XVI. yüzyılda inşa edilen tek Uşşaki Tekkesi olan Hüsameddin Uşşaki Tekkesi’nin meşayihini de aile bireyleri üstlenmiştir. Bu tekkeler ortadan kalkıncaya kadar en fazla iki tane aile dışından şeyhlere sahip olmuşlar, ardından bu yeni şeyhlerin aileleri tekkenin meşayihini üstlenmiştir (Zâkir Şükrî Efendi, 1980, s. 30, 37, 67).

Sinan Erdebili Tekkesi Halvetiliğin Cemali koluna bağlı olmasına rağmen Sinani ve Uşşaki tekkeleri gibi, sadece mimarisiyle değil, günlük işleyişiyle de daha içe dönük, mütevazı tekke olma özelliğine sahiptir. Şeyhlik makamına oğulların geçtiği bu tür tekkelerde şeyhin ölümünün ardından, kimin posta geçeceği ile ilgili herhangi bir tartışma söz konusu olmuyordu. Saray ve çevresine mensup kişilerin yaptırdığı tekkelerde, tekkenin şeyhinin kim olacağı ya bir devlet adamının isteğine ya da tekkelerin sahip olduğu statüye göre belirlenmekteydi. Bilindiği üzere, devlet adamları bazen bir şeyh için tekke yaptırarak, onların faaliyet gösterdikleri tekkelerden ayrılmalarını sağlamışlardır. Mesela Mehmed Ağa, Şeyh Yayabaşı Hızır İlyas için Çarşamba’da bir tekke yaptırmıştır. Bahsedilen tekkenin inşası tamamlanınca, şeyh Üsküdar’daki Şemsi Paşa Tekkesi’nden yeni tekkeye nakl edilmiştir. Ayrıca saray ve çevresine mensup kişiler tarafından yaptırılan bazı tekkelerin, statüleri açısından daha üstün olduğunu bilmekteyiz. Koca Mustafa Paşa Tekkesi, asitane statüsündeydi. O bütün Halvetî tekkelerinin üstündeydi. Koca Mustafa Paşa şeyhi Sümbül Sinan’dan sonra diğer şeyhlerin hepsi kendi tekkelerini bırakarak, Koca Mustafa Paşa Tekkesi’ne geçmişlerdir. Koca Mustafa Paşa Tekkesi’nin şeyhlerinden Sinan Çelebi, Şeyh Adli Hasan Efendi, Şeyh Seyyid Mehmed Efendi Balat (Ferruh Kethüda) Tekkesi’nden Koca Mustafa Paşa Tekkesi’ne nakl olunmuşlardır. Ferruh Kethüda Tekkesi ise sadece Koca Mustafa Paşa’ya değil, Atik Valide Tekkesi’ne de şeyh göndermektedir. Vişne Şeyh Mehmed Efendi ile oğlu Vişnezâde (Şeyh Feyzullah Seyyid Efendi) Efendi Atik Valide Tekkesi’ne, Balat Tekkesi’nden nakil olunmuşlardır. Anlaşılan Balat Tekkesi

şeyhlerin önde gelen bir Halvetî tekkesi için geçiş yaptığı son noktayı teşkil etmektedir. Kısacası, Sinan Erdebili Tekkesi, Sinan Erdebili'nin ailesi dışından şeyh almadığı gibi, tekkesinin herhangi bir şeyhini başka bir tekkeye nakil de etmemektedir. Anlaşılan, Sinan Erdebili Tekkesi'nin şeyhleri, diğer Cemali tekkesi şeyhleri gibi meşhur değildir. Zira Halvetilerle yakın temaslarda bulunan baniler de, bu tekkenin şeyhlerinden herhangi biri adına, başka bir tekke inşa ettirmemişlerdir. Sinan Erdebili, çoğunlukla saray ve çevresine mensup kişilerin inşa ettirdiği Cemali koluna bağlı bir tekke inşâ ettirmiş olmasına rağmen, tekkenin meşihatının Sinan Erdebili'nin ailesinden olması, bu tekkenin mütevazı, dışarıya kapalı bir tekke olduğunu kanıtlamaktadır. Sonuç itibarıyla, Sinan Erdebili mütevazı vakıflara sahip olan, Sünbül Sinan'ın mütevazı bir halifesidir. Elbette saray ve çevresine mensup bir baninin inşa ettirdiği tekkenin şeyhleriyle boy ölçüşemeyecek durumdadır (Zâkir Şükrî Efendi, 1980).

Muhtemelen II. Selim devrinde, Sarhoş Bali Efendi (Müniri Belgradi, vr. 115a-116b) tarafından yaptırılmış olan tekke ise Cemali koluna tahsis edilmiştir. Kurşunlu Türbe Zaviyesi ya da Altuncuzade Tekkesi adıyla bilinen bu tekke, yanındaki Kemâl Paşa Mescidi'nde imamlık yapan, Halvetî tarikatından "Sarhoş" lakaplı Şeyh Bâlî Efendi (ö. 980-1572) tarafından tesis ettirilmiştir. Bahsedilen mescidde imam görevini üstlenmiş olan Sarhoş Bali Efendi, mescidi tekkeye dönüştürmüştür. Aslında mescidin ilk banisi Kemal Paşazâde Şemseddin Ahmed Efendi'dir.

Burada ortak bir banilik yani müderris Kemâl Paşazâde Şemseddin Ahmed Efendi'nin yaptırdığı mescid ve Sarhoş Bali Efendi'nin yaptırdığı zaviye varmış gibi görünse de mescide tevhidhane özelliğini veren mescidin imamı Sarhoş Bali Efendi'dir. Bu durum akla başka sorular getirmektedir; Bir imamın bu şekilde bir mescidin ya da caminin fonksiyonlarını çeşitlendirmesi her zaman mümkün müdür? Banisinin izni gerekmez mi? Ayvansarayı'nın anlattığına göre Şemseddin Ahmed Efendi II. Bayezıd, Yavuz Sultan Selim ve Sultan Süleyman'ın tahtta bulunduğu devirlerde yaşamış, müderrislik, Anadolu kazaskerliği ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuş ve 1535 yılında vefat etmiştir (Ayvansarayı, 2001, s. 244). Sarhoş Bali Efendi bu tekkeyi Şemseddin Ahmed Efendi vefat ettikten sonra yaptırmış olmalıdır. Şemseddin Ahmed Efendi II. Bayezıd'in lalazâdesiymiş. Sarhoş Bali Efendi ise Bayezıd'in oğlu Şehzade Ahmed'in hocasıymış. Şemseddin Ahmed Efendi ile

Sarhoş Bali Efendi'nin II. Bayezid'in şehzade sarayında tanışmış olmaları mümkündür.

Sarhoş Bali Efendi tasavvuf yoluna girmeden önce, Kanuni'nin hocası Hayrüddin Efendi'nin hizmetinde mülazım (bir nevi maaşsız asistan) olmuş, ardından Kepenekçi Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Atik Ali Paşa'nın tekkesinin şeyhlerinden Ramazan Efendi'nin yanında tasavvufi eğitimini tamamlayarak tasavvuf yoluna giren Sarhoş Bali Efendi öncelikle kaynaklarda adı tam olarak belirtilmeyen "*hüciürât-ı zaviyenin birinde köşenişin*" (Atâî, 1989, s. 208–212); (Öngören, 2000, s. 47) olup, bir taraftan da ders vermeye devam etmiştir. Anlaşılan Ramazan Efendi'nin yanında yetişme sürecini tamaladıktan hemen sonra Kurşunlu Türbe Zaviyesi'ne şeyh olmamıştır. Şeyhinden el aldıktan sonra öncelikle başka bir tekkede ikâmet etmiş¹, Kurşunlu Türbe Zaviyesi'ne sonradan şeyh olmuştur. Sarhoş Bali Efendi II. Selim devrinde Hicri 980 tarihinde (Miladi 1572/1573) vefat ettiğine göre, Kurşunlu Türbe zaviyesinin inşâsı Sultan Süleyman devrinin son yıllarına ya da II. Selim devrinin ilk yıllarına tarihlendirilebilir.

Sarhoş Bali Efendi'nin Atik Ali Paşa Tekkesi'nden Kurşunlu Türbe zaviyesine geçtiği kabul edilecek olursa, Sarhoş Bali Efendi'nin Atik Ali Paşa Tekkesi gibi daha kıdemli bir tekkeden, adından da belli olduğu üzere daha alt statüde bir tekkeye geçişi enteresan bir nokta teşkil etmektedir. Ancak literatürde Sarhoş Bali Efendi ile ilgili açıklamalar bu durumu izâh etmektedir. Sarhoş Bali Efendi emir ve vezirlerden uzak durur, hediye ve sadaka kabul etmezmiş. Hatta kendi pirdaşı olan Nureddinzade'yi Kanuni'ye yakınlığı dolayısıyla suçlamakta hatta emir ve vezirlerin eteğine bulaşmanın pislîğe bulaşmak anlamına geldiğini belirtirmiş (Atâî, 1989, s. 208–212; Öngören, 2000, 238). Sarhoş Bali Efendi, Atik Ali Paşa Tekkesi'nden sonra Kurşunlu Türbe Zaviyesi'nin şeyhliğini üstlenmişse, bu onun mütevazı bir şeyh olarak Atik Ali Paşa gibi bir sadrazamın yaptırdığı tekkeden ziyade kendisinin inşâ ettirdiği küçük bir tekke-camiyi tercih ettiğinin göstergesidir.

Sarhoş Bali Efendi bir şeyh olarak hakikaten devlet erkânından uzak kalmak istemiş olabilir mi? Önceden şehzadeye, sultana bu kadar yakinken, acaba kendisi için devlet büyükleri tarafından, mensup olduğu tarikata bağlı mütevazı bir tekke dahi yapılmamasına mı içerlemiştir? Neticede, üzüntüsünü böyle mi ifade etmek

---

¹Atik Ali Paşa Tekkesi'nde, Ramazan Efendi'nin yerine geçtiği söylenilmektedir (Öngören, 2000, s. 47).

istemiştir? Her halükârda Sarhoş Bali Efendi'nin kendi imkânlarıyla yaptırdığı Kurşunlu Tekkesi'nin meşihatını üstlenmesi, vefatına kadar bu tekkedeki görevini devam ettirmiş olması onun mütevazı bir şeyh olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

3.2.2.2 Halvetiğin Sinani koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler

XVI. yüzyıl İstanbul'unda yaptırılan Sinani Tekkelerinden Şehremini'deki Ümmi Sinan Tekkesi'ni Şeyh Pir İbrahim Ümmi Sinan; Nasuh Dede Tekkesi'ni Ümmi Sinan'ın halifelerinden Nasuh Dede; Emirler Tekkesi'ni Ümmi Sinan'ın bir diğer halifesi Seyyid Nizamoğlu mahlasını kullanan Şeyh Seyyid Seyfullah Kasım Efendi inşa ettirmiştir.

3.2.2.3 Halvetiğin Gülşeni koluna bağlı tekke yaptıran şeyhler

Gülşenî tarikatının piri Şeyh İbrahim Gülşenî'nin (ö. 1533) halifelerinden Şeyh Hasan Zarifi Efendi (ö. 1569) Bebek'te Durmuş Dede Tekkesi adıyla bilinen tekkeyi 1528 yılında yaptırmıştır. Ayrıca, İstanbul'da XVI. yüzyılda yaptırılmış bir Gülşeni Tekkesi daha vardır ki, bunun banisi ile ilgili bilgiler karışıktır. Şeyh İbrahim Gülşenî'nin meşhur halifesi Hasan Zarifi Efendi Tekkesi'nin banisinin, bir yeniçeri olduğu, daha sonradan Muhsine Hatun tarafından buraya cami ve zaviye inşâ edildiği ve vakıflarının yeniden kurulduğu belirtilmektedir (Tanman,1994, III, s. 106; Işın, 1994, V, s. 267).

3.2.3 İlmiye sınıfına mensup baniler

Cemali/Sünbülü koluna mensup şeyhlerin ulemayla iyi ilişkilerine rağmen her konuda mutabık olduklarını söyleyemeyiz. Özellikle zikir esnasındaki sema ve devran gibi uygulamaları ulema tarafından eleştirilmiştir. Bu mesele büyük tartışmalara konu olmuş, hatta pek çok risale yazılmıştır(Öngören, 2000, s. 369-384). Bu tür anlaşmazlıkların da etkisiyle olsa gerek ulemadan XVI. yüzyılda Halveti tekkesi bina ettiren kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla II. Bayezid devri ulemasından olan, müderrislik ve kadılık yaptığı rivayet olunan Saçlı Emir Tebrizli Muhyiddin Efendi, Halvetî tarikatı için Aydınoğlu tekkesini yaptırmıştır. Tekkeyi yaptıran müderris hakkında başka hiç bir bilgi mevcut değildir (Ayvansarayı, 2001, s. 71).

Tekkenin bilinen ilk şeyhi Halveti tarikatından Kutup Şeyh Ahmed Efendi (ö.1664) ile başlamakta, başlangıçta kimlerin burada meşayih üstlendikleri bilinmemektedir.

Aydınoğlu Tekkesi, Kutup Ahmed Efendi'nin yerine postnişin olan Aydınoğlu Şeyh Mehmed Efendi ile Kadiriliğe, 1683'te Aydınoğlu'nun şeyhlikten uzaklaştırılıp yerine – vezirlerden Karahasanoğlu Mustafa Paşa'nın delaletiyle- Şeyh Ünsi Hasan Efendi'nin tayini ile Halvetiliğe tekrar bağlanmış ve 1894'e kadar Halveti tekkesi olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu çalışmada ele alınmasının sebebi ilk bilinen şeyhinin bir Halveti şeyhi olmasına dayanarak, XVI. yüzyılın sonlarında Halveti tekkesi olarak düşünülmesindedir (Tanman, 1993, I, s. 483).

3.3 Diğer Baniler

Mahmud Ağa veya Sütlüce Tekkesi olarak bilinen tekkenin banisi ile ilgili bilgiler ise oldukça karmaşıktır ve birbirini tutmaz. Cemaleddin İshak Karamani'nin bir dönem burada şeyhlik yaptığı rivayet olunmakta, bani olarak Piri Mehmed Paşa ve Mahmud Ağa'nın ismi geçmektedir (Kissling, 1993-1994, s. 28-42).

4. HALVETİ TEKKELERİNDEKİ GÖREVLİLER VE KURUMSAL İŞLEYİŞ

4.1 Tekke Görevlileri

Osmanlı tasavvuf ve tekke kültüründe tekkelerin kurumsal işleyişini, görevlilerini ve bunların faaliyetlerini belirleyen çeşitli gelenek ve teamüller vardı. Ancak söz konusu hususların belirlenmesinde tekke banilerinin tercihleri de etkili oluyordu. Bani tekkenin inşası ve faaliyetlerine başlaması sürecinde çeşitli gelirler tahsis eder, bu gelirlerden kimlerin ne ölçüde ve ne şekilde yararlanabileceğini belirlerdi. Vakfiye kaleme alınırken tekke görevlilerinin kimler olacağı, ne kadar maaşla ücretlendirileceği, görevlerinin kapsamına ilişkin detaylar tanımlanmış olurdu. Tekkelerdeki söz konusu görevliler ve bunların görevlerinin gerektirdiği faaliyetler tekke hayatını resmetmekteydi. Hatta bu görevlilerin, gün içinde tekkenin farklı mekânları arasındaki geliş gidişleri, bu mekânların nasıl ve ne amaçla kullanıldıkları, görev paylaşımı hususunda kendi aralarındaki ilişkileri, tekkeye kimlerin gelip kimlerin gelemeyeceğini belirlemeleri vakıf belgelerinde dolaylı ya da doğrudan anlatılmaktadır.

Tekkenin inşası ve faaliyete başlamasının ardından tekke görevlileri (şeyh, derviş, ferraş, kayyum, bevvab¹) tekke yaşamında baniden daha etkin bir role sahip oluyordu. Bu çalışmada hedeflenen hususlardan biri de tekke yaşamındaki kimselerin ve faaliyetlerinin tekke yapısını, bölümlerini etkileyip etkilemediğini açığa çıkartmaktır. Halvetiliğe bağlı tekke binaları arasında kiliseden döndürülen külliyeler içindeki Koca Mustafa Paşa, İmrahor İlyas Bey, Küçük Ayasofya gibi tekkelerin olması, görevlilerin tekke mekânlarını şekillendirmede etkisinin olamayacağını düşündürse de, varolan kilisenin tarikatın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ek binalarla zenginleştirildiği unutulmamalıdır. Mesela Küçük Ayasofya Tekkesi'nin banisi Hüseyin Ağa'ya ait vakfiyede, kilisenin içinde tekkede ihtiva eden bir Müslüman külliyesine nasıl dönüştürüldüğü açık bir şekilde anlatılmıştır. Hüseyin Ağa, İstanbul At Meydanı yakınında aslı kilise olan binayı şeri usullere uygun bir

---

¹Bu görevlilerin yaptıkları iş ve faaliyetleri hakkında ilerleyen kısımlarda açıklama yapılacaktır.

şekilde hristiyanlardan aldıktan sonra mihrab, minber, mahfel gibi eklemeler yapmış, daha da önemlisi vakfiyede "*sofuhane*" diye tanımlanantekeyi sıfırdan bina ettirmiştir (Hüseyin Ağa Vakfiyesi, TSMA.D, nr. 6990, nr. 6977). Küçük Ayasofya Tekkesi incelendiğinde, cami hariminin zikir ve tevhid gibi Halveti ayinlerini gerçekleştirmek için kullanıldığı, sofuhane denilen bölümün ise tekke dervişleri ve şeyhinin ferdi ibadetlerini gerçekleştirdikleri, gün içerisindeki ihtiyaçlarını giderdikleri mekân olduğu söylenebilir.

Tekke görevlileri arasında en başta şeyh ve dervişler gelmektedir. Onlar olmadan bir tekke hayatı düşünülemez. Arşiv belgelerinde dervişlerin yaşamına ilişkin nispeten az bilgiye rastlanırken, şeyhlerin sahip olması gereken nitelikler ve bu niteliklere uygun olarak görevleri daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Hatta tekkenin ilk şeyhinin kim olacağı da bazen tayin edilmektedir. Bir başka deyişle, bani tekkesini hususi bir şeyh için yaptırarak, daha en baştan şeyhi belirlemektedir. Böylece tekkenin günlük işleyişindeki ruhani lider belirlenmiş olmaktadır.

Banilik sadece bir binanın inşasını kapsamaz, aynı zamanda onun kurumsal işleyişini de içerir. Bir diğer deyişle bani, inşâ ettirdiği yapının işlev gösterebilmesi için gerekli imkânları sağlamalıdır. Kurumsal işleyişi sağlayacak olan gelirler, giderler, görevliler, onlara tahsis edilen maaşlar, ihtiyaç halinde binanın tamirâtı için ayrılması gereken meblağ gibi hususlar zaten vakfiyede belirtilmiştir. Bahsedilen bu hususların baninin isteğine göre düzgün bir şekilde işleyişinde sorumlu olan görevliler müteveli ve nazırdır. Sözü edilen bu iki görevli vakfiyelerde ve vakıf belgelerinde genellikle ismen zikredilmektedir. Bunlara ilaveten, vakıf sahibi ve şahitlerin adı kaçınılmaz olarak vakıf belgelerinde kaydedilmiştir. Müteveli ve nazır vakfın işleyişini sağlayacak olan kimselerdir, inşa ettirilen yapıların günlük işleyişinde doğrudan bir görevleri bulunmamaktadır. Ancak vakıf belgesinde belirtilen bir şeyh, doğrudan tekkede görev alacak olan bir kimsedir. Tekke şeyhi görevini gerçekleştirirken öncelikle kendi cemaatine ait bir grup insanın buraya gelmesini sağlarken bir taraftan da bu kuruma gelen giden farklı cemiyetlerden kimselerle ilişkiler kuracak ve bir nevi tekkenin görünen yüzü olacaktır.

Tekke şeyhlerine göre haklarında az bilgi olmasına rağmen tekkede ikamet eden dervişler hakkında da çeşitli bilgilere sahibiz. Diğer tekke görevlileri arasında ise zakirbaşı, evradhan, tabbah, ferraş, kayyum ve bevab zikredilebilir. Bu

görevlilerden ilk ikisi genellikle dervişler tarafından gerçekleştiriliyorken diğer görevlere başka kimseler tayin edilebiliyordu.

4.1.1 Tekke şeyhi (seccadenişin)

Kimi durumlarda bir tekkenin hususi olarak bir şeyh için yaptırıldığını düşünürsek, şeyhlerle banilerin yakın ilişkisinin tekkelerin inşasında ne derece önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bu çalışmada kullanılan yirmi altı vakfiyeden ya da vakıf belgesinden sadece yedi tanesinde tekke şeyhinin adı geçmektedir. Ancak bu yedi vakfiyeden iki tanesinde, özellikle baninin isteği üzerine tekke şeyhinin ilk olarak kim olacağı belirlenmiştir. Diğerlerinde ilk şeyh aynı zamanda tekkenin banisi olarak karşımıza çıkar. Yani şeyhler tarafından kurulan tekkelerde şeyhin ismi, özellikle tekkenin ilk şeyhini belirtmek amacıyla değil, yapının banisini bildirmek için zikredilmiştir.

Banisinin isteği üzerine, ilk şeyhin belirlendiği tekkeler Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev tarafından yaptırılan Ramazan Efendi Tekkesi ve Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda'nın inşasını üstlendiği Balat Tekkesi'dir. Bezzazistan Atik Kethüdası Hacı Hüsrev, vakfiyesinde de belirtildiği üzere, özellikle Şeyh Ramazan Efendi'nin tekkenin ilk şeyhi olmasını istemiştir (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40). Nitekim bu tekke birçok çağdaş eserde dahi Ramazan Efendi Tekkesi olarak anılmakta ve genellikle böyle bilinmektedir.

Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Kethüda ise Balat'ta yaptırdığı ve kendi adıyla anılan tekkesi için, Şeyh Sinan Efendi'nin şeyh olarak görevlendirileceğini vakfiyesinde kaydetmektedir (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148). Bu tekke Ramazan Efendi Tekkesi'nden farklı olarak şeyhinin adıyla anılmamıştır. XVI. yüzyıla ait eserlerde dahi Sinan Efendi Tekkesi olarak değil de, Balat Tekkesi ya da Ferruh Kethüda Tekkesi olarak anılmaktadır.

Bahsedilen diğer beş tekkede ise şeyhin adı genelde yapı banisi ve vakıf sahibi olarak geçmektedir. Sözü edilen bu beş tekkeden dört tanesi şeyhleri tarafından inşâ ettirilen tekkelerdir. Şeyhleri vakıf kurucusu olduğundan Koğacı Dede Tekkesi'ne ait vakıf belgesinde "*Vakf-ı Sevindik Sofu ibn-i İnebeyi*" (Şeyh Sevindik adına kayıtlı bir vakıf belgesi, VGMA.D,nr. 2108, s. 63), Şeyh Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne ait bir vakıf belgesinde "*Mahdud Süleyman Halife Vakfı*" (Barkan, Ayverdi, 1970, s.

310; Canatar, 2004, s. 489) ve Şeyh Sinan Erdebili'nin vakfiyesinde ise "*Sinan bin Abdülmuin Erdebili Vakfı*" (Sinan Erdebili'nin Vakfiyesi, VGMA.D, nr.571, s. 1-2; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 2; Canatar, 2004, s. 3) gibi ifadelerden, tekke şeyhlerinin kim olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Alâeddin Efendi Tekkesi'ne ait belgelerden birinde "Toğan oğlu eş-Şeyh Alâuddin Halife" diye tanıtılan Alaeddin Efendi'yi kurduğu bir vakıf dolayısıyla tekkenin ilk şeyhi olarak tanımış olmaktadır (Kefevi Alaeddin Bey adına kayıtlı hüccet, AE. Sultan Bayezıd.II, 1/49) Alaeddin Efendi'nin ismine bir başka vakıf belgesinde, şeyhin ailesinin iskânına vakfedilen konut mevzuundan bahsedilirken de rastlamaktayız.¹

Bunlara ilaveten, bir de Merkez Efendi Tekkesi'ne ait belgelerde şeyhin ismi geçmektedir. Merkez Efendi Tekkesi bilindiği üzere Merkez Efendi'nin kendi imkânlarıyla yaptırdığı mütevazı tekkenin Şah Sultan tarafından daha da büyütülmesi ve vakıflar tahsis edilmesiyle oluşmuştur. Elimizde Merkez Efendi Tekkesi'ne ilişkin en önemli belgeler Şah Sultan'ın vakıflarıyla ilgili olanlardır. Yukarıda sözü edilen tekkelerden farklı olarak, Merkez Efendi Tekkesi'nde vakıf sahibi şeyhin kendisi olmadığından, Merkez Efendi'nin adı farklı bir bağlamda geçmektedir. Şah Sultan'ın Vakfiyesi'nde Merkez Efendi'nin ismi, O'nun türbesi başında dua edilmesi tavsiye edilerek belirtilmekte, sabahları Hz. Muhammet'in ruhu için 2 cüz, Merkez Efendi'nin ruhu için 1 cüz, Halveti meşayih için 1cüz okunması, bu işte ehliyet sahibi birinin günde 2 akçe verilerek istihdam edilmesi isteniyordu (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17).

Vakıf belgelerinin birkaç tanesinde ilk şeyhten sonra görev alacak şeyhlerin hangi tarikattan olmaları gerektiği de belirtilmiştir. Mesela Balat Tekkesi şeyhi olarak Yakub Efendi'nin oğlu Şeyh Sinan Efendi görevlendirilmiş, o öldüğünde ise Halveti tarikine mensup kimselerin şeyh olarak görevlendirilmesi şart koşulmuştur (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148).Tekkeler ve onlar için düzenlenen vakıf belgeleri bir nevi tekke banisi ile şeyh arasındaki anlaşmanın göstergesidir. Hatta vakıf kurucusunun ya da tekke banisinin mirasçılarının adları da bu belgelerde zikredilerek belli bir tarikatın

---

¹"Hane-i gurfe ve suffa (sofa) ve muhavvata der mahalle-i mezbure mahdud ibn Kıran ve İskender mülkleri ve zaviye-i mezbure ile Şeyh Alaeddin'e ve şeyhün evladına ve evlad-ı evladına neslen ba'de neslin ba'dehüm zaviye-i mezbure mesalihine ola-zemin-i maktû' der mahalle-i mezbûre --hasıl fi sene 540" (Kefevi Alaeddin Efendi Tekkesi'ne ait Hicri 894/1488-1489 tarihli bir vakıf belgesi, AE. Sultan Bayezıd.II, I/48; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 313 ve Canatar, 2004, s. 491)

şeyhleri ile baninin mirasçıları arasında yıllarca devam edecek ilişkilerde en başta belirlenmektedir (Wolper, 2003, s. 28).

Nihayetinde, tekkenin inşa sebebi olan şeyh, tekkenin kurumsal olarak devam ettirilmesinde baniden sonra önemli bir yere sahip olmaktadır. Şah Sultan'ın Davutpaşa'daki tekkesi, şeyhin tekke hayatında bu derece önemli rolünü destekler nitelikte bir örnek teşkil etmektedir. Bu tekkenin şeyhi Yakub Efendi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne nakil olunduğunda, tekkenin banisi Şah Sultan'ın kendi şeyhi başka bir tekkeye gittiği için çok üzüldüğü ve tekkesini darülhadiye çevirdiği söylenmektedir (Atâi, 1989, s. 204-207; Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 62-64).

4.1.1.1 Şeyhin vazifeleri

4.1.1.1.1 Vaizlik Görevi

Halveti tekke şeyhleri, vakfiyelerde ya da vakıf belgelerinde de belirtildiği üzere, mübarek gün ve gecelerde ya da Cuma namazından sonra camilerde vaizlik yapmaktaydılar. Elbette vaizlik yaparken hitab ettikleri insan kitlesi sadece tekkedeki müritleri değildi, toplumun farklı sınıflarından insanlarcamide toplanmaktaydı. Dolayısıyla, vaizlik görevi, tekkede yaşayan şeyhin ve müritlerinin daha çok göz önünde olmasını sağlamaktaydı. Vaizler ilmiye mensuplarına nazaran daha az itibarlı ve kazançlı bir iş yapıyorlardı. Ayrıca aldıkları eğitim ortalama bir ilmiye mensubununkine göre oldukça sınırlı düzeydeydi. Vaiz ve hatibin görevi dini konularda açıklama yapmak, yani fetva vermek yerine karşısındaki dinleyiciye nasihat etmektir (Zilfi, 2008, s. 163-164).

Vaizlerin ve ulemanın eğitimleri, devlet kadrolarındaki kariyerleri ve kazançlarından ziyade bizi asıl ilgilendiren halkla iletişimleriydi. Özellikle adli makamlardaki üst düzey ilmiye mensularının halkla münasebetleri resmi kalıpların ve teamüllerin içine sıkışmış vaziyetteydi. Eğitim kurumlarında çalışan ulema ise bütün enerjisini geleceğin ulemasını yetiştirmeye ayırıyordu. Oysa vaizler Cuma camilerinde şehrin farklı sınıflarından geniş bir dinleyici kitlesine hitap ediyor ve onlarla etkileşime geçerek dini temalar etrafında içten bir ilişki kuruyordu (Zilfi, 2008, s. 164-165). Bu durumda vaizlik görevini de üstlenen tekke şeyhlerinin ulemaya göre halk İslamı'nda daha önemli bir yer tutmasına yol açıyordu.

Bu çalışmada ele alınan tekke şeyhlerinden on altısının sahip olması gereken özellikler ilgili vakfiyelerde ya da vakıf belgelerinde anlatılırken¹ şeyhin vaiz olma görevinden sadece sekiz tanesinde bahsedilmektedir. Kısacası elimizde bulunan vakfiyeler üzerinden değerlendirildiğinde, görevleri tanımlanan şeyhlerden yarısının vaaz etme faaliyeti söz konusu değildir. Şeyhin vaiz olarak görevlendirilmediği sekiz tekkeden dört tanesinde neden vaiz olmadığı gayet açıktır. Şeyhin vaiz olarak bu görevini gerçekleştireceği bir cami, tekke külliyesinin içinde bulunmamaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi ve Sinan Erdebili Tekkesi, bir camiye sahip olmadıklarından dolayı, Cuma günleri vaaz edecek kimseye ihtiyaç yoktur. Koruk Tekkesi'nin ise yanında bir cami bulunmaktadır, ancak bu cami bir Cuma Camisi değil, bir mescittir. Tekke görevlileri arasında beş vakit ibadet edilmesini sağlayacak görevlilerden en başta gelen imam ve müezzin zikredilmekle birlikte, bir Cuma camisinde olması gereken hatip görevlisi yoktur. Anlaşılan büyük kitlelere ulaşmayı hedefleyen bir vaiz için mescit uygun bir yapı değildir. Şeyhin vaizlik görevini üstlenmediği diğer bir tekke de Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi'dir. Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi'nin anlatıldığı vakfiye, bu tekkenin medreseye dönüştürülmesinden sonra kayıt edilmiştir. Dolayısıyla bu vakfiyede tekke işlevi sona ermiş ve tekke şeyhinin de diğer tekke görevlileri gibi buradaki görevi sona ermiştir. Kısacası Doğancı Ahmed Paşa, Sinan Erdebili ve Koruk Tekkeleri vaiz gerektiren bir camiye sahip olmadığından, Davutpaşa Şah Sultan Tekkesi de medreseye dönüştürüldüğünden, vaiz olan bir tekke şeyhinin karşımıza çıkması imkânsız olmaktadır.

Küçük Ayasofya, Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa ve Soğukkuyu Cami-Tekkelerine ait vakfiye belgelerinde şeyhin vaizlik görevinden bahsedilmemektedir. Aslında Soğukkuyu Tekkesi Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesine benzer bir kadere sahiptir. Bu tekke ise kısa bir süre sonra darülhadise değil de bir medreseye dönüştürülmüştür. Piri Mehmed Paşa'ya ait 1517 tarihli bir vakfiyede cami önünde bir tekkeden bahsedilirken, 1521 tarihli başka bir vakfiyede cami önünde bir medreseden bahsedilmektedir. Literatürde de tekkenin medreseye dönüştürüldüğü doğrulanmaktadır (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-

---

¹ Şeyhin tekke-camide ya da tekkenin de içinde bulunduğu külliyenin camisinde vaiz olması hususu, vakıf belgelerinde belirtildiği üzere, Atik Valide Camisi'nde, Balat Ferruh Kethüda Cami-Tekkesi'nde, Dragoman Cami-Tekkesi'nde, Mehmet Ağa Cami-Tekkesi'nde, Ramazan Efendi Cami-Tekkesi'nde, Sokullu Mehmet Paşa Tekkesi'nde, Merkez Efendi Cami-Tekkesi'nde, Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde görülmektedir.

181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276; Mehmed Mecdî, 1989, s. 354).

Koca Mustafa Paşa, Küçük Ayasofya, Atik Ali Paşa ve Soğukkuyu Tekkesi'nde bulunan Halveti şeyhlerinin aynı zamanda vaaz da ettiklerinden vakıf belgelerinde söz edilmezken çağdaş literatürde bahsedilmektedir (Atâi, 1989, s. 42, 52, 212-214). XVI. yüzyılın çağdaşı olan eserlerde, Koca Mustafa Paşa şeyhlerinden Sünbül Efendi'nin – ki Sünbül Efendi o kadar meşhurdur ki; tekkenin bugüne kadar Sünbül Efendi Tekkesi olarak anılmasını sağlamıştır- Fatih Camisi'nde ulemanın önde gelenleri ile yaptığı sohbet anlatılmaktadır (Atâi,1989, s. 42 ve Öngören, 2000, s. 359).

Sünbül Efendi'nin halefi Merkez Efendide Koca Mustafa Paşa tekkesi gibi İstanbul'un önemli ibadethanelerinde vaaz etmiştir. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman ile Merkez Efendi'nin ilişkilerinin anlatıldığı bölümde belirtildiği üzere, Sultan Süleyman Manisa'da Merkez Efendi'nin verdiği vaazlardan etkilenerek Halvetiliğe meyl etmiştir. Merkez Efendi'nin sadece camilerde değil, savaşlardan önce ordunun başında vaaz ve nasihat ettiği de bilinmektedir. Ayrıca Soğukkuyu tekkesi şeyhi Cemaleddin İshak Karamani'nin de vaaz ettiğine dair bilgiler literatürde mevcuttur (Mehmed Mecdî, 1989, s. 372-374; Atâi, 1989, s. 52).

Dolayısıyla XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde vaiz olarak çağdaş literatürde bahsi geçenler Halvetiliğin Cemali ve Karamani koluna mensup en meşhur Halveti şeyhlerinden Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Cemaleddin İshak Karamani gibi birkaç kişidir. Oysa XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren inşa ettirilen tekkelerde görev yapan şeyhlerin vaiz olarak görevlendirilmeleri daha sık karşılaşılan bir durumdur.

XVII. yüzyılda Osmanlı din tarihinde büyük yankılar uyandıran Kadızadeli-Halveti/Sivasiçekişmesinin yaşandığı esnada Halveti meşayihinin önemli bir kısmı büyük camilerde vaaz vermekteydi. XVII. yüzyılda (1621-1685 yılları arasında) Cuma camilerinin en önde gelenlerinden Ayasofya, Sultanahmet, Süleymaniye, Bayezit ve Fatih Camilerinin Cuma vaizliği makamlarına kırksekiz atama yapıldığı, bunlardan en az ondokuzunun Halveti şeyhi olduğu bilinmektedir (Zilfi, 2008, s. 166). XVII. yüzyılda, vaiz olarak şöhretleri o kadar artmıştır ki, bahsedilen Kadızadeli Hareketi'nin yükselişe geçtiği dönemde Halveti şeyhlerinin vaazları ve tarikat uygulamaları oldukça ilgi çekmiş, hatta Kadızadeli taraftarlarından büyük

eleştiriler almıştır (Zilfi, 2008, s. 133-137). Anlaşılan Halveti şeyhleri görev yaptıkları tekkelerinkülliyesindeki camilerle sınırlı kalmamış, şehrin en büyük Cuma camilerinde vaaz etmeye başlamışlardır. Bu çalışmanın kapsadığı XVI. yüzyılda, Halveti şeyhlerinin bir sonraki yüzyılda zirveye ulaşan vaizlik misyonunun tohumları atılmıştır denilebilir.

Halveti şeyhlerinin vaiz olması hususu, yukarıda da belirtildiği üzere, bu çalışmanın kapsamındaki yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren daha yaygınlaşmıştır. Tercüman Yunus Zaviyesi şeyhlerinden Yekçeşm Ahmed Efendi'nin Eyüp'teki Nişancı Celalzade Camisi ile Galata'daki Arab Camisi'nde, Vişnezade Şeyh Mehmed'in Atik Valide Sultan Camisi'nde (Atâî, 1989, s. 361), Hızır İlyas Efendi'nin ise önceleri Yeniçeri odalarındaki orta mescitte, sonradan Mehmed Ağa'nın kendisi için yaptırdığı söylenen tekkesinde (Atâî, 1989,464-465) halka vaaz ettiği bilinmektedir. Hatta Küçük Ayasofya şeyhlerinden Arifbillah Şeyh Abdülkerim el-Kadiri (Müftü Şeyh) Kanuni Sultan Süleyman tarafından 100 akçe tayin edilerek, şeyhülislam gibi halka fetva vermesi için görevlendirilmiştir. Arifbillah Şeyh Abdülkerim el-Kadiri'nin vaazlarından halkın çok etkilendiği bilinmektedir (Mecdi,1989, s. 517-518).

III. Murad devrinden itibaren ise kendi cami-tekkelerinden ziyade selâtin camilerinde vaiz olarak görev yapan Halveti şeyhleri, belirginleşmeye başlamaktadır. Küçük Ayasofya Tekkesi şeyhlerinden Nureddinzade ve O'nun öğrencilerinden İbrahim Kırımı Efendi çeşitli selâtin camilerinde (Atâî,1989, s. 370); Koruklu Tekkesi şeyhi Tırhalalı Şeyh Ali Efendi (Atâî, 1989, s. 471) Büyük Ayasofya Camisi'nde vaiz olarak görevlendirilmiştir.

Bu hususta dikkat çekilmesi gereken nokta, XVI. yüzyılda neden Halveti şeyhlerinin diğer sufi gruplara nazaran daha çok vaaz etme görevini üstlendikleri meselesidir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki tarikatlarla genel değerlendirmeler yapan Öngören, medrese çevrelerinin tasavvufa çok rağbet ettiğini ve irşad makamında bulunan pek çok tarikat şeyhinin de medrese kökenli olduklarını belirtmektedir (Öngören, 2000, s. 358).

Halvetiler ulema ile yakın ilişkiler halinde bulunan, hatta ilmiye sınıfından kimseleri de içinde barındıran bir sufi gruptur. Dolayısıyla Halveti şeyhlerinin kendi tekke-camilerinde gerçekleştirdikleri vaizlik görevi buldukları tekke-camilerinin

sınırlarını aşmış ve İstanbul'un en büyük Cuma camilerine ulaşmıştır. Halvetiliğin en başta padişah ve ailesi tarafından destekleniyor olması Osmanlı topraklarında yayılmasını hızlandırdığı ve Halveti şeyhlerinin meşhur vaizler olmasının önünü açtığı söylenebilir. Ya da Halveti şeyhlerinin meşhur vaizler olması sayesinde, Halvetiliğin daha geniş kitlelere ulaştığı ifade edilebilir.

4.1.1.1.2 Şeyhlerin muhaddislik görevi (darülhadis-tekke kesişmesi)

Bu çalışmanın hazırlanışı esnasında, literatürde bahsedilen bazı tekke yapılarının mevcudiyeti, külliye içindeki yeri gibi hususlar incenirken, literatürde tekke diye bilinen bir yapının belgede darülhadis olarak anıldığı, darülhadis olarak faaliyet gösteren bir yapının tekkeye çevrildiği, ya da başlangıçta tekke olan bir yapının darülhadise dönüştürüldüğü görülmüştür. Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi, Üsküdar'daki Şemsi Paşa Tekkesi, Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi, Eyüp'teki Cafer Ağa ve Balçık Tekkesi tekke-darülhadis kesişmesinin yaşandığı tekkelerdendir.¹

Vakıf belgelerinde tekke meşihatını üstlenen şeyhlerin "*tefsir ve hadis nakline kâdir*" veya "*tefsir ve hadiste mâhir*" olması gerektiği ifade edilmektedir (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148; Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40). Tekke şeyhlerinin görevlerinin anlatıldığı belgelerde bu tür ifadeler rastlanmasa da Atik Valide (Vişne Şeyh Mehmed) ya da Şemsi Paşa Tekkesi gibi bazı tekkelerde tekke şeyhinin (Yayabaşızade Hızır İlyas) aynı zamanda darülhadiste eğitimci görevini üstlenen muhaddis olması, bir tekke şeyhinin farklı görevleri aynı zaman zarfında gerçekleştirebileceği hususunu akla getirmektedir (Şemsi Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1489; nr. 456, s. 105-122). Nitekim Yayabaşızade Hızır Efendi, Atâi'nin ulema ve şeyh biyografilerini içeren meşhur eserinde yalnızca tekke şeyhi olarak değil, aynı zamanda muhaddis olarak da anılmaktadır. Şeyhin önce Şemsi Paşa külliyesinde muhaddis, müfessir, zaviyedar ve müzkir olduğunu, ardından Mehmed Ağa'nın inşa ettirdiği camii, zaviye ve darülhadis inşaatı bittiğinde buraya şeyh olduğunu belirtmektedir (Atâi, 1989, s. 464-465). Anlaşılan Yayabaşızade Hızır Efendi Şemsi

---

¹Cafer Ağa Tekkesi ve Balçık Tekkesi ile ilgili elimizde vakıf belgesi olmadığından değerlendirme yapmak pek mümkün görünmemektedir. Ancak Balçık Tekkesi başlangıçta darülhadis iken sonradan tekkeye dönüştürülmüştür. Cafer Ağa Tekkesi'nde de dervişlerin kaldığı hücreler ile zikir yapılan mekân tam olarak açıklığa kavuşturulamamış olmamakla birlikte, tekkenin içinde bulunduğu külliye de bir darülhadisin varlığı dervişlerin faaliyetlerini nerede gerçekleştirmiş olabileceğini kısmen de olsa açığa çıkartmaktadır.

Paşa ve Mehmed Ağa Tekkesi'nin meşihatını üstlendiği günlerde tekke yanında bulunan darülhadiste muhaddis olarak da görev yapmaktaydı. Mehmed Ağa Tekkesi'ne ait Hicri 997 (Miladi 1588-1599) ile 1007 (Miladi 1598-1599) yılları arasında tarihlenen beş adet vakıf muhasebe defterinde, darülhadis öğrencilerinin tekke görevlileri başlığı altında sayılmış olması, tekke ve darülhadis kesişmesinin başka bir kanıtıdır (TSMA.D, 1617/3; 3580/1; 3580/2; 3580/3; 3580/4). Hem darülhadiste hadis ilmini öğreten kimsenin, hem de tekkede meşihatı sürdüren kişinin "şeyh" diye tanımlanması; tekkede iskân eden dervişler ile darülhadisteki öğrencilerin aynı isimle "suleha" diye adlandırılması, bu iki kurum arasındaki kesişimeyi doğrular gözükmemektedir.

Darülhadis tekke kesişmesinin bir başka örneği, Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi'dir. Halvetilerle ilgili en önemli kaynaklardan birini kaleme alan ve Yakub Efendi'nin oğlu olan Sinanüddin Yusuf yapının başlangıçta tekke olduğu, ancak tekke şeyhi Yakub Efendi'nin (babası) Koca Mustafa Paşa'ya geçmesinin ardından, Şah Sultan'ın bu duruma gücendiğini ve tekkeyi medreseye dönüştürdüğü ifade etmektedir. Dönemin diğer kaynaklarında da bu teyit edilmektedir (Yusuf Sinaneddin, 1290, s. 64; Atâi, 1989, s. 204-207; Ayvansarayı, 2001, s. 188.) Vakfiyede ise literatürde tekke diye tanımlanan bu binanın bir dâr'ül-hadis olduğu ve orada iskân eden öğrencisayısı azaldığı için medreseye çevrildiği anlatılmaktadır: "İstanbul'da Davutpaşa kurbünde olan cami-i şerife bitişik bir bina inşa edip darülhadis olsun deyu şart buyurdıkları hücrelerde hizmet eden şeyh ...hadis ve orada iskân eden sulehadan çok azı kaldığından devrin sultanının reyî ile buranın medreseye..." çevrildiği ifade edilmektedir (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17).

Tekke yapısının yanındaki mescidin, Kanuni Sultan Süleyman'dan izin alınarak 1562'de Cuma Camisine dönüştürüldüğü bilinmektedir (Necipoğlu, 2005, s. 294). Yakup Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'ya nakli ise 1552 yılında gerçekleşmiştir (Zakir Şükri, 1980, s. 2). Buna istinaden tekkenin medreseye dönüştürülmesinin 1552 yılında gerçekleştiğini varsayarsak, elimizde bulunan 977 (1570) tarihli Şah Sultan Vakfiyesi'nde darülhadisin medreseye dönüştürülmesinin sebeplerinin anlatılması biraz geç kalınmış bir kayıt gibi görünmektedir. Dolayısıyla literatürdeki tarihsel bilgi ile belgenin tarihi bu açıdan da çatışmaktadır. Tekkenin, mescid ile

birlikte 1528 yılında inşa ettirildiği ve Yakub Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'ya geçişinin ardından bir süre sonra (belki mescidin camiye dönüştürüldüğü tarih olan 1562'de) medreseye çevrildiği düşünülürse, tekke-darülhadis yapısının en az otuz-kırk yıl bu şekilde hizmet verdiği ve 1570 yılında bunun kayıt altına alındığı söylenebilir.

Darülhadis-tekkenin medreseye çevrilmesinde Şah Sultan'ın şeyhinin başka bir tekkeye geçişinden dolayı bu yöndeki isteği ya da burada iskân eden sulehanın (derviş/talebe) azalması etkili olmuş olabilir. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken asıl önemli nokta yapının vakfiyede darülhadis olarak nitelenmesidir. Belki de başlangıçtan beri burası bir darülhadis tekke niteliğinde bir kurumdu, ancak iki kurum o kadar iç içe geçmişti ki, literatürde tekke olarak anılıyordu.

Tekke darülhadis kesişmesi, çok nadiren de olsa darülkurra-tekke kesişmesi şeklinde de yaşanmıştır. Darülkurranın başında bulunan kimseden bahsedilirken de "şeyh" tabirinin kullanılmasına rastlanılır (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 572, s. 27–63). Anlaşılan bu çalışmanın kapsamında olmayan Sokulla Mehmed Paşa'nın Eyüp'teki darülkurrasında tedrisatla meşgul olan şeyh kendi yetiştirdiği hafızlardan birini seçerek gerektiğinde Sokullu Mehmed Paşa'nın Azapkapı'daki camisine cüzhan ya da huffaz olarak görevlendirecektir. Darülkurra'daki öğrencilerin eğitimiyle ilgilenen, vakıf belgesinde "şeyh" diye tanımlanan kimse belki de aynı zamanda Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde ya da Eyüp'te yakındaki bir tekkenin şeyhi idi. Atik Valide Külliyesi'nde bulunan darülkurranın başında görevli olan kimsenin de bir şeyh olması, darülkurra yapılarına şeyhlerin atanabileceğini göstermektedir. Muhtemelen Halveti meşayihinden olan, Şeyh MehmedAcemzade adlı bir kişi darülkurranın şeyhliğini üstlenmiştir (Atâî, 1989, s. 370–371).

Tekke şeyhinin aynı zamanda darülhadiste tedrisat işiyle ilgilenmesi, onun nüfuzunu genişletmekte ve Halvetiliğe bağlananların sayısını arttırmaktaydı. Halveti şeyhleri sadece kendi tekkelerinde dervişleriyle birlikte ikamet eden, tevhid ve zikrini kendi mekânlarında gerçekleştiren bir grup değildi. Darülhadislerde muhaddis olmaları da camilerde vaiz olmaları gibi onların şöhretini arttırmıştır.

4.1.1.1.3 Şeyhlerin müderris olması

XVI. yüzyıldaki Halveti tekkelerinden sadece birkaçının medreseye dönüştürüldüğünü bilmekle beraber¹, vakıf belgelerinde tekke yapılarının medreseye çevrilmemesi hususunda ikazların mevcudiyeti, tekkelerin medreseye dönüştürülmesiyle giderek sık karşılaşıldığının kanıtıdır. Mesela, Sokullu Mehmed Paşa'nın Payas'ta yaptırdığı hangahının kesinlikle medreseye dönüştürülmemesi gerektiğine dair ifadeler vakfiyesinde geçmektedir [Nitekim vakfiyede “hangah” diye nitelenen tekke yapısının sonradan medreseye dönüştürüldüğü bilinmektedir; (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478)]. Anlaşılan bir tekke yapısı işlevsel açıdan kolaylıkla darülhadis olabildiği gibi medrese olarak da faaliyet gösterebilir. Ancak bir şeyhin bir medresede müderris olması, darühadiste muhaddis olması kadar olağan bir şey olmasa gerek. Dolayısıyla bir tekkenin medreseye dönüştürülmesinden sonra şeyh ve dervişleri muhakkak kendilerine başka bir tekke bulmak durumunda kalmış olmalıdırlar.

Öte yandan Halveti şeyhlerinin ulemaya yakınlığı bilinmektedir. Meşhur Halveti şeyhlerinden Sinanüddin Yusuf (Atâi, 1989, s. 359, 360) Sofyalı Bali Efendi'nin müridlerinden Kurd Efendi (Atâi, 1989, s. 363) ve Süleyman Ekmeleddin Tekkesi şeyhlerinden Şeyh Mustafa Beyani (Atâi, 1989, s. 466-467) medrese eğitimi aldıktan sonra Halveti meşayihî arasına girmişlerdir. Hatta Halveti şeyhlerinden medresede tedrisat işiyle ilgilenen bile bulunmaktadır. Medrese kökenli Halveti şeyhlerinden Sarhoş Bali Efendi'nin, Halveti tekkesinde meşgul iken aynı zamanda medresede müderrislik yaptığı da bilinmektedir.

XVI. yüzyılda şeyhlerin medrese muhitinden gelen müridlerini, diğer dervişlerden farklı bir usulle eğitime tabi tutup, medrese ile tekkedeki vazifelerini birlikte yürütmelerine müsaade verdikleri ve bu şekilde ulemânın tasavvufa meylinin arttığı bilinmektedir. Halveti şeyhlerinden Sarhoş Bali Efendi (ö. H. 980/M. 1572-1573) tasavvuf yoluna medrese muhitinden gelen biriydi. Tahsilini tamamladıktan sonra Kanuni'nin hocası Hayreddin Efendi'ye mülazım (asistan) olmuş ve Kepenekçi Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Daha sonra tasavvuf yoluna girmek

---

¹ Soğukkuyu'daki Piri Mehmet Paşa Tekkesi ve Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi XVI. yüzyılda medreseye dönüştürülen tekkelerdendir. Sonraki yüzyıllarda Halveti Tekkeleri medreseye dönüştürülmeye devam edilmiştir. Cafer Ağa Medresesi, Kogacıdede Medresesi bunlardan birkaçıdır.

istediğinde ise, müridi olmaya karar verdiği Halvetiyye şeyhi Ramazan Efendi ona zikir telkin edip halvete sokmasına rağmen tedrisi tamamen bırakmasına razı olmamıştır. Bali Efendi halvethaneden çıkıp medreseye gidiyor, dersini verdikten sonra tekrar hücrelerine dönüyormuş (Atâî,1989, s. 209- 210; Öngören, 2000, s. 360).

Sarhoş Bali Efendi'ye ilaveten, bu tez kapsamı dışında kalan Balkanlar'daki bir Halveti şeyhinden, Mehmed Dai'den bahsetmek yerinde olacaktır. Sultan III. Murad Han devrinde İstanbul'a davet edilen Şeyh Mehmed Dai,padişah tarafından vakfına bir takım temlikler yapıldıktan sonra Gelibolu'daki hanesini medreseye dönüştürüp, vefatına kadar bu medresede ilim ve tedrisat ile meşgul olmuştur (Atâî, 1989, s. 600-601).

Halveti meşayihî arasında medrese kökenli olup, Halveti şeyhi olduktan sonra medresede eğitimci olarak çalışmayı bırakmış, ancak ilmi, akaidi ve fıkhi konularda eserler yazmaya devam etmiş pekçok kişi de vardır. Bu kişilerin eserlerine ayrıntılı bir şekilde değinmemize imkan yoksada, bazılarını ele alacağız. Böylelikle Halveti meşayihinin dini ilimlerdeki donanımının, devrin ortalama bir ilmiye sınıfı mensubunun gerisinde olmadığı gösterilecektir.

Şeyh Yakub Efendi'nin oğlu Sinanüddin Yusuf Efendi medrese eğitimini tamamladıktan sonra 40 akçe ile görevlendirildiği müderrislik görevini bırakıp, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nde "*mücâhede*" (nefsi yenmeye çalışma) ve "*riyâzet*" (nefsi kırmalar, dünyâ lezzetlerinden sakınmalar) yoluna girmiş, böylece tasavvuf yoluna intikal etmiştir. Gerekli olgunluğa ulaştıktan sonra Balat yakınında bulunan Ferruh Kethüda tekkesinde şeyhliğe başlamıştır. Ferruh Kethüda Tekkesi'ndeki görevinden sonra Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin meşihatını üstlenmiştir. Burada vaazları, mükemmel bir şekilde kuran okuması ve tefsir yapmasıyla dikkat çekmiştir. Ayrıca musiki konusunda da derin bir bilgisi vardı. Devrin padişahı III. Murad'ın tekkeyi ziyareti esnasında bu yönleri dikkat çekmiş, padişah şeyhi sarayına almak istemiş, ancak daha sonra Medine'de şeyhü'l-harem olmuştur. Sinanüddin Yusuf Efendi'nin, tefsir - hadis alimi olduğu bilinmektedir. Kaynaklardaki bilgilere göre altı adet eseri vardı. Bunlardan biri "*Menâsik-i Hacc*" adıyla hacda yapılması gerekenleri anlattığı fıkhi bir kitaptı (Atâî, 1989, s. 359-360; Hulvi, 2013, s. 460-462; Hüseyin Vassaf, 2006, III, s. 409-410).

Halveti meşayihinden olan ve Küçük Ayasofya Tekkesi'nde görev yapan Müftü Şeyh'in de fıkhta ve rakam ilminde usta olduğu bilinmektedir (Mecdi, s. 1989, 517-

518). Ayrıca, İstanbul'daki ilk Halveti şeyhlerinden Cemal Halife'nin bir sarf (gramer) kitabı ve Kadı Beyzavi Tefsirine haşiye (derkenar) yazdığı (Mecdi, 1989, s. 372-374); ünlü Halveti şeyhi Nureddizade'nin öğrencilerinden İbrahim Kırımı'nın de tefsir ve hadis ilmine hâkim olduğu, hatta III. Murad'ın isteği ile Nur suresinin tefsirini kaleme aldığı bilinmektedir (Atâî, 1989, s. 371).

Şeyhlerin yazdığı eserlere XVI. yüzyılın çağdaşı olan eserlerde rastlanmasına rağmen, belgelerde rastlanılmaz. Tekkenin içinde bulunduğu külliyedeki medreseye ya da camiye vakfedilen kitaplardan vakıf belgelerinde bahis olmasına rağmen tekkeye vakfedilen kitaplardan bahis yoktur. Mesela Hadım Ali Paşa'nın vakfiyesinde camiye gidip gelenler için vakfedilen altı adet mushaf-ı şeriften ve başka birkaç kitaptan bahsedilmekte ve medrese müderrisi vakfolunan bu kitaplara nazır olarak görevlendirilmektedir (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a). Ayrıca Mehmed Ağa Vakfiyesi'nde de bazı kitapların vakfedildiği ancak bunların medrese ve darülhadis hocalarına tahsis edildiği belirtilmektedir (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028). Görüldüğü üzere Halveti şeyhleri nadiren de olsa tekke meşihatı ile medrese müderrisliğini aynı anda yürütüyorlardı. Halveti şeyhlerinin en azından bir kısmı, çağdaşı olan ilmiye mensupları gibi tefsir, hadis ve fıkıh tahsil ediyorlar, bu konuda eser veriyorlardı.

4.1.1.1.4 Şeyhlerin müridlerini irşad etmesi ve onları eğitmesi

Tarikatın devamlılığı söz konusu edilirse, tekke şeyhlerinin asli vazifesi tekkede ikamet eden dervişlere, tarikatın esaslarını öğretmek ve doğru yolu göstermek, yani irşad etmektir. Bilindiği üzere Halveti şeyhlerinin yazdığı, tarikat adâb ve ayinlerinin anlatıldığı birçok kitap mevcuttu. Tekamül etmek için şeyhlerin hizmetine giren dervişler, tarikat adab ve erkanını bu eserlerden öğreniyorlardı. Ancak asıl menba bizzat şeyhlerin kendileriydi. Böylelikle şeyhler müridlerini sadece, sözleriyle değil fiil ve davranışlarıyla da terbiye etmiş oluyorlardı. Bu eğitim ve terbiye sürecinin en önemli ritüellerinden biri, tekke şeyhinin müridleriyle birlikte belli vakitlerde Allah'ı zikredip, sema ve devranda bulunmalarıydı. Tasavvuf yoluna giren ve nefsini arındırmayı amaç edinen bir dervişin geçirdiği tekamül sürecinde yanbaşında her daim şeyhi bulunuyordu. Bu hususlara dair mevcut literatürün yanında vakfiyelerde de bilgi vardır (Piri Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 747, s. 466-475; Habeşi

Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028; Hüseyin Ağa Vakfiyesi, TSMA.D, nr. 6990; nr. 6977; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 368; Canatar, 2004, s. 604).

Halvetiliğin irşad sisteminde derviş tarafından şeyhin denetiminde Allah'ın isimlerinin zikir edilmesi ve şeyhin rüya tabir etmesi çok önemli yer tutar. Elbette Halveti tarikatının ismini aldığı halvetler de şeyhin denetiminde gerçekleşmektedir. Halvete çekilen dervişler kırk gün boyunca perhiz yaparak, az uyuyarak zikir ve tefekkürle meşgul olmaktadır (Tanman, 1994, III, s. 534-535).

Nitekim Doğancı Ahmed Paşa'nın vakfiyesinde, dervişlerin riyazet ve halvet zamanını sohbet ve zikirle geçirmeleri, şeriat hükümlerine uymaları ve tarikat âyîni sırasında usulünce hareket etmeleri gerektiği belirtilmektedir: "Hangahın hücrelerinde sakin olan müridlerin her birine günlük 2'şer akçe verile; ancak şu şartla ki; her biri tarikatları gereğince irşad-ı meşayih-i azama mülazım ve ezkar-ı hay lename müdavim olub zamanında halvet ve riyazet zamanında zikir ve şükür ve sohbet eyleyeler. Ve'l-hasıl kavanin-i şeriat ve ayin-i tarikat gereği gibi eda olunub; Peygamber- zişan Efendimiz ve padişah için dua edeler" (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336).

Şeyhler dervişlerine tarikatın esaslarını öğretip, tekamül mertebesine giden adımları ikmal ettirdikten sonra, Halveti imamesi giydirmekteydi. Ancak Merkez Efendi gibi bir anda şeyhinin dikkatini çekip, Halvetiliğe bağlanıp hemen ardından şeyhlik mertebesine ulaşan kimseler de bulunmaktaydı: "Sabahleyin erkenden Şeyh Sünbül Efendi de dervişlerinin temsilcisini davet için Muslihiddin'e (Merkez Efendi) gönderip ona siyah bir şemle (sarı) ve siyah bir kisve (elbise) hazırlattı. O sırada Sünbül Efendi'nin tekkesinde erbaîn ve sülûklerini tamamlamış, halifelîği bekleyen sayısız sufi bulunuyordu. Sünbül Efendi bu nimetleri hangimiz için hazırlıyor, diyerek merak içinde bekliyorlardı. Merkez Efendi'ye biatını takiben hazırlanmış olan siyah imâme ve tâc-i Halvetî'yi Sünbül Efendi bizzat giydirdi. Ona merâtib-i esmâyı (esmâ-i seb'a ve etvâr-ı seb'a) tamamlattırıp, onu kâmillerden kılarak, kendi hanesinde erbâine girmesini emretti. Sonra da hilafetle onu Sevindik Dede Zaviyesi'ne şeyh olarak görevlendirdi" (Hulvi, 2013, s. 441-442).

Şeyhlerin tekkede ikamet eden dervişleri eğitmesi, doğru yola yöneltmesi, belli aşamaları geçtikten sonra onu halifesi olarak ilan etmesi şeyhin gözetiminde ve onun izniyle gerçekleşmekteydi. Hatta şeyhin halifelerinin başka bir tekkeye tayin

edilmesi bile bazen şeyhin sorumluluğundadır. Tırhala'da Ali Çavuş adında bir kimse bir Halveti tekkesi inşa ettirip, Sokullu Mehmed Paşa'nın şeyhi Nureddinzade'den buraya bir halife rica etmiş, Nureddinzade de halifelerinden Şeyh Mehmed adlı bir kimseyi buraya tayin etmiştir. Tırhala'da Osmanşah Camisi'nde vaiz ve hatip olarak görevlendirilen Şeyh Mehmed, aynı zamanda zaviyenin meşayihini üstlenmiştir (Atai, 1989, s. 595-596). Halveti şeyhlerinin Balkanlar ve Anadolu'daki tekkelere atadığı halifeleriyle, Halvetilik daha da geniş alanlara yayılmıştır.

4.1.1.1.5 Şeyhlerin nadiren üstlendikleri diğer görevleri

Bir vakfın tevliyet işini yüklenmek, şeyhlerin nadiren üstlendikleri görevler arasında sayılabilir. Tevliyet işini icra eden kimselere müteveli denilmektedir. Müteveli vakfiye şartları ve şer'i hükümler çerçevesinde vakfın işlerini idare etmekle yükümlüdür. Elimizdeki mevcut vakıf belgelerinde bina yaptıran ve yaptırdığı binanın kurumsal işleyişini sağlamak amacıyla vakıf kuran kişinin bir diğer deyişle baninin, öncelikle kendisini, ölümünden sonra ise evlatlarını ya da azatlı kölelerini müteveli olarak belirlediğini görmekteyiz.

Halveti tekkesi yaptıran saray ve çevresine mensup kimseler, şeyhler yerine kendi evlatlarını veya azatlı kölelerini müteveli olarak belirlemiştir. Şeyhler sadece kendilerinin inşa ettirdiği tekkelerde müteveli olarak görev yapabilmekteydiler. Halveti tekke banilerinin az bir kısmını şeyhler teşkil ettiğinden, müteveli olan şeyh sayısı da azdır. Şeyhler tarafından yaptırılan üç adet tekkeye ait vakıf belgelerinde, tevliyet görevi baninin kendisine (şeyhe) ya da şeyhin yakınındaki müridlerine verilmiştir. Bunlar Kefevi Alaeddin Tekkesi, Süleyman Ekmeleddin Tekkesi ve Sinan Erdebili Tekkesi'dir.

Alaeddin Efendi, vakıflarının idari işlerini ölene kadar kendisinin yükleneceğini, sonra her kim bu zaviyede halife olacaksa onun müteveli olacağını belirtmektedir. Ayrıca Fakih Tursun b. İlyas diye bilinen zâta kendisinden sonra adı geçen zaviyenin, teslim edilmesini şart koşarak, hem tekkenin kendisinden sonraki şeyhini hem de mütevellisini belirlemiştir (Kefevi Alaeddin Efendi adına kayıtlı bir hüccet, AE. Sultan Bayezıd.II, 1/49). Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne ait vakıfların tevliyeti, Mihrab Dede adında bir kimseye verilmiştir (Barkan, Ayverdi, 1970, s.

310; Canatar, 2004, s. 489). Mihrab Dede adından da anlaşıldığı üzere, Şeyh Süleyman Ekmeleddin'in müridlerinden olmalıdır.

Sinan bin Abdülmuin Erdebili Vakfı"na ait 1539 tarihli vakfiyede ise *“tevliyet Mevlana Mehmed Çelebi'nin oğullarına, nesli tükendiğinde ise vakfın halifelerinden meşihata ehil olan kimseye ve sonra hakim'üş-şer'e vazife olarak verile”* denilmektedir (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 571, 1-2). Vakfiyeden anlaşıldığına göre bahsi geçen Mevlana Mehmed Çelebi, Sinan Erdebili'nin büyük oğludur. Aynı zamanda Sinan Erdebili'nin vefatından sonra babasının yerini alarak tekkenin meşayihini üstlenmiştir. Sinan Erdebili Tekkesi'nde tevliyet görevi öncelikle Sinan Erdebili'nin oğullarına, bunların nesli tükendiğinde meşihatı üstlenen kimseye verilmiştir. Tevliyet görevini kimin üstleneceğini belirleyen kıstas tekkeye şeyh olmak değil, Sinan Erdebili'nin ailesinden olmak gibi gözükmektedir. Aile bireyleri tükendiğinde, tevliyet tekke şeyhine geçecektir. Ancak genelde Sinan Erdebili'nin oğulları, oğullarının oğulları şeyh olduğundan (Zâkir Şükri Efendi, 1980, s. 58) tevliyet ile meşayih görevini bir arada yürütmüş olmalıdırlar.

Tekke şeyhlerinin tekkenin tevliyetini yüklenme dışında, nadiren de olsa bani ve ailesi, devrin padişahı, gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin, şeyhülislamın, ulemadan diğer kimselerin ruhları ve devletin bekası için dua etme görevine de rastlanmaktadır. Tekke şeyhine, vaaz ve nasihattan sonra ya da günün belli vakitlerinde dua etme görevinin verildiği ve bunun için ne kadar ücret alacağı belgelerde belirtilmiştir. Balat Tekkesi şeyhinin Cuma günleri ve mübarek gecelerde, Ramazan Efendi Tekkesi şeyhinin de sabah namazından sonra dua etme görevinin olduğu vakfiyelerinde kayıtlıdır (Ferruh Kethüda vakfiyesi, VGMA.D, nr. 570, s. 57–60; Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40). Ancak dua etme görevi, tekke-cami'nin imamına, hatibine, bazen tekkede ikamet eden dervişlere ya da sadece dua etme görevini üstlenen eczahana, hafızlara, evradhana verilmektedir. Dua görevinin kime verildiği ile ilgili olarak vakıf belgelerinde tam olarak bir tutarlılık görülmez.

4.1.2 Tekkede ikamet eden dervişler

Şeyhlerden sonra tekke yaşamının en önemli kahramanları, şeyhin yanında tekkede ikamet eden dervişlerdir. Dervişler şeyhin yanında geçirdikleri terbiye ve eğitimlerini tamamlayıp, bazen kendi tekkelerinde, bazen de bir başka tekkede seccadenişin

görevini üstlenmektedirler. Henüz seyr i sülukunu tamamlayamayan bir derviş ise tekkede kendine ayrılan hücrede ikamet ederek tarikatının gerektirdiği zikir, tevhid, halvet gibi yükümlülüklerini yerine getiriyordu.

Vakfiyelerde, vakıf belgelerinde ve yahut muhasebe defterlerinde genelde derviş sayısı ve onlara ayrılan tahsisat kayıtlıdır. Bununla birlikte sadece birkaç vakfiyede dervişlerin neler yapması gerektiği açık bir şekilde anlatılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere Doğanlı Ahmed Paşa Vakfiyesi'nde her dervişin tarikatı gereğince tekkenin başındaki şeyhe bağlı olup, halvet ve riyazet (nefsini kırma) zamanında zikir, şükür ve sohbet etmesi gerektiği kaydedilmiştir. Dervişlerin şariat kanunlarına uyması ve tarikat ayinlerini gereği gibi yapması hususu da şart koşulmuştur (Doğanlı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336).

Tekkelerde iskân eden dervişlerin hepsinin yükümlü oldukları işler dışında, dervişlerden sadece birinin tayin edildiği görevler de mevcuttur. Bu görevlilerin başında zakirbaşılık ve evradhanlık gelmektedir. Zakirbaşı, tekkelerde zikir esnasında dervişleri teşvik için ilahiler okumakla görevlidir. Zakirbaşının her Halveti tekkesinde olması gerekli gibi gözüksede sadece Mehmed Ağa Tekkesi ile Şah Sultan'ın inşa ettirdiği Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkesi'ne ait vakıf belgelerinde geçmektedir. Bahsedilen üç tekkede de zakirbaşının tekkede ikamet eden dervişlerden biri olması şart koşulduğuna göre, diğerlerinde de tekke şeyhinin kendi arzusuna göre dervişleri arasından birine bu görevi verdiği düşünülebilir. Ancak vakfiyede belirtilmediği halde şeyhin atadığı zakirbaşına, derviş ücretinden başka bir ücret verilip verilmediği bilinmemektedir. Oysa sözü edilen bu üç tekkede dervişlerin kendilerine tahsis edilen ücret dışında bu görev için ek maaş alacakları da özellikle vurgulanmıştır.

Şah Sultan'a ait vakfiyede, bu hususa ilişkin olarak şöyle bir ifadeye rastlanılırken "15 dervişe-1'er akçe, zakirbaşı ve evradhana hücre akçesinden başka 1'er akçe verile." (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17). Mehmed Ağa'ya ait vakfiyede ise, "12 nefer dervişana günlük 2'şer akçe virülüb içlerinden bir zahid ve sabir serzakir olub gayrılardan ona 1 akçe ziyade verile" diye belirtilmektedir (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028).

Evradhan ise belli zamanlarda okunması adet olan duaları okumakla görevlidir. Şah Sultan'ın yaptırdığı Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan Tekkeleri'nde dervişlerden birinin evradhan olarak görevlendirilmesi ve bunun için de ayrı olarak ücretlendirilmesi şart koşulmaktadır.

Tekkede evradhan olarak görevlendirilmeksizin dua etmekle görevli dervişler de bulunmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Mehmed Ağa, Keşfi Cafer Efendi, Ramazan Efendi Tekkesi dervişlerinin dua etmekle görevli oldukları vakfiyelerinde belirtilmektedir. Kendi asıl görevlerinin dışında dua etme görevini de üstlenen bir imam, müezzin, hatip, muallim, halife gibi dervişlerin de devrin padişahı, Hz. Muhammed, vakıf kurucusu ve çocuklarının ruhları için dua etmeleri belgelerde kayıt edilmiştir.

Eyüp'te tekke yaptıran Şah Sultan'ın, dua edecek kimsenin özellikle tekkede ikamet eden dervişlerden olmasını istememesi dikkat çekmektedir. Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde evradhan olarak dervişlerden birinin tayin edildiği bahsedilmiştir. Ancak vakıf kurucusu Şah Sultan kendi türbesinde kendi ruhuna, Neslihan Sultan'ın ruhuna ve annesi Vasfihan Sultan'ın ruhuna bağışlanmak üzere okunacak duaların tekke-caminin imamı, müezzini, mektep muallimi, halifesi, Eyüp kasabasında sakin olan sulehadan kayyım olan bir kimse tarafından ikrâ edilmesini ancak bu sulehanın dervişlerden olmamasını özellikle belirtmiştir (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17). Dervişlerin dua etmek için ayrıca bir tahsisat alıp almadığı hususuna gelirse, Mehmed Ağa Tekkesi'nde görevlendirilen bir derviş dışında diğerlerinin ek bir ücret almadığı söylenebilir. Sokullu Mehmed Paşa, Ramazan Efendi, Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi dervişlerinin hepsinin dua etme görevi mevcut olmasına rağmen, bunun için bir maaş verilmemektedir (Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478; Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 503, s. 327-336; Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40). Ancak Mehmed Ağa Tekkesi'nde dervişlerden bir kişi hergün Fatıha suresini okumak üzere görevlendirilmekte ve bu kişiye ayrı bir maaş tahsis edilmektedir (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028).

Belki Mehmed Ağa Tekkesi dışındaki diğer tekkelerde¹ bütün dervişler dua etmekle görevli olduğundan, hepsine ek maaş verildiğinde giderler artacak, ancak Mehmed Ağa Tekkesi'nde tek bir kişi görevli olduğundan fazla gider artışı olmayacaktır. Dolayısıyla Mehmed Ağa Tekkesi'ndeki dua etme görevini üstlenen dervişin ek ücret alıp, Doğancı Ahmed Paşa, Ramazan Efendi ve Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi dervişlerinin almayışının ekonomik sebeplerden kaynaklandığı söylenebilir.

Ayrıca dua etme görevi dervişin asli görevleri içinde kabul edildiğinden, ayrıca ücretlendirme yapılmadığı da düşünülebilir. Zaten dua etme yükümlülüğü verilen imam, hatip, müezzin, mektep muallimi, müderris, şeyh gibi herhangi bir görevliye de bu iş için ayrı bir ücret verilmesi her zaman rastlanılan bir durum değildir. Elimizdeki mevcut vakfiyeler değerlendirildiğinde tutarlı bir sonuç elde edilememiştir.

Dervişler asli görevleri sayılabilecek zakirbaşı, evradhan ya da duagülük dışında cabi ya da tabbah daolabilmişlerdir. Cabi belirli bir bölgedeki vakıf gelirlerinin tahsilinden sorumludur. Mesela Sinan Erdebili'nin 1539 tarihli vakfiyesinde ve 1546 tarihli tahrir defterinde zaviyede sakin olan fukaradan cibayete ehil olan kimseye cabilik görevinin verileceği belirtilmektedir. Toplanan gelirler vakıf kurucusunun belirlediği şartlar dahilinde, müteveli tarafından vakfın işleri için kullanılmaktadır. Zaten Sinan Erdebili Tekkesi'nde tevliyet ve meşihatın Sinan Erdebili'nin oğullarına geçmesi şartı en baştan belirlenmiştir (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1-2) Tekkenin şeyhi aynı zamanda müteveli olduğuna göre, dervişlerden maharetli olanın da cabi olması olağan bir durumdur.

Tekkelerin anlatıldığı vakıf belgelerinde yemek konusu önemli yer tutmakla birlikte, dervişlerin kendi yemeklerini kendileri yapması vakfiyelerde pek rastlanılan bir durum değildir. Ancak Ramazan Efendi Tekkesi'nde dervişlerin yemek pişirme işi kendilerine verilmiştir (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40). Ayrıca Soğukkuyu Tekkesi'nde belirtilen zamanda yemek pişirmesi için

---

¹ Perizad Hatun Tekkesi'nde ise bu iş için görevlendirilen kişiye Ramazan ayında aydınlatma için on vukiyye zeytinyağı verilerek, dervişin tekkede bundan yararlanıp vakıf kurucusunun ruhu için dua etmesi şartı kayıtlıdır. Burada maaş konusunun olmayışı, Perizad Hatun'un vakfiyesinde bahsettiğimiz bu kısacık bölüm ["cami-i şerifin süflünde olan menzil ve hücre sülehadan bir fakir-i muhtaca meşruta ola, ta ki fukarasıyla ol makamı mübarekte tevhid-i hayy-i mecid eyleyüp sebep-i hayati ruhu vâkife ola ve her sene mahi Ramazani mübarekte ol azize cihet-i vakf-ı şeriften ol makamı mübarekte işâl(ateşlendirme, tutuşturma) için on vukye zeytinyağı verile ki fukara tekyede intifa (yararlanıp)edüp ruhi vakifei hayr ile yad ve dua ede dilşad edeler" dışında şeyh ve dervişlerden hemen hemen hiç bahsedilmeyişine, bağlanabilir (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 213–219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183).

görevlendirilen bir aşçıdan bahsedilmekle beraber, aynı belgenin bir başka yerinde tekke hücrelerinde ikamet eden dervişlerin yemek pişirmeleri için matbah ve yemekhanenin yapıldığı anlatılmaktadır. Bu durum Soğukkuyu Tekkesi'ndeki aşçının dervişlerden biri olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276). Sonuç olarak, Halveti tekkelerindeki dervişler genel olarak zikir, tevhid, halvet gibi asli görevlerini ya da bunlarla alakalı olarak zakirbaşılık, evradhanlık ve duagülük gibi yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Ancak tekkenin yapısına bağlı olarak, asli görevlerinin dışında tabbahlık ya da cabilik yaptıkları da görülmüştür.

4.1.3 Kayyum, bevvab, ferraş, sirâci

Bu görevlilerin hepsinin birlikte ele alınmasındaki sebep, kayyumun görevinin diğerlerine nispeten daha kapsamlı oluşu ve çoğu zaman kendi görevinin dışında diğerlerinin yapması gereken işlerin de kayyuma verilmesindedir.

Kayyum cami-tekkenin (bazen mescid-tekke) ya da tekkenin kapısını açma-kapama, meşrufatını, yaygı ve hasırını serme, gerektiğinde tekkenin içini süpürüp temizleme ve abdest için gerekli suyu sağlama gibi işlerden sorumludur. Bunun dışında Atik Ali Paşa Tekkesi'nde görevli iki kayyumun sandıkta bulunan Kurân-ı Kerimleri hâfızların önüne getirip koyma ve onların okuması bittiğinde yerine kaldırma gibi bir görevinden bahsedilmektedir (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a). Aslında kapı açma-kapama görevi bazı tekkelerde bevvabın, tekkenin içini süpürüp temizleme işi ferraşın, su sağlama işi ise âbkeşindir. Kayyumun abdest için gerekli suyu temin etmesinden sadece birkaç belgede bahsedilmesi, kayyumun dışında bu iş için genelde âbkeşin ya da başka bir görevlinin atandığını düşündürmektedir. Merkez Efendi Tekkesi'nde kayyumun musluğu su ile doldurması (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17), Ramazan Efendi Tekkesi'nde ise kuyudan su çekmesi (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 1592, s. 1-40), Yahya Kethüda Tekkesi'nde ise "mescit hariminde kâin kuyudan su çekip abdest musluğunu beş vakit su ile doldurması" görevi kayyumun diğer görevleriyle birlikte verilmiştir (Yahya Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 633, s. 158–169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227). Kayyumun görevleri arasında geçen tekke harimini temizleme işinin bazen ferraşa verildiği de

bilinmektedir. Kayyumun birçok görevine karşılık ferraş sadece temizlik işi ile meşguldür. Kayyumun temizlik işi tekkenin ya da cami-tekkenin harimini temizlemekle sınırlıdır. Oysa ferraşın temizlik işi daha kapsamlıdır. Tekkenin harimini süpürüp temizlemesi dışında âbhane ya da tuvalet temizlemeden sorumlu olduğu da belgelerde kayıtlıdır. Ferraşın görevi Soğukkuyu Cami- Tekkesi'nde şöyle anlatılmaktadır;“ifâ-yı hizmete kadr bir kimse ferrâş olup mezbûr câmi‘-i şerîf ve hân-gâhın harîmini süpüren ve vakt-i hacetde ihmâl itmeyerek helâlarını temizleyen kimsenin vazîfesinin yevmiye bir akçe olmasını şart kıldı” (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276).

Kayyum ile görevleri kesişen bir başka görevli ise bevvabtır. Bevvab bir tekkede (cami-tekkede) kapı açma kapama görevini üstlenmiştir. Eğer bir tekkede yahut cami-tekkede bevvab var ise kayyumun olmadığı görülmektedir. Bir tekkenin günlük yaşamı düşünüldüğünde tekkede ikamet eden dervişler dışında başka insanlar da tekkeye gün içinde girip çıkmaktadır. Vakıf belgelerinde dışarıdan tekkeye gelecek olan misafirlerin tekkede ne kadar süre kalabileceklerine (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1-2), ya da dervişler için yapılan harcamalardan arta kalan para ve yemeğin kimlere dağıtılabileceğine (Barkan, Ayverdi, 1970, 16-17; Canatar, 2004, 34-35; Hüseyin Ağa Vakfiyesi, TSMA.D, nr. 6900, nr. 6977) dair bilgilere yer yer rastlanmakta ise de tekkeye kimlerin gelip kimlerin gelemeyeceği ile ilgili olarak herhangi bir ayrıntıya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla kimin içeriye alınıp kimin alınmayacağını belirleyen – şeyhin birtakım uyarılarda bulunduğunu varsaysak da- bevvabtır (yahut kayyumdur). Bu vaziyet O'na tekkenin işleyişinde önemli bir rol sağlamaktadır. Günlük yaşamda ise bevvabın üstlendiği görev O'nun çeşitli seyircileri, ziyaretçileri belli binalara ya da binaların belli bölümlerine yönlendirmesini sağlamaktadır.

Diğer bir görevli ise kandilci diğer bir deyişle sirâcidir. Kayyumun çok nadiren siracinin işini üstlendiği görülmüştür. Siraci tekkedeki mum ve kandillerin bakımı, yakılması ile ilgilenmekteydi. Hakkında belge sahibi olduğumuz tekkelerden birçoğunda kandil yağı için ne kadar harcanacağı, bu işle görevlendirilecek siraci ya da kandilcinin maaşının ne olacağı kayıtlıdır. Sadece bir tekkede kayyumun görevleri arasında tekke kandillerinin yakılması da gösterilmektedir (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin

Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276). Dolayısıyla bu tekkede ayrıyeten bir siraciye ihtiyaç duyulmamıştır.

Bir tekkede kayyumun birçok görevi birden üstlenebilmesi, tekkenin giderlerinin azaltılması hususunda olumlu bir fırsat yaratmış olmalıdır. Elimizdeki belgelerden sadece birkaçında kayyumluk (ya da bevvab) ve ferraşlığın ayrı kişiye tevcih edilmesi söz konusudur. Kayyum ve ferraşın birlikte atandığı bu tekkelerden, Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde ferraşın yanında bevvab ve siraci diye adlandırılan görevliler de bulunmaktadır. Bu üç görevlinin de tahsisatları ayrı ayrı belirlenmiştir. Bir başka deyişle bu tekkenin gelirleri bu üç görevlinin de maaşlarını vermek için yeterlidir. Soğukkuyu Tekkesi'nde ise kayyum ve ferraş ayrı ayrı görevliler olarak zikredilmiş ve görevleri karşılığında maaş tahsis edilmiştir. Her iki tekkenin banisinin de devrin sadrazamı olması, bu kurumların işleyişi için vakfettikleri mülklerin oldukça yüksek miktarda olması her çeşit iş için başka bir görevlinin atanmasını kolaylaştırmıştır. Bahsedilen bu iki yapıdan farklı olarak Musalla Tekkesi çok daha mütevazı bir yapıdır ve bu duruma uygun olarak bu tekkenin kayyumu dahi ayrı bir görevli olarak karşımıza çıkmaz, tekkenin müezzini aynı zamanda kayyumudur.

4.1.3 Tabbah

Daimi olarak ikamet eden pekçok kişiye ev sahipliği yapan tekkelerde beslenme en önemli ihtiyaçlardan biridir. Tekke sakinlerinin gün içerisinde ihtiyaçları olan yemeğin nasıl karşılanacağı da çoğu kez vakıf belgelerinde kayıt altına alınan hususlardandır. Vakıf belgelerinde yemeği pişirmekle görevli olan tabbahın ne kadar maaş alacağından (nadiren de olsa) ve yemek masrafı için ne kadar bütçe ayrılacağından bahsedilmektedir.

Tekke yapısının içinde bir matbaha sahip olan tekkelerden, Balat Tekkesi, Koruk Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi, Mimar Acem Tekkesi, Sinan Erdebili Tekkesi, Soğukkuyu Tekkesi, Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Şah Sultan Tekkesi (Eyüp), Doğanç Ahmed Paşa ve Yahya Kethüda Tekkesi gibi dervişlerin ve şeyhin yemek ihtiyacı için ne kadar ödenek ayrılacağı baştan belirlenmiştir. Ancak bu yemekleri pişirmek üzere tayin edilecek tabbah ve ona ödenmesi gereken maaş en başta bahsedildiği üzere nadiren vakıf belgelerinde kayıtlıdır. XVI. yüzyıldaki Halveti tekkelerinde tabbaha ödenen maaş genelde bir dervişe ödenen maaş kadar mütevazı

miktardadır. Bu nedenle vakıf belgelerinde tabbahtan bahsedilmeyişi ekonomik sebeplerle açıklanamaz. Yemeğe ayrılacak tahsisatın yemek pişirme işine nazaran meblağ olarak çok fazla olmasından ötürü daha öne çıktığı söylenebilir. Mesela mütevazı bir tekke olarak nitelendirebileceğimiz, Balat Tekkesi'nde tabbaha günlük 1 akçe verilmesine rağmen, günlük yemek için ayrılan masraf 10 akçe'dir. Mübarek gece ve günlerde pişirilip dağıtılacak yemek masrafı ise, günlük yemek masrafından çok daha fazladır. Mesela Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan Tekkeleri'nde Rebiülevvel ayında Hz. Muhammed'in doğumu gününde 600 akçe, Regaip ve Berat kandilinde 400'er akçe, bayramlarda ise 150'şer akçe yemek için ayrılırken, günlük yemek için sadece 25 akçe ayrılmıştır. Tekkelerin yemek pişirilen, dağıtılan yer olarak bir imaret gibi nasıl fonksiyon gösterdiğine bir sonraki kısımda yer verilecektir.

4.1.4 Diğer görevliler

Diğer tekke görevlileri içinde sayılabilecek hanende ve mevlithan vardır ki bunlar sadece Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan Tekkeleri görevlileri arasında sayılmaktadır. Mevlidhan ve hanendeler sadece mevlid kandili gecesini, mevlid okumakla görevlendirilmiş olup, kendilerine oldukça yüksek bir ücret tahsis edilmiştir: "her senenin mah-ı rebiülevvelinde resul-i sukaleyn imam-ı kibleteyn Muhammet Mustafa mevlidi saadeti mevrud için te'lif ve tasnif olunan kitab-ı şerif sadayı latif ile okunup altıyüz akçe taama sarf olunup ve dört yüz akçe hanendeler ile mevlithane verile" (Şah Sultan'ın Hicri 977/Miladi 1570 tarihli Vakfiyesinin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11-17; Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20).

Ayrıca tekke görevlileri içerisinde sadece Yahya Kethüda Tekkesi'nde "odabaşı" adlı bir görevliye rastlanılmaktadır. Odabaşı, tekke hücrelerinin muhafızı olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere Yahya Kethüda Tekkesi'nde kayyumun görevleri arasında tekkenin kapısını açıp, kapama görevi de mevcuttur. Bir diğer deyişle kayyum tekkenin içine kimin alınıp alınmayacağı hususunda muhafız konumundadır. Yahya Kethüda Tekkesi'nde kayyumun başka görevleri de olduğundan odabaşı O'nun bir nevi yardımcısı gibi düşünülmelidir.

Yukarıda bahsedilen görevliler dışında özellikle cami-tekkeler diye niteleyebileceğimiz yapıların, imam, hatib, müezzin gibi görevlileri de vardır. Şüphesiz bahsedilen bu görevliler cami hariminin tekke tevhidhanesi olarak

kullanıldığı cami-tekkelerde, tekkeden ziyade caminin görevlileridir. Bu görevlilerin doğrudan tekke bölümünü ilgilendiren bir görevleri mevcut değildir. Bundan dolayı tekke görevlilerinin anlatıldığı bu bölüme dâhil edilmedi.

Kezâ, cami-tekkelerde ne şeyhin ne de dervişlerin camideki günlük ibadet esnasında herhangi bir görevleri bulunmamaktadır. Sadece daha önceden bahsedildiği üzere, şeyhler genelde Cuma günleri camide vaiz olarak görevlidirler.

Ayrıca, şeyhlerin Cuma günleri dışında camideki cemaatin arasına girip namaz kıldığı bilinmektedir. Bu durum şeyhleri cami görevlileri arasına sokmaz, sadece cami cemaatinin içinde olduğunu göstermektedir. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi şeyhinin dervişleriyle birlikte vakit namazlarına katıldığını vakıf belgelerinden anlamaktayız. Dervişlerin vakit namazlarını takiben bazı duaları okuma görevinden bahsedilmektedir (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478).

Ayrıca İstanbul dışında bulunmasından ötürü bu teze dâhil etmediğimiz Bosna'daki Gazi Hüsrev Bey Tekkesi'nin vakfiyesinde şeyhin taşınması gereken özellikler tanımlanırken, camide cemaatla namaz kılması hususuna da değinilmiştir (İzeti, 2004, 161).

4.2 Tekkelerin Vakfiyelerde Şart Koşulan Fonksiyonları

Mimari, tarihi, kültürel ve sosyal açıdan tekkelerin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi, sahip oldukları fonksiyonların tam olarak ortaya konulmasına bağlıdır. Bu konuda literatürde çeşitli bilgiler bulunmasına rağmen, tekkelerin fonksiyonlarını kendi vakfiyeleri üzerinden tespit etmeye çalışmak daha öğretici olmaktadır. Vakfiyeler üzerinde yapılan inceleme sonucunda tekkelerin ibadet, konaklama, eğitim ve beslenme gibi pekçok işleviyle karşılaşılır. Ancak bunlar arasında en çok beslenme meselesi üzerinde durulmaktadır. Beslenme gibi temel bir ihtiyaç söz konusu olduğunda tekkeler, yalnızca şeyh, derviş gibi kendi sakinlerine değil, ihtiyaç sahibi herkese kapılarını açıyordu. Bu da tekkelerin toplumsal etkisini arttırıyor, daha çok kişiyle irtibat kurulmasını sağlıyordu. Tekkelerin fonksiyonlarının tespitini mimarlık tarihi açısından asıl önemli kılan husus ise, tekkenin üstleneceği fonksiyonların tekkenin birimlerinin belirlenmesinde etkili olmasıydı. Bina mimari açıdan şekillendirilirken, üstleneceği fonksiyonlar da hesaba katılıyordu.

4.2.1 Tekke sakinlerinin ve tekkeye gelen fakirlerin doyurulması

Tekkeyle bir şekilde irtibatı olan hemen herkesin istifade edebildiği tekke matbahları, tekke yaşamında önemli yer tutmaktaydı. Tekke mensupları kendi matbahları vasıtasıyla doyurulabildiği gibi, tekkeyle bağlantılı başka birimler kullanılarak da doyurulabiliyordu (Tanman, 2007, s. 211-239). İncelememiz kapsamına giren tekkelerden elimizde vakıf belgesi bulunan yirmialtı tanesinden onyedisi matbaha sahipti. Birinci gruptaki bu binalar cami-tekke, mescit-tekke veyahut sadece tekke olan mütevazı yapılarıdır. İkinci grubu oluşturan üç tekke ise kendine ait özel matbaha sahip olmamasına rağmen, içinde buldukları külliyelerin imaretinden yararlanmaktaydı. Bu grubu oluşturan tekkeler de çoğunlukla cami-tekke işlevindeki yapılardan oluşmaktadır. Üçüncü grubu oluşturan diğer tekkeler ise ne matbaha sahiptir, ne de dahil oldukları külliyelerde imaret bulunmaktadır.

4.2.1.1 Beslenme ihtiyacını kendi matbahından karşılayan tekkeler

Elimizdeki vakıf belgelerine göre matbahı olan tekkelerin sayısı onyedidir: Balat, Küçük Ayasofya, Merkez Efendi, Mimar Acem Ali, Ramazan Efendi, Eyüpteki Şah Sultan, Yahya Kethüda, Soğukkuyu, Mehmed Ağa cami-tekkeleri; Alaeddin Efendi, Süleyman Ekmeleddin, Koruk, Hacı Kadın ve Koğacı Dede mescit-tekkeleri; Sokullu Mehmed Paşa, Doğancı Ahmed Paşa ve Sinan Erdebili tekkeleri matbaha sahip olan yapılardır.¹

Bu tekkelere ait vakıf belgelerinde genelde şeyh ve dervişlerin yemek ihtiyacı için ne kadar ücret ayrılacağından, yemek için ne kadar ne çeşit malzeme kullanılacağından, günde kaç defa yemek verileceğinden, nadiren yemeği pişirecek tabbahın ne kadar maaş alacağından bahsedilmektedir. Bu hususların herhangi birinin zikredilmesi, tekkenin içinde bir matbah olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak bu durum bahsedilen tekkelerdeki matbahın mekân olarak vakıf belgelerinde her zaman anlatıldığını göstermez. Bu husus “Tekkelerde Mekânsal İşleyiş” bölümünde irdelenecektir.

---

¹ Söz konusu tekkelere ait vakıf belgeleri için bakınız: VGMA.D, nr. 503, s. 327-336; nr. 570, s. 29-33; nr. 571, s. 1-2; nr. 572, s. 27-63; nr. 633, s.158-169; nr. 747, s. 466-475; s. 481-501; nr. 1592, s. 1-40; nr. 1993, s. 11-17; nr. 2108, s. 63; nr. 633, s. 29-31; nr. 2104, s. 315-318; TSMA.D, nr. 6900, 6977; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028; AE. Sultan Bayezıd, 1/48; 1/49; Barkan, Ayverdi, 1970,310, 383; Canatar, 2004, 489; Kunter, 1960, 438-443.

Bahsedilen tekkelerden başlangıçta matbaha sahip olmadığı halde, kısa süre içinde matbah eklenen yapılar da mevcuttur. Alâeddin Efendi Tekkesi'nin bulunduğu alan çeşitli materyallerle birlikte değerlendirildiğinde içinde matbah barındırabilecek bir tekke külliyesi gibi gözükmemesine rağmen, bu tekkeye ait vakıf belgelerinde matbahtan ve buna bağlı olarak yemek masrafından bahsedilmemektedir. Burada kalan dervişler, en azından tekke ilk kurulduğu zamanlarda yemek ihtiyaçlarını, tekke külliyesi dışındaki başka bir imarettten ya da tekke matbahından karşılıyor olmalıdırlar. Mesela matbahı olan Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Alâeddin Efendi Tekkesi'ne yakın bir mesafede bulunmaktadır (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 310; Canatar, 2004, s. 489). Dolayısıyla Alâeddin Efendi Tekkesi'nin şeyh ve müridlerinin ilk zamanlarda Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'nin matbahından beslendiği düşünülebilir. Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne ait bir vakıf belgesinde, hilafetin kendi halifelerine ve ehîbbâsının en salihine ve en sonunda ise yakında tekkesi bulunan Alaüddin'in halifelerine kalması şart koşulduğuna göre (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 310; Canatar, 2004, s. 489) Alâeddin Efendi Tekkesi görevlileri en azından başlangıçta Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'nin matbahından faydalanmış ve kendi matbahı bir süre sonra inşa edilmiş olması mümkün olabilir. İkisi de Halveti tekkesi olduğuna göre, aralarında böyle bir paylaşım gerçekleşmiş olabilir. Nitekim Alaeddin Efendi Tekkesi'ne ait vakıf belgelerinde matbahtan bahsedilmezken, İlyas b. Abdullah ve Hafsa b. Abdulah'ın kurduğu 920/1514-1515 tarihli bir vakıfla tekkeye bir kazan ve sini vakfeylediğini (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 313) ve tarihsiz bir vakıf belgesinde ise tekkeye “yedi kıt'a kazgan ve beş kıt'a saç ayak ve üç adet sini ve oniki adet sahan ve bir pare tepsî” bağışlandığını bilmekteyiz (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 314).

Çarşamba'daki Koğacı Dede Mescit-Tekkesi'nde de benzeri bir durum sözkonusudur. Koğacı Dede adıyla meşhur olan tekke şeyhi Şeyh Sevindik Dede'nin kurduğu vakıfta matbahtan bahsedilmezken, tekke için vakıf kuran İbrahim b. Abdullah'ür-Râcil'in bu tekkeye bir miktar paranın yanında yirmi sini, yirmi sahan vakfeylediği bilinmektedir (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 296).

Bahsi geçen tekkelerin hepsi mütevazı bir matbaha sahipken, Küçük Ayasofya Tekkesi ilk inşa edildiğinde büyük bir matbaha sahiptir. Bu tekkenin bir birimi olarak anlatılan matbah görevliler açısından değerlendirildiğinde sanki aşhane niteliğinde bir imaret gibi görünmektedir: “Sofuhane diye bilinen zaviyede” diğer vakfiyelerde

aşına olduğumuz şeyh ve dervişlerin yanı sıra yemekle ilgilenen şeyh¹, aşçı, ekmekçi, nakib, kılarcı, vekil-i harç, hizmetçi gibi görevliler de sayılmaktadır. Yine yemeğin zaviyede pişirilip, öncelikle zaviyenin derviş ve müridlerine dağıtılacağı vurgulanmıştır (Hüseyin Ağa Vakfıyesi, TSMA.D, nr. 6900, 6977).

XVI. yüzyıla ait bu vakfiye belgesinde ne matbah ifadesi ne de imaret ifadesi geçmektedir. Ancak bu yapının zaviyenin bir birimi gibi anlatılması, büyükçe bir tekke matbahı olduğunu göstermektedir. Başlangıçta sadece tekke sakinlerinin yemek ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş olan matbah, Küçük Ayasofya Külliyesi'ne mektep gibi yeni birimlerin eklenmesinin ardından aşhane niteliğinde bir imarete dönüşmüş olmalıdır. Nitekim XVI. ve XVII. yüzyıla ait muhasebe defterlerinde artık zaviye içindeki bir birimden değil de aşhane niteliğinde bir "imaret" yapısından bahsedilmektedir (TSMA. D, nr. 3607/3; TSMA. D, nr. 03665-0004).

Matbahlarda, tekke sakinlerinin günlük yemek ihtiyacını ve mübarek gün - gecelerde ise tekkede ikâmet edenlere ek olarak ziyaretçilerin ve fukaranın yemek masrafını karşılamak üzere bir miktar ücret ayrılmıştır. Matbahı olan tekkelerden bir kısmında yemek için günlük ne kadar harcanacağı belirtilmiştir². Günlük yemek masrafı genel olarak cami-tekkelerdeki en yüksek maaş alan imam ya da şeyhin günlük ücretinden daha yüksektir. Günlük yemek masrafı genelde 10 akçe ile 25 akçe arasındadır. Günlük yemek masrafının en yüksek olduğu Soğukkuyu Cami-Tekkesi'nde, Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkesi'nde 25'er akçe ayrılmıştır³.

Küçük Ayasofya, Doğanç Ahmed Paşa ve Mehmed Ağa tekkelerinde ise yemek masrafı için belli bir ücret ayrılmamış ancak yemek için ne kadar ne tür malzeme kullanılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Mesela Küçük Ayasofya Tekkesi'ne

---

¹ İmarette yemeğin başında olan kişi de birçok vakfiyede şeyh diye tanıtılmaktadır. Hatta bazen tekke şeyhini, imaret şeyhinden ayırt etmek için tekke şeyhi "seccade şeyhi" diye anlatılmaktadır. Piri Mehmet Paşa'nın Vakfıyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfıyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276.

² Sinan Erdebili Tekkesi'nde günlük yemek masrafı için ne kadar ayrılacağı belirtilmezken, yemek için ne çeşit ne kadar yiyecek alınacağı da belirtilmemiştir. Hicri 946/Miladi 1539 tarihli vakfıyesinde, vakfın galleden rekabenin tamir mesarifi ve mukataa bedelleri verilikten sonra mütebakı galleden mütevelliyeye hergün üç ve yine zaviye şeyhine her gün üç dirhem verilmesini ve bunlardan artanı da mezkur zaviyede eğleşen fukaranın taamina sarf edilmesini şart kıldığı ifade edilmektedir (Sinan Erdebili Vakfıyesi, VGMA. D, nr. 571, 1-2).

³ VGMA.D, nr. 503, s. 327-336; nr. 570, s. 29-33; nr. 571, s. 1-2; nr. 572, s. 27-63; nr. 633, s.158-169; nr. 747, s. 466-475; s. 481-501; nr. 1592, s. 1-40; nr. 1993, s. 11-17; nr. 2108, s. 63; TSMA.D, nr. 6900, 6977; AE. Sultan Bayezid, 1/48; 1/49; Barkan, Ayverdi, 1970,310, 383; Canatar, 2004, 489; Kunter, 1960, 438-443.

ait matbah için “ Her gün 1 kile (20 okka) buğdaydan; her kileden 80 ekmek; her ekmek de 100 dirhem ağırlığında olacak. Hergün koyun etinden 8 okka tahsis olunacak. Her okkası 5 parçaya ayrılacak, her parçası 80 dirhem olacak. Adı geçen buğdaydan her gün çorba için dörtte üçü ayrılacak.....” diye belirtilmiştir. Doğancı Ahmed Paşa'nın altı hücreli tekkesi'nin bir hücresi matbah olarak ayrılmış ve bu matbahta günlük ne kadar ne yemeği pişirileceği şöyle anlatılmıştır; “hangahda sakın fukara için günde bir vakit yemek pişirilüb şorba (çorba) için her on günde İstanbul kilesi ile bir kile buğday ve her ayda bir vukiyye revgan-ı sade ve günde 5 akçelik et ve 5 akçe ... ve kifayet mikdarı .... Ve nohud ve odun ve soğan verilüb...”. Bahsedilen her iki tekkede de yemek masrafı için belli bir ücret belirtilmemiş olmakla birlikte, Küçük Ayasofya İmaret'i'nin, Doğancı Ahmed Paşa matbahına göre daha kapsamlı olduğu ve günlük pişirilen yemeklerle daha kalabalık bir grubun beslenme ihtiyacının karşılandığı anlaşılmaktadır. Küçük Ayasofya matbahında bir kile buğdayın 3/4'ünden bir günlük çorba yapılmasına rağmen, Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nde bir kile buğdayın 1/10'undan çorba yapılmaktadır. Dolayısıyla Küçük Ayasofya Matbahı'ndaki günlük yemek masrafı Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nin mütevazı matbahına nazaran çok daha yüksektir. Küçük Ayasofya ve Doğancı Ahmed Paşa tekkelerinde yemek için için tahsis edilen bir ücretin yerine ne kadar miktarda ne çeşit malzeme ile yemek pişirileceğinin belirtilmesi, belki de uzun yıllar boyunca hep aynı nitelikte ve miktarda yemeğin dağıtılmasını sağlamaktaydı (TSMA.D, nr. 6900, nr. 6977, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336).

Mehmed Ağa Tekke matbahında da tekke dervişlerine yemek için ayrılacak ücretten değil de, ne kadar yemek verileceğinden bahsedilmektedir. “Vakıf Mehmed Ağa İstanbul'da bina ettikleri zaviyede sâkin fukaraya itam için taama.....iki kile pirinç, bir kile mercimek veya buğday; yıllık otuz vukiyye bal, otuz yedi vukiyye sade yağ, 480 akçelik et; elli çeki odun; iki kile nohut...” (Mehmed Ağa Vakfiyesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, nr. 3028, vr. 89b-90a).

Ayrıca, aşure ayında 500 akçelik aşure pişirilmesi ve Berat, Kadir ve ilk namaz diye bilinen namaz gecesinde 200 akçelik helva pişirilmesi şart koşulmuştur. Bu yiyeceklerin hangah dervişlerine ve muallimhanede okuyan sıbyana, muallimlere ve halifelerine ve hazır olan fukaraya yedirilmesi söylenmektedir (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028). Ancak bu yemeklerin pişirileceği bir aşhane türünde imarettten bahsedilmemektedir. Bu durum acaba tekke matbahı,

mübarek gün ve gecelerde külliye'nin başka birimlerinin de yemek ihtiyacını karşılıyor muydu sorusunu akla getirmektedir.

Sonuç olarak, matbahı olan tekkeler en kalabalık grubu oluşturarak, çoğunlukla dervişlerin, birtakım ziyaretçilerin ve çevredeki fukaranın yemek ihtiyacını karşılamışlardır. Matbahı olan tekkeler bir nevi küçük bir aşhane gibi faaliyet göstermişlerdir. Sadece tekke sakinlerinin değil, misafirlerin ve çevredeki yoksulların da yemek ihtiyacını karşılayarak, daha kalabalık topluluklara hizmet etmişler ve tekkelerin dışa dönük yüzünü daha da belirginleştirmişlerdir¹.

4.2.1.2 Beslenme ihtiyacını külliye imaretinden karşılayan tekkeler

İkinci grubu oluşturan tekkeler buldukları külliye içinde imaret bulunanlardır. Bunlar Atik Valide Tekkesi, Ali Paşa Cami-Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Cami-Tekkesi'nden oluşmaktadır. Bu imaretler (Atik Valide, Atik Ali Paşa) sadece yemek ihtiyacını karşılayan aşhane niteliğinde yapılar değildir. Mesela Atik Ali Paşa imaretinin misafirlerin ihtiyacı olan yeme içme, aydınlatma, mahzen, ahır, kenif ve odunluk içerdiği bilinmektedir (Atik Ali Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b-23a).

Bu imaretlerden bazılarında tekke şeyhine ve dervişlerine ne kadar yemek verileceği belirtilmişken, diğerlerinde bu husustan bahsedilmemiştir. Atik Valide Tekkesi'nin içinde bulunduğu külliye'nin imaretinde tekke müridleri ve şeyhi de dahil olmak üzere, külliye'nin bütün birimlerindeki görevlilere ne kadar yemek verileceği vakfiyelerde kayıtlıdır (Nurbanu Sultan Vakfıyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170). Ancak Koca Mustafa Paşa ve Atik Ali Paşa Tekkesi'nde tekke müridleri ve şeyhi için ne kadar yemek ayrılacağı belirtilmeksizin, bütün külliye için genel olarak ne kadar yiyecek temin edilip, yemek yapılacağı belirtilmiştir (Atik Ali Paşa Vakfıyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b – 23a; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 369).

Atik Valide İmaret'inde pişen yemekten çeşitli oranlarda tekke dervişlerine; mektep, darülkurra ve darülhadis talebelerine verilmesi ile ilgili ayrıntılar vakfiyede kayıtlıdır. Ancak, medrese, darülkurra ve darülhadisteki talebelerin her birine, çalışanlardan ferraşa ve bevvaba günde iki defa tam yemek verilmesi

---

¹ Öte yandan elimizde vakıf belgesi olmayan tekkelerle ilgili literatürdeki bilgiler, bu tekkelerin de genelde kendi matbahına sahip olduğunu düşündürür.

kararlaştırılmışken, tekke dervişlerine belirli bir sayıda yani toplamda onsekiz tam yemek verilmesi belirlenmiştir (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA-D-1766, s. 166). İlk bakışta, yemek sayısının derviş sayısına göre belirlenmiş olduğu dşunlebilir. Ancak Atik Valide Tekkesi'nde otuz iki dervişin ikamet ettiği vakıf belgelerinde kayıtlıdır. Nitekim derviş hücre sayısı da bunu doğrulamaktadır. Hanikahta bulunan dervişlerin sayısı otuziki iken neden onsekiz tam yemek verildiği açıklanmaya muhtaçtır. Cami, darülhadis, darlkurradaki görevlilerin her birine günde iki defa tam yemek verilmesine rağmen, otuz iki dervişin ikâmet ettiği bilinen tekkeye bu kadar az yemek verilmesi şaşırtıcıdır.

Günlük yemek konusundaki bu yetersizliğe, mevlid kandili gibi mübarek gün ve gecelerde rastlanmaz. Mevlid-i şerifin okunmasından önce bütün görevlilere verilmek üzere hazırlanacak onbeş sofradan ikişer tanesinin medrese ve tekke sakinlerine tahsisi şart koşulmuştur (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170).

Atik Valide Tekkesi'nde hangi görevlilere ne kadar yemek verileceği bu şekilde belirtilmişken Koca Mustafa Paşa ve Atik Ali Paşa İmareti'nde dervişler ve şeyh için ne kadar yemek ayrılacağı hususundan bahsedilmemiştir. Koca Mustafa Paşa ve Atik Ali Paşa Tekkeler'inde de imareten beslenme ihtiyaçlarını karşılayan medrese öğrencileri ya da imaret çalışanları olmalıdır. Vakfiyede ayrı ayrı kimin ne kadar imareten yemek alacağı belirtilmediğine göre, bu hususta yerleşik uygulamalar izlenmiş olmalıdır.

4.2.1.3 Beslenme ihtiyaını nereden karşıladığı bilinmeyen tekkeler

Beslenme ihtiyaını tekke matbahından ya da tekkenin içinde bulunduğu kllyenin imaretinden karşılayan tekkelerden farklı olarak, bazı tekkeler ne matbaha ne de kllye içinde bulunan bir imarete sahiptir. nc grubu oluşturan bu tekkelerden Dragoman Yunus Bey, İmrahor İlyas Bey, Keşfi Cafer Efendi adıyla bilinen mütevazi tekkelerde matbah bölümünden, burada görevli bir tabbahtan ya da yemek için ayrılan tahsistattan bahsedilmez (İmrahor İlyas Bey Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 747, s. 331–334; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 417, 418; Canatar, 2004, s. 681–682). Atik Ali Paşa, Atik Valide Sultan, Koca Mustafa Paşa Tekkeleri'nde yemek ihtiyaı kllye içinde bulunan imareten karşılanmış olduğuna göre yemek konusunun hiç

bahsedilmediği mütevazî tekkelerde ise külliye dışında bulunan en yakın mesafedeki herhangi bir imareten karşılanmış olmalıdır.

Elimizde vakfiye belgesi olan üç tekkenin [Piyale Paşa, Şah Sultan (Davutpaşa), Şemsi Paşa] ise matbah dâhil hiçbir tekke biriminden bahsedilmemektedir (Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri, EV.VKF, 4/34; VGM A.D, nr. 573, s. 111–115; Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17; Şemsi Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1489; nr. 456, s. 105–122). Aslında bu üç tekke yapısının mevcut olduğu literatürdeki bilgilerden bilinmektedir.

Bu çalışmanın kapsamındaki on dokuz tekke ile ilgili vakıf belgesine ulaşamadığından, bu tekkelerin XVI. yüzyılda matbahı olup olmadığı tam bilinmemektedir. Ancak birçoğunun ilk inşa edildiğinden beri matbahı bulunduğu tahmin edilebilir

4.2.1.4 Beslenmeyle ilgili matbah dışındaki birimler

Vakfiyelerde tekkelerin beslenmeyle ilgili birimleri sayılırken matbah dışındaki bölümlerden de bahs edilir. Bunlar arasında fırın, kiler ve taamhaneler bulunmaktadır. Taamhaneler dervişlerin ve çevredeki fukaranın yemek yediği mekanlardır. Fırınlara ise ekmek pişirilen yerler olmalıdır. Ancak fırınlar bazen tekke matbahının genel bir birimi gibi, bazen de şeyhin kendisine özel olarak iskân için vakfedilen mekânın bir parçası olarak görünmektedir. Piri Mehmed Paşa'nın Zeyrek'teki Soğukkuyu Tekkesi'nde fırından şöyle söz edilmektedir: “Şeyh Yahya'nın tarîkine mensûb sofîye tâifesine süknâ olmak üzere yirmi sekiz hücreden ibârettdir ve mezbûr hücrelere muttasıl olarak aralarında sofa bulunan tahtânî iki odayı ve *bir fırını* müstemil menzili mezbûr hân-gâhda şeyh ve mürşid olan kimseye süknâ olmak üzere vakf itdi” (Piri Mehmed Paşa Vakfiyeleri, VGMA.D, nr. 747, s. 178-181; s. 466- 475; 481-501). Burada bahsedilen iki alt kat oda, iki oda arasında bulunan bir sofa ve fırından oluşan menzil şeyhin iskân yeri olarak belirtilmiştir. Fırın şeyhin özel kullanımına tahsis edilmiş gibi anlatılmıştır.

Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde yer alan fırın ise tekkenin tüm görevlilerinin ihtiyacını karşılayacak bir birim olarak vakfiyede anlatılmıştır: “ve bir tarafı cami-i şerif merkume ve bir tarafı bahre ve bir tarafı tarîk-i amme ve bir tarafı vakife-i müşarünileyhin mülküne münthehi olup içerisinde iki oda ve bir matbahı ve *bir*

furunu, taşrasında iki odayı ve iki sofayı müstemil olan evleri zaviye-i merkumenin şeyhine vakfeylediler. Ve şart eylediler ki zikrolunan bir oda ve bir sofa şeyh-i mezbura selamlık ve bir oda, bir sofa dervişlere taamhane ola..." (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17). Şeyhe vakf edilen fırın tekkenin genel olarak ihtiyacını karşılamak için yapılmış bir fırın gibi gözükmektedir. Nitekim şeyhe vakfeylendiği söylenen yapının, bir oda ve bir sofadan oluşan kısmı da taamhane olarak tekke müridlerinin hizmetine sunulmuştur.

Kiler ise yemek pişirilirken ihtiyaç duyulan malzemelerin saklanması için kullanılmaktaydı. Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi'ni oluşturan birimler içinde kiler de sayılmaktadır: "Taife-i süleha için on bab hücreli ve bir fevkani (üst katlı) cemiyet haneli ve sofalı ve cemiyet hane altında bir kiları ve kilar yanında bir matbahı ve kütüphanelik ile maruf bir hücreyi müstemil bir zaviye-i latife bina eylediler..." (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, 140-148). Matbah, fırın, taamhane ve kiler gibi beslenme ünitelerine sahip oldukları için tekkeler, aynı zamanda birer mütevazı aşhane işlevine de sahip olmuşlardı.

Kısacası XVI. yüzyıldaki Halveti tekkelerinde beslenme ihtiyacı çoğunlukla tekke matbahından karşılanmıştır. Tekkenin içinde bulunduğu külliye'nin imaretinden yemek ihtiyacını karşılayan tekkeler olduğu gibi, yemek ihtiyacının nereden karşılandığını bilmediğimiz tekkeler de mevcuttur. Ancak bahsedildiği üzere bu tip tekkeler azınlıktadır.

4.2.2 Mübarek gün ve gecelerde yemek dağıtımı

Günlük yemek ihtiyaçlarını tekkenin matbahından ya da tekkenin içinde bulunduğu külliye'nin imaretinden karşılayan şeyh ve dervişler, mübarek gün ve gecelerde daha leziz ve özel yemeklerle donatılmış sofralara oturmaktaydılar. Külliye içindeki tekkelerin yakınında bulunan imaretlerden cuma günleri, kandil geceleri gibi önemli vakitlerde daha büyük gruplara yemek dağıtıldığı bilinmektedir. Kendi matbahı olan tekkelerden Hacı Kadın, Mehmed Ağa, Merkez Efendi ve Eyüp'teki Şah Sultan Tekkeler'inde de kandillerde, bayramlarda, aşure gününde, Ramazan gecelerinde ne çeşit ve ne kadar yemek yapılacağı bilinmektedir.

Mesela Atik Ali Paşa vakfiyesinde imarete pişirilen yemeklerin cuma günleri ve mübarek gecelerde daha leziz olmasına dikkat edilmesi gerektiği özellikle vurgulanmaktaydı. Atik Ali Paşa'nın Vakfiyesi'nde bu durum şöyle izah edilmekteydi. "Bugünlerde öğlenleri buğday, akşamları leziz yemekler pişirilecek. Her gelene bu yemeklerden verilecek. Öğlen ve akşam yemekleri için 50 okka et alınacak. Yarısı öğlen; diğer yarısı akşam pişirilecek. Ramazanda ise akşamları hepsi pişirilecek" (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a).

Koca Mustafa Paşa İmaretinde de aşure günlerinde, Ramazan ve Cuma gecelerinde pişirilen yemeklerde hangi malzemden ne kadar kullanılacağı ve bunlar için ne kadar harcama yapılacağı vakıf belgelerinde kayıtlıdır. Onbeş vukiyye aşurenin ayın ilk günü dağıtılacağı ve Cuma ve Ramazan gecelerinde ise onbeş vukiyye yağın yemekler için kullanılacağı şart koşulmaktadır (Canatar, 2004, s. 604).

Bünyesinde matbah bulunan tekkelerden Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkesinde de mübarek gün ve gecelerde yemek yapılıp dağıtılması istenmektedir. Ancak bunlar tekke ile aynı külliyyede bulunan imaretlerden farklı olarak, daha kapsamlı bir dağıtım yapmaktadır. Mevlid, Regaip ve Berat kandillerinde, bayramlarda, Aşure günlerinde, Ramazan gecelerinde ne tür ve ne kadar yemek yapılacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır: "...İki camide (kastedilen Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Camisi) her senenin mah-ı rebülevvelinde resul-i sakaleyn imam-ı kibleteyn Muhammet Mustafa mevlid-i saadet-i mevrud için te'lif ve tasnif olunan kitab-ı şerif sadayı latif ile okunup altıyüz akçe taama sarf olunup ve dört yüz akçe hanendeler ile mevlithane verile. Ve her sene leyle-i Regaip'te ve leyle-i Berat'ta zikrolunan iki camide dörder yüz akçe harç olunup taam pişüp fukaraya tevzi olunup ekledeler. Ve ideyn-i şerifeynde dahi zikrolunan zaviyelerde taama yüzellişer akçe harç olunup, zaviyelerde sakin olanlar vesair fukara-yı suleha yiyeler. Ve yevm-i aşurede dahi aşure taamı tabh olunup, her sene ikişer akçe harç olunup şeyh matbahında pişip dervişlere, vesair fukara ve suleha yiyeler..." (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17). Bu ifadeler göz önünde bulundurulduğunda tekke sakinlerine hizmet eden matbahların, mübarek gün ve gecelerde daha geniş bir kesime hizmet ettiğini söylenebilir. Bahsedilen gün ve gecelerde tekkeye gelen gidenler sayesinde, tarikatların toplumsal etkisi artmaktaydı. Bu mübarek gün ve

gecelerde yemek için ayrılan meblağ günlük yemek masrafına göre çok yüksek olduğuna göre, tekke ziyaretçileri ve yemek için gelen çevredeki fakara sayısı oldukça fazlaydı. Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkeler’inde günlük yemek masrafı için 25 akçe ayrılmışken, Mevlid Kandili’nde 600 akçe, Berat ve Regaip Kandili gecelerinde 400’er akçe, Ramazan ve Kurban Bayramları’nda ise 150’şer akçe ayrılmıştı (Şah Sultan Vakfiyesi’nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17).

Merkez Efendi ve Şah Sultan (Eyüp) Tekkeleri ile karşılaştırıldığında günlük yemek masrafı daha düşük olan ancak mübarek gün ve gecelerde onlarla yarışacak düzeyde olan Hacı Kadın Tekkesi de birçok kişiye yemek dağıtmaktadır. Regaip, Berat, Kadir gecelerinde ve Aşure ayında 500’er akçe yani toplamda yemek için yıllık 2000 akçe harcanacağı Hacı Kadın adına kayıtlı vakfiyede belirlenmiştir (Hacı Kadın/Mihrişah Hatun Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 633, s. 29-31; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2104, s. 315-318).

Ayrıca Mehmed Ağa Tekkesi’nin matbahında da Aşure günlerinde, Berat ve Kadir gecelerinde yemek masrafı için ne kadar ayrılacağı ve ne çeşit yemek dağıtıldığı anlatılmıştır. Muhtemelen Mehmed Ağa Tekkesi’nin matbahında pişirilen aşure, helva sadece Çarşamba’daki tekke ve darülhadis görevlilerine değil, Hoca Rüstem’deki medrese ve mektep öğrencilerine de dağıtılacaktır (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028, vr. 81a).

Anlaşılan en çok yemek kandillerde ve aşure ayında dağıtılmaktadır. Merkez Efendi ve Şah Sultan (Eyüp) Tekkeler’inde Mevlid Kandili için 600 akçe ayrıldığına göre, yemek yiyenlerin sayısı, günlük yemek yiyen kişiye oranla 24 kat artmakta, Berat ve Regaip Kandili’nde ise 16 kat artmaktaydı. Aşure gününde ise Hacı Kadın ve Mehmed Ağa Tekkeler’inde göze çarpan miktarda ödenek ayrılmıştır. Hacı Kadın Tekkesi’nde kandil günleriyle aynı miktarda, Mehmed Ağa Tekkesi’nde kandil günleri için ayrılan meblağdan daha fazla miktarda ücret, yemek için tahsis edilmiştir.

4.2.3 Tekkelerde konaklayan misafirlerin doyurulması

Tekke matbahlarından söz edilen on yedi adet vakıf belgesinden sadece ikisinde, Sinan Erdebili Tekkesi ve Kefevi Alaaddin Efendi tekkelerine ait vakfiyelerde,

tekkede konaklayan misafirlerin doyurulmasından bahis vardır. Beslenme ihtiyacını külliye içindeki imareten karşılayan tekkelerde de misafir ağırlandığı bilinmektedir.

Sinan Erdebili Tekkesi bir camiye sahip değildir. Dolayısıyla cami-tekke türündeki yapılara göre daha bağımsız, münzevi bir yapıdır. Sinan Erdebili Tekkesi'nde yirmi üç hücrenin dervişlerin iskânına sunulduğu, şeyhe ise alt katta bir oda, üst katta iki oda, bir mutfak, bir su kuyusu, mahzen ve keniften oluşan bir binanın tahsis edildiği bilinmektedir (Barkan, Ayverdi, 1970, s. 3). Hatta şeyhin ikâmetinde olan bu yere sonradan bir de hamam eklenmiştir (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 571, s. 1-2; Canatar, 2004, s. 3). Şeyh ve ailesinin temizlik dahil bütün ihtiyaçları burada karşılanmış olmalıdır. Tekkede kalan dervişlerin beslenme ihtiyacını karşılamak için bir meblağ ayrıldığı bilinmektedir. Hamam ve matbahın tekkede konaklamak için gelen misafirler tarafından da kullanıldığı düşünülebilir.

Sinan Erdebili Tekkesi bir şeyh tarafından inşâ ettirilmiş sadece tekke özelliğine sahip mütevazı bir yapıdır. Bu yapıda, diğer cami-tekkelerdeki gibi günde beş vakit namaz kılmak için gelen bir cemaat yoktur. Dolayısıyla Sinan Erdebili Tekkesi günlük işlerinin zamanlarını –ibadet, zikir, tevhid- bağımsız olarak düzenleyebilmekteydi. Bu durum tekkeye misafir kabulünü daha kolaylaştırmış olabilir. Vakfiyesinde tekkeye misafir olan kimselere nasıl muamele edileceğine dair ayrıntılar bulmak mümkündür. Misafir edilen kimselerin ait oldukları sosyal sınıfa göre tekkede kaç gün kalacakları da belirlenmiştir; “mezkur zaviyeye gelen misafirler ulema ve sadatdan iseler bunların zaviyede üç gün üç gece, eğer avam-ı nasdan iseler ancak bir gün misafir edilmelerini şart kıldı” (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 571, s. 1-2). Sinan Erdebili tekkesi gibi sadece tekke özelliğine sahip, Hüsameddin Uşşaki, Ümmi Sinan ve Nasuh Dede tekkelerinin vakıf belgeleri elimizde olmadığından, tekke özelliği gösteren bu yapıların genel olarak misafirhane olarak kullanılıp kullanılmadığı hususunda değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir.

Kefevi Alaaddin Efendi tekkesinde de misafirlerin konakladığı Alaaddin Efendi adına kayıtlı vakıf belgesinde bahsedilmektedir. Bu tekkede kim konaklayacaksa ancak şeyhin izniyle konaklayabileceği belirtilmiştir (Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesiyle İlgili Vakıf Belgesi, AE. Sultan Bayezid.II, 1/49). "Zaviye Terimiyle Tanımlanan Tekke Yapıları" kısmında anlatıldığı üzere Kefevi Alaaddin Tekkesi en azından XVI. yüzyılda mescit tekke yapılarından ayrılmaktaydı. Muhtemelen mescit

yapısı zaviyenin bir birimi gibiydi. Ve zaviye fonksiyonu öne geçmişti. Belki de bundan dolayı misafir ağırlama özelliğine sahipti.

Şeyh ve dervişlerinin beslenme ihtiyacının külliye içindeki imareten karşılandığı tekkelerden olan Atik Valide Tekkesi'ne ait vakfiyede de misafirlerden bahsedilmektedir. Ancak bu belgede, tekkede kalacak misafirlerin kimler olabileceğinden ya da ne kadar süre tekkede barınabileceklerinden bahsedilmez. Tekkede misafirlerin ağırlandığını, oturdukları odalarda bulunan kandilerin yanması için ne kadar yağ ayrıldığı bahsinden anlamaktayız: “Hanigahta misafirlerin oturmalarına mahsus olan odalarda ve matbahtaki kandillerde yanmak üzere her sene dört yüz on bir vukiyye zeytinyağı...” (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170).

Tekkede misafirlerin oturmalarına mahsus odalar hangileri olabilir diye düşünmemek kaçınılmazdır. Atik Valide Tekkesi'nin otuz iki dervişi ve bir de şeyhi olduğu, tekkenin otuzbeş hücrelerinden otuzünün dervişlerinin kullanımına uygun olduğu bilinmektedir. Tekkenin otuzbeş hücresi olup, iki hücresi tekkeye giriş için ayrılmıştır. Bütün hücreler, birisi hariç hepsi aynı büyüklüktedir. Tevhidhaneye açılan iki hücre vardır. Tevhidhane ile olan bağlantılarından ötürü bu iki hücrenin, ki bunlardan güneyde bulunan daha büyük olandır- diğerleri gibi alelâde derviş hücreleri olmadığı bilinmektedir. Derviş odalarını mimari özelliklerine göre değerlendiren Tanman güneydekinin şeyh odası, diğerinin ise kahve ocağı olabileceği söylemektedir (Tanman, 1988, s. 321). Bu durumda derviş odalarının bir kısmının gerektiğinde misafirler için kullanılmış olabileceği akla gelmektedir.

Atik Valide Tekkesi menzil külliye özelliğine sahip, büyük hacı kabilelerinin ilk ve son durağı olan Üsküdar'da bulunmaktaydı. Ayrıca Üsküdar, İstanbul ile Anadolu arasında köprü görevi görmüş ve bu sebepten Asya'ya giden tüccarların uğrak yeri olmuştur. Osmanlı ordusunun Doğu'ya yaptığı seferlerden önce durakladığı, son olarak ihtiyaçlarını tamamladığı yer olan Üsküdar böylece tüccarların, hacıların yanında askerlerin de geçiş noktasını teşkil etmiştir. Dolayısıyla Atik Valide Tekkesi'nin bu grupların uğrak yeri olduğu ve külliyenin içindeki imaretinde bahsedilen grupları ağırlamış olduğu söylenebilir (Özen, 2002, s. 67-68). Külliyenin imareti olduğuna göre, tekkede de misafirlerin ağırlanması, belli grupların özellikle burada misafir edilmek istenmesinden kaynaklanabilir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında zaviyelerin ve tekkelerin konaklama amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Bir yerin fethinin ardından buralarda zaviye ve tekkeler inşa edilmekteydi. Farklı dini gruplara hizmet eden bu yapılar, misafirlerin geceleyin konaklaması için odalara sahipti (Kolay, 2009, s. 53). Erken Osmanlı'da zaviye ve tekke türündeki yapılara ek olarak, zaviyeli cami olarak bilinen, hem zaviye hem cami olarak işlev gösteren yapılarda, gelen gidenlerin barındığını, zaviyenin yanında bir aşhane olduğunu bilmekteyiz. Elbette bu yapılar genelde belli bir tarikat şeyhi ve dervişlerine vakfedilmiş yapılar değildir. Dolayısıyla zaviye- cami türündeki yapılarda şeyhin eğitimini üstlendiği, irşad yolunda ilerlemelerini sağladığı dervişleri olmadığından, onlar için ayrılan hücreler de yoktur. Zaviyeli camilerde şeyhin temel görevi konukları mertebelerine göre ağırlamaktı. Mesela Çelebi Mehmed'in annesi Devlet Hatun'un Amasya Merzifon'da yaptırdığı zaviyeli camide, şeyh ve görevi şu şekilde tanımlanmaktaydı; “Oraya dindar gelup gidenlere yer bulup, konuklara mertebelerine göre onlara riayet ve itibâr eder bir kimse şeyh tayin olunur”(Devlet Hatun Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2134, s. 3).

Erken Osmanlı'da zaviyeli camiler aynı zamanda gelen gidenlerin konakladığı yapılar, XVI. yüzyıl İstanbul'unda cami-tekkeler misafirhane olarak işlev görmemekteydi. Cami işlevine sahip tekkeler konaklama imkânı sunmazken, sadece tekke özelliğine sahip Sinan Erdebili Tekkesi, Atik Valide Tekkesi ve mescit-tekke özelliği gösteren Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesi gibi yapılar konaklama alanı olarak kullanılmaya devam etmiş görünmektedir. XVI. yüzyıl İstanbul'unda kervansarayların sayısının artmış olması, tekke ve zaviyelerin konaklama imkanı sunan yerler olmaktan çıkmasına yol açmış olabilir.

4.2.4 Tekkelerin ibadet ve eğitim fonksiyonu

Şeyhlerin görevleri anlatılırken, şeyhlerin müridlerinin eğitimi ve ibadeti ile ilgili ayrıntılara da yer verilmiştir. Dolayısıyla burada tekkelerin ibadet ve eğitim işlevinden uzun uzadıya bahsedilmeyecektir.

Tekke şeyhinin tanımlandığı vakfiyelerde, şeyhin dervişlerin irşad yolunda ilerlemesini sağlayacağı, şeyh ve dervişlerinin birlikte yapacakları ibadetlerin nasıl gerçekleşeceği, şeyhin nasıl ve ne zaman müridlerine ve diğer cemaata vaaz vereceği gibi hususlar anlatılmıştır. Kısacası tekkeler, dervişlerin şeyh tarafından eğitildiği, günlük ibadetlerini gerçekleştirdikleri mekânlar olarak faaliyet göstermişlerdir

(VGMA.D, nr. 503, s. 327-336; nr. 570, s. 29-33; nr. 571, s. 1-2; nr. 572, s. 27-63; nr. 633, s.158-169; nr. 747, s. 466-475; s. 481-501; nr. 1592, s. 1-40; nr. 1993, s. 11–17; nr. 2108, s. 63; TSMA.D, nr. 6900, 6977; AE. Sultan Bayezıd, 1/48; 1/49; Barkan, Ayverdi, 1970, s. 310, 383; Canatar, 2004, s. 489; Kunter, 1960, s. 438–443).

5. HALVETİ TEKKELERİNDE MEKÂNSAL İŞLEYİŞ VE TEKKELERİN KENT İÇİNDE DAĞILIMI

Halveti tekkelerinin mekansal işleyişini anlayabilmek için arşiv belgelerinde hangi kavramın hangi mekânı nitelemek için kullanıldığı tespit edilmelidir. Tekke birimlerini ya da birimlerin oluşturduğu yapıyı anlatmak için vakıf belgelerinde zaviye, hangah, tekke, ribat, selamlık, matbah, taamhane, kiler, cemiyethane gibi ifadeler kullanılmıştır. Zaviye, hangah, tekke ve ribat terimleri diğerlerinden farklı olarak bir yapıyı değil, bir yapı topluluğunu ifade eder. Bu terimler bazen sınırlı sayıda tekke birimlerini (hücreler ya da hücreler ve matbah) bazen de tekkenin tüm birimlerini (hücreler, matbah, taamhane, selamlık, şeyh evi vb.) kapsayan bir tekke külliyesini anlatmak için kullanılmıştır (Çizelge A 49). Hangah, zaviye ve tekke olarak adlandırılan bu yapıların mekânsal açıdan farklı olup olmadığı hususu bu tez çalışması kapsamında değerlendirilmiş ve üç farklı şekilde adlandırılan yapıların hepsinin genelde cami yanında olduğu tespit edilmiştir. Birçok Halveti tekkesinde cami hariminin aynı zamanda tekke şeyhi ve dervişlerinin zikir ve tevhid faaliyetlerini gerçekleştirdikleri tevhidhane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Aslında bu tür yapıların zaviye, hangah, tekke gibi farklı terimlerle adlandırılmasında yapı bölümlerinin, fonksiyonlarının çok da fazla etkin olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu tespit sadece XVI. yüzyıl İstanbulu'na has bir durum değildir (Tanman, 1994, s. 236; Ocak, Faruki, 2001, s. 476). Ancak tekkelerin adlandırılmasında kullanılan farklı terimler üzerinde dikkatle durulduğunda, bunlar arasında ufak nüanslar olduğu tespit edilebilir.

5.1 Tekkelerin Tanımlanması Sorunu

Osmanlı tarihi literatüründe tekke, zaviye, hangah, ribat gibi terimlerin kullanımı ve aralarındaki nüanslara ilişkin net açıklamalar getiren çalışmalar az sayıdadır. Mevcut çalışmalar ise coğrafi ve kronojik farklılıkları göz ardı etmektedir (Doğan, 1977; Tanman, 1994, VII, s. 234-241; Ocak, 1978; Clayer, 2000) Sözü edilen

çalışmalardan farklı olarak, bu bölümde XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekkelerinin belgelerde nasıl tanımlandığı hususuna değinilecek, hem bölgesel hem de kronojik olarak sınırlandırma getirilmiş olacaktır. Ancak yapılacak bu değerlendirmeler, bu tez çalışmasının sınırları çerçevesinde sadece, Halveti tarikatına bağlı tekkelere mahsus olacaktır.

Elimizde bulunan yirmi altı tekkeye ait vakıf belgesinde, "ribat" ve "tekke" terimleri sadece birkaç yapıyı tanımlamak için kullanılırken, hangah ve zaviye ifadesi birçok yapı için kullanılmıştır. "Zuy" kökünden türeyen zaviye "köşe, bucak, evin bir köşesi" ve "toplamak, men etmek" manalarına gelmektedir. "Zaviye" terimi herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları, gelip geçen yolculara ücretsiz yiyecek ve yatacak yer sağlanan, yerleşme merkezlerinde ya da yol üzerindeki bina ya da bina topluluğunu ifade etmektedir (Ocak, Farûkî, 2001,468). "Zaviye" ifadesinin Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrindeki işlevine vurgu yapan tanımlamalar da mevcuttur. Belli tarikatlara bağlı dervişler tarafından kurulan zaviyeler olduğu gibi, herhangi bir tarikata bağlı olmayan ahilik kurumunun şubeleri niteliğinde olan yapılara da zaviye denildiği bilinmektedir (Doğan, 1977, s. 66-67).

Hankah kelimesinin Farsça "hân" ya da "hâne" kelimesine "gâh" eki eklenerek türetildiği ve dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, ikamet ettikleri, bazen inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanıldığı bilinmektedir (Uludağ, 1997, s. 42). Hangah türündeki yapıları zaviyelerden ayıran husus, hangahların bir tarikata bağlı yapılar içinde diğer şubelere göre daha üstün olan merkez ya da o tarikatın büyüklerinden birinin ya da kurucusunun gömülü olduğu yapılar olmasıdır (Ergin, 1939, s. 26-27; Pakalın, 1993, s. 730; Ocak, 1978, s. 49). Öte taraftan "hangah" terimimin ne bir fonksiyon farklılığına ne de bundan doğacak bir mimari farklılığa tekabül etmediği de söylenmektedir. Ancak asitane olarak ifade edilen yapıların bir tarikatın pirinin gömülü olduğu daha geniş imkânlarla sahip merkezi yapıyı gösterdiği ifade edilmektedir. Bu hususa ilişkin olarak zaviyelerin asitaneye bağlı daha ufak kapsamlı tarikat yapıları olduğu da söylenmektedir (Tanman, 1994, s. 236).

Bu çalışmanın kapsamında olan tekkelerden on bir tanesi belgelerde zaviye olarak tanımlanırken, on tanesi ise hangah şeklinde adlandırılmıştır. Bu tekkelerden iki tanesi genel olarak hangah diye nitelenmiş ancak farklı bir belgede zaviye olarak adlandırılmıştır. Kaç tane tekkenin hangah, kaç tekkenin zaviye olduğunun hesaplanmasında bu tekkelerin genel olarak nasıl adlandırıldığı ölçüt olarak

alınmıştır. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin hücreleri anlatılırken sadece bir yerde zaviye olarak tanımlanmış olmasına rağmen (Mehmed Paşa merhumun Ebniye-i Hayrat ve Hasenatını Beyan İder, vr. 18b-23b) genelde bu tekke için hangah terimi kullanılmıştır (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27-63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478). Mehmed Ağa Tekkesi'nde ise tersi bir durum vardır. Mehmed Ağa Tekkesi, Habeşi Mehmed Ağa'ya ait vakfiyede ve vakfın muhasebe defterlerinde zaviye diye anlatılmış, ancak sadece vakfiyenin bir yerinde "hangah fukarasına...yedirile"şeklinde zikredilmiştir (Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028). Hangi tekkenin daha çok hangi terimle tanımlandığı noktasından hareketle Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin hangah olarak, Mehmed Ağa Tekkesi'nin ise zaviye olarak tanımlandığını kabul etmek makul olacaktır.

Elimizdeki mevcut vakıf belgelerinde, "hangah" ve "zaviye" diye ifade edilen yapıların bütün birimlerinden her zaman bahsedilmez. "Zaviye" ya da "hangah" terimi bazen sadece hücreleri, bazen hücre ve mutfağı, bazen de hücreler, mutfak, selamlık, şeyh evi gibi bütün tekke bölümlerini kapsayan bir yapı olarak anlatılmıştır. Açıkçası hangah ve zaviye yapıları tekke bölümleri açısından değerlendirildiğinde biri diğerinden eksik ya da fazla gibi görünmemektedir. Hangah teriminin sadece daha üstün merkez durumunda olan, tarikat kurucusunun gömülü olduğu yapıyı anlatması, hangah diye tanımlanan tüm yapılar için geçerli değildir. Hangah olarak nitelenen Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Sübülîliğin merkezi olmasından, Ramazan Efendi Tekkesi de Ramazanîliğin merkezi olmasından dolayı bu tanıma uymaktadır. Ancak çok daha mütevazı olan Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi, Yahya Kethüda Tekkesi, Hacı Hatun Tekkesi ve Koruk Tekkesi'nin ya da daha geniş kapsamlı olanlardan Atik Ali Paşa, Soğukkuyu, Atik Valide, Sokullu Mehmed Paşa Tekkeleri'nin hangah olarak adlandırılması bu merkez tekke tanımına uymamaktadır. Ancak Halveti tekkelerinden "zaviye" olarak tanımlanan yapıların genelde daha ufak boyutlu olduğu, aralarında asitane özelliğinde tekke olmadığı söylenebilir.

Zaviye ve hangah terimlerinin kronolojik olarak nasıl kullanıldığı hususuna bakarsak, hangah teriminin XVI. yüzyılın sonlarında inşa edilen Halveti tekkelerine ait belgelerde daha sık geçtiği söylenebilir. Bu çalışmada sıkça bahsi geçen tekkelerden Kefevi Alâeddin Efendi, Küçük Ayasofya, Koğacı Dede , Süleyman Ekmeleddin tekkeleri gibi İstanbul'un en eski Halveti tekkeleri zaviye olarak

tanımlanırken; aynı döneme ait Koca Mustafa Paşa ve Ali Paşa tekkeleri gibi hangah olarak tanımlanan tekkeler de mevcuttur. XVI. yüzyıl başında zaviye olarak tanımlananlar çoğunlukta iken, aynı yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen Halveti tekkelerinin önemli bir kısmı "hangah" olarak tanımlanmıştır. Mesela 1570'lerden sonra inşa edilen Atik Valide, Doğancı Ahmed Paşa, Ramazan Efendi, Yahya Kethüda, Sokullu Mehmed Paşa hangah olarak tanımlanmıştır. 1570'lerden sonra elimizdeki vakfiyelerdeki verileri değerlendirerek, sadece Mehmed Ağa Tekkesi'nin zaviye olarak tanımlandığı söylenebilir. Halveti tekkelerinin hangah olarak tanımlanmasının, XVI. yüzyılın son çeyreğinde daha da artması, tekkelerdeki yapısal bir değişimden çok belgelerdeki terminolojik değişimin bir göstergesi olabilir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanan, bu eserde çokça kullanılan biyografik eserleri hangah ve zaviye terimlerinin kullanılması açısından değerlendiren Clayer, Taşköprüzade'nin Mecdi tarafından tercüme edilen meşhur *Şakaik*'inde sadece zaviye teriminin kullanıldığını belirtmektedir. Bu eserden bir süre sonra kaleme alınan Yusuf Sinaneddin b. Yakup Efendi'nin, *Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-name-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyyeadlı* eserinde ise önemli yapılar için "hangah" terimi, kasabalarda var olan merkezler için ise "zaviye" terimi kullanıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca yine bu çalışmada sıkça kullanılan, diğerlerinden biraz daha ileri bir tarihte, XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde hazırlanan Atâ'î'nin *Şakaik* zeylinde ise yine en çok karşılaşılan terim "zaviye" olmakla beraber; "tekke" terimi ise yapı adları söylenilirken kullanılıyordu. Clayer bu eserde Ramazan Efendi Tekkesi (994/1585-1586) anlatılırken "Hacı Hüsrev bu yapıyı cami ve hangahın şeyhi için yaptırmıştır, ki bu hangah "Ramazan Efendi Tekkesi" olarak bilinmektedir" diye geçtiğini, yine Rumelihisar'ındaki Ali Baba Zaviyesi'nden bahsederken de "şimdilerde (eserin yazıldığı XVII yüzyılda) bu yapının da "Durmuş Dede Tekkesi" ya da "Bektaşiler Tekkesi" şeklinde tanımlanması hususuna dikkat çeker. Hatta konuşma diline çok yakın bir Türkçe ile eserini kaleme alan Evliya Çelebi'nin de tekkelerin hangi adla tanındığından söz ederken, "tekke" terimini kullanmasının bu varsayımını destekler nitelikte olduğunu belirtir. Neticede bu değerlendirmelere dayanarak "zaviye" ve "hangah" terimlerinin daha teknik ifadeler olduğunu ve "tekke" kavramının ise günlük dilde tercih edildiğini vurgulamaktadır (Clayer, 2000, s. 415).

Bu çalışmada "tekke" ifadesinin diğerlerine tercih edilmesinin sebebi de bugünkü günlük dilde "tekke" teriminin bu tür yapılar için kullanılan daha genel bir ifade olmasındandır. Ancak "tekke" terimi enteresan bir şekilde bu çalışmanın kapsamındaki tekkelerden sadece iki yapıya ait belgede geçmektedir. Osmanlı Türkçesi metinlerde "tekye" şeklinde yazılan terim "dayanmak, dayanılan yer" anlamına gelmektedir ve Türkçe'ye ise tekke olarak yerleşmiş olduğu görülmektedir (Kara, 2011, s. 368). Nitekim bahsedilen iki yapıdan biri "tekye", diğeri ise "tekiyye" olarak anılmıştır. Vakıf belgelerinde, Kefevi Alâeddin Efendi Tekkesi genel olarak "zaviye" olarak tanımlandığı halde tekkenin hangi isimle tanındığından bahsedilirken "tekke" ifadesi kullanılmıştır. Vakıf belgelerinden birinde "Mezkur dedem, Sinân bu emvali, malum zaviye, Şeyh Alâuddin Halife Tekiyyesi'nin menfaati için vakfetmişti" diye geçmektedir (Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesiyle İlgili Vakıf Belgesi, AE. Sultan Bayezid.II, 1/48). Bu örnek Clayer'ın bu tür yapıların toplumda yaygın olarak bilinen isimlerinde genelde "tekke" teriminin yer aldığı varsayımını doğrulamaktadır.

"Tekke" terimiyle tanımlanan diğeri bir yapı da Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'dir. Bu tekke vakıf belgesinde "tekye" olarak adlandırılmış ve caminin altında bir menzil olarak tanımlamıştır (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA, nr. 570, s. 213–219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183). "Tekke" ifadesinin "zaviye" teriminin kullanımıyla karşılaştırıldığında nispeten daha küçük yapılar için kullanıldığı söylenmektedir (Clayer, 2000, s. 415). Keşfi Cafer Efendi Tekkesi elimizde vakfiyesi olan yapılardan, boyutları açısından en küçük görünenidir. Tevhidhane olarak kullanılan cami dışında, sadece cami altındaki bir menzil ve hücreden oluştuğu, banisi adına düzenlenmiş vakfiyesinde şöyle belirtilmektedir; "cami-i şerifin süflünde olan menzil ve hücre sulehâdan bir fakir-i muhtaca meşruta ola...".

Bir tarikata bağlı merkez tekke anlamında kullanılan "asitane" ifadesine ise ne bir vakıf belgesinde, ne de vakfın gelir ve giderlerini gösteren bir muhasebe defterinde rastlanmaktadır. Asitane gibi daha çok manevi bir içerik taşıyan "dergâh" ifadesine de rastlanılmaz. "Tekke", "zaviye" ve "hangah" ifadeleri ise daha işlevsel ve mekansal nitelikleri anlatmaktadır. Dergah, asitane gibi terimler tarikat terminolojisinde bir şeyh'in yolunda olma, mürşidin makamına tevazu ve

teslimiyetle yaklaşma durumunu anlatan, tarikata mensup kişilerin iç halini ortaya koyan bir tutumdan kaynaklanan terimlerdir (Doğan, 1977, s. 82).

5.1.1 "Zaviye" terimiyle tanımlanan tekke yapıları

Belgelerde zaviye olarak adlandırılan yapılar; Kefevi Alâeddin Tekkesi, Balat Tekkesi, İmrahor İlyas Bey Tekkesi, Koğacı Dede Tekkesi, Küçük Ayasofya Tekkesi (sofuhane diye bilinen zaviye), Merkez Efendi Tekkesi, Eyüp Şah Sultan Tekkesi, Acem Ali Tekkesi, Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Mehmed Ağa Tekkesi ve Sinan Erdebili Tekkesi'dir. Zaviye terimiyle tanımlanan bu yapılardan üç tanesi yanında ya da hariminde mescit bulunan, (Kefevi Alâeddin Tekkesi, Koğacı Dede Tekkesi, Süleyman Ekmeleddin Tekkesi), bir tanesi yanında bir mescit ya da cami olmaksızın müstakil bir zaviye şeklinde inşa edilen (Sinan Erdebili Tekkesi), diğerleri de cami yanında yapılmış binalardır.

Zaviye ifadesi belgelerde genelde cami dışındaki tekke müstemilatını anlatmak için kullanılmıştır. Zaviye teriminin mescit ya da camiye içine alan bir yapı olarak tanımlanması bir örnek dışında görülmez. Erken Osmanlı'da aslında birer cami niteliğinde, fakat alışagelen cami türlerinden farklı, tarikat kurumuyla bağlantılı olmayan ancak fütüvvet kurumundan dolayı "fütüvvet camileri" ya da "zaviyeli camiler" olarak adlandırılan yapılarda zaviyenin camiye de içine aldığı bilinmektedir. Çelebi Mehmed'in annesi Devlet Hatun'un, Amasya'da yaptırdığı zaviyesinde şeyhin yanında imam da görevlidir ancak cami terimine hiç rastlanmaz. Yani imam konukları ağırlamakla görevli olan şeyh gibi zaviyenin bir görevlisidir (825 tarihli Devlet Hatun Vakfiyesi; VGMA. D, nr. 746; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 2134).

Devlet Hatun'un zaviyesi türündeki yapılar, bu çalışmanın kapsadığı XVI. yüzyıldaki Halveti tekkelerinden farklı olarak belli bir tarikata tahsis edilmemiştir ve buna bağlı olarak Halveti tekkelerinin en temel bölümlerinden biri olan hücrelere sahip değildir. Ayrıca, XVI. yüzyıl İstanbul'daki Halveti tekkelerinde genelde zaviye ve cami/mescit yan yana olduğu halde, birbirinden ayrı gibi görünen ancak aslında ilişkili iki kurum halindedir. Belgelerde genelde cami görevlileri, zaviye görevlilerinden ayrı olarak anlatılmıştır. Ancak cami ile zaviye tamamen birbirinden bağımsız değildir. Cami dışarıdan gelen cemaatin dışında, Halveti dervişlerinin namaz kıldıkları, âyin yaptıkları mekândır. Birçok vakfiyede şeyhlerin namazlardan

sonra dua etme ve Cuma namazından sonra da vaaz etme görevinden bahsedilmektedir (Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 572, s. 27–63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478; Ferruh Kethüda vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57–60; Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40).

Ancak Kefevi Alâeddin Tekkesi, cami/ mescit yanındaki zaviye diye nitelenebilecek bu yapılardan farklıdır. Kefevi Alâeddin Tekkesi'ne ait vakıf belgesinde diğer Halveti tekkelerinden farklı olarak şöyle bir ifadeye rastlanmaktadır; “O yani adı geçen zaviyede şeyh olan kişi, burada sakin bulunan sâlikleri adı geçen odalarda irşad eder. Ona hakikat yolunu ve tasavvufun yollarını öğretir... zaviyede imamlık yapan kimse için mezkur vakıfların hasılatından her gün 2 akçe alması, ...burada müezzinlik yapan kişi de her gün 1 akçe...” (Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesiyle İlgili Vakıf Belgeleri, AE. Sultan Bayezıd.II, 1/48). Burada imam ve müezzin şeyh gibi zaviyenin görevlileridir. Anlaşılan Kefevi Alaeddin Zaviyesi'ndeki mescit (görevliler arasında Cuma günleri hutbe okumakla görevli hatip olmadığından, Cuma camisi değil fakat mescit olmalı) en azından XVI. yüzyılda ayrı bir birim değil zaviyenin bir parçasıdır. Bir başka deyişle zaviye diye tanımlanan yapı aynı zamanda beş vakit namaz kılınan bir yapıdır. Ayvansarayı, Alaeddin Efendi Tekkesi'nden bahsederken yapıyı "Alaeddin Efendi Mescidi" olarak tanımlamakta ve ardından “mescid-i mezbur zaviyedir” demektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 206).

Mescit yanında inşa edilen, belgelerde zaviye diye tanımlanan Koğacı Dede ve Süleyman Ekmeleddin tekkeleri hakkında yeterli bilgi sahibi olamayışımızdan dolayı bu tekkelerin mescidi içine alan bir tekke olup olmadığı hususunda net bir şey söylememiz mümkün değildir. Ancak Koğacı Dede Tekkesi'nin bulunduğu mahallenin "Koğacı Dede Mescidi Mahallesi" olarak ve tekke adına kurulan vakıflarda da çoğunlukla "Koğacı Dede Mescidi" şeklinde tanımlanmasına dayanarak, (Barkan,1970, s. 296-297) Koğacı Dede Tekkesi'nde, Kefevi Alâeddin Tekkesi'nden farklı olarak, mescidin zaviyenin bir birimi olmadığı söylenebilir. Nitekim Ayavansarayı de bu yapıyı Koğacı Dede Türbe Mescidi olarak tanımlamakta ve bu yapının aslında zaviye olmakla birlikte IV. Mehmed zamanında medreseye dönüştürüldüğünü belirtmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 231). Böyle yapılarda mescit ile zaviye birbiriyle ilişkilidir ve tekkedekilerin bazı günlük

ihtiyaçları mescitte karşılanmaktadır. Ancak Kefevi Alâeddin Tekkesi'ndeki mescit zaviye ilişkisinden farklı olmalıdır.

Süleyman Ekmeleddin Tekkesi için ise hem Şeyh Süleyman'a ait vakıf belgesinde hem de bu tekke için başkalarının kurduğu vakıflarda "zaviye-i Şeyh Süleyman Halife", "zaviye-i mezbure" gibi ifadelerle anılmaktadır (Barkan, 1970, s. 310-311). Mescit görevlilerinden bahsedildiği halde, yapının "mescit" diye tanımlanmaması, zaviye yapısının daha ön planda olduğunu gösteriyor olabilir. Dolayısıyla bu tekkede mescidin tekkenin hariminde olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir. Ayvansarayı de bu yapıyı "*Sofiler Mescidi karşusunda mezâristan dâhilinde, Ekmel Tekyesi demekle maruf bir zaviyedir. Ekmel şeyhi Süleyman Efendi banisidir*" şeklinde tanıtmaktadır (Ayvansarayı, 2001, s. 193). Nitekim bu tekkeye ait bu gün ayakta kalan yapı, birçok yapıda görmeye alışkın olduğumuz bir mescit/cami değil ancak içinde mihraplı bir tevhidhane barındıran tekke yapısıdır. XIX. yüzyılda yeniden inşa edilmiş olan bugünkü tekke yapısı, bodrum katında taahhane ve kullanım amacı tam olarak tespit edilemeyen iki oda, zemin katta ise tevhidhane, türbe ve meydan odası niteliğinde bir mekânı barındırmaktadır (Tanman, 1994, s. 24-25).

Hariminde ya da yanında mescit/cami bulunan zaviyelerden farklı olarak, vakıf belgelerinde sadece zaviye özelliğine sahip bir yapı olarak tanımlanan tekke ise, Sinan Erdebili Tekkesidir. Sinan Erdebili Tekkesi hariç, "zaviye" olarak tanımlanan diğer tekkelerin hepsi mescit/cami yanında bulunmaktadır. Sinan Erdebili Tekkesi sadece zaviye özelliğine sahip bir tekkedir. Bundan dolayı bu tekkede cami görevlilerinden imam, müezzin, hatip gibi kimselerden bahis yoktur (Çizelge A 48). Sinan Erdebili Tekkesi'nin cami fonksiyonu da bulunmadığına göre, Halvetiliğin Cemali koluna bağlı tekkelerden bu yönüyle de ayrılmakta ve şeyhlerin inşa ettirdiği Halvetiliğin Sinani, Uşşaki ve Gülşeni (Bebek'te Hasan Zarifi - Durmuş Dede Tekkesi) koluna mensup tekkelere benzemektedir. Tekkenin camisi bulunmadığına göre tekkenin görevlileri ya zaviyenin tevhidhanesinde ya da yakın bir camide günde beş vakit namazlarını kılıyor olmalıdır (Çizelge A 49).

Sinan Erdebili Tekkesi ve Kefevi Alâeddin Tekkesi'ni birleştiren husus tekke fonksiyonlarının anlatıldığı bölümde bahsedildiği üzere her ikisinde de aynı zamanda misafirlerin konaklama imkânına sahip olmasıdır. Tekke bünyesinde bulunan hücrelerin bir kısmı misafirlere ayrılmış olmalıdır. Bu husustan tekke fonksiyonları

anlatılırken bahsedilmişti. Kefevi Alaeddin Efendi Tekkesi'nin hücre sayısına vakıf belgelerinde rastlanılmazken, Sinan Erdebili Tekkesi'nin hücre sayısının yirmi üç tane olduğu bilinmektedir (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 571, s. 1). Zaviye olarak tanımlanan yapıların hücre sayıları dikkate alındığında, Sinan Erdebili Tekkesi en çok hücreye sahip zaviye yapısı olarak ilk sırada yer almaktadır. Bu hücrelerin bir kısmı misafirlerin konaklamaları için ayrılmış olmalıdır. Misafirlerine konaklama imkânı sunması açısından Sinan Erdebili ve Kefevi Alâeddin Tekkeleri, Osmanlı Devleti'nin erken dönemindeki zaviye tanımıyla kesişmektedir. Bu dönemdeki zaviyelerin misafirlere konaklama imkânı sağladığı bilinmektedir (Eyice, 1963, s. 1-80; Doğan, 1977).

Zaviye olarak nitelenen yapılardan son grubu ise cami yanında olanlar teşkil etmektedir. Bunlarının içerisinde ilk inşa edildiğinde mescit olduğu halde sonradan Cuma camisine dönüştürülenler de vardır. Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Camileri, aslen mescit yapısı iken Kanuni Sultan Süleyman zamanında Cuma camisine dönüştürülmüş; Balat, İmrahor İlyas Bey, Küçük Ayasofya, Acem Ali ve Mehmed Ağa Camileri ise en baştan beri cami özelliğine sahip tekke yanındaki yapılardır. Cami yapıları sadece tekke şeyh ve dervişlerinin namaz kıldığı, dua ettiği ya da ayinlerini yaptıkları bir mekân değildir. Bilindiği üzere Halveti şeyhleri aynı zamanda bu camilerde Cuma günleri halka vaaz vermektedir. XVI. yüzyıl İstanbul'unda yaşanan Halvetilik kendi içine dönük bir tarikat özelliği taşımamaktadır. Halveti şeyhlerinin tekkelerinin yanındaki Cuma camileriyle yetinmeyip büyük cuma camilerinde (Sultanahmet, Ayasofya vb.) de vaazlar verdiğinden bahsedilmişti. Dolayısıyla zaviye yanındaki mescit türündeki yapıların camiye çevrilmesi olağan bir durumdur.

Belgelerde "zaviye" olarak tanımlanan bu yapıların büyüklüğünü düşündüğümüzde bazı sorular akla gelmektedir. Yanında ya da hariminde mescit olanlar mı, yoksa cami yanında olanlar mı ya da sadece zaviye özelliğine sahip olanlar mı daha kapsamlı tarikat yapılarıydı? Belgelerde bahsedilen tekke bölümlerini genel olarak karşılaştırdığımızda görülüyor ki; her tekkenin bütün bölümlerinden vakfiyelerde bahsedilmiyor. Şeyhin ikametine sunulan harem yapısından genelde bahsedilmesine rağmen cemiyethane, kütüphane, mutfak, taamhane gibi birimlerden oluşan selamlık bölümünden çok az bahsedilmektedir (Çizelge A 49). Dolayısıyla tekkeleri karşılaştırmak için belgelerde görülen en net bilgi tekke hücreleri sayısıdır. Bazı

tekkelerin hücre sayısı ilgili arşiv belgelerinde bilgi verilmemesine rağmen, pekçoğunda veriliyor olması böyle bir değerlendirme yapmanın yolunu açmaktadır.

Zaviye şeklinde tanımlanan yapılardan hücre sayılarını bildiklerimizi değerlendirdiğimizde, İmrahor Tekkesi en az hücreye sahip yapı gibi görünmektedir (Çizelge A 49).Belgelere göre İmrahor Tekkesi tevhidhane olarak kullanılan cami harimi dışında 1505 yılında üç hücre ve bir gurfeye sahipti (İmarahor İlyas Bey Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 747, s. 331–334; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1862, s. 194-203). 1546 yılında ise altı hücre, bir gurfeye ve birkaç hücreden oluşan çilehaneye sahipti. Şeyhin evi–bir hücre, bir gurfeye şeklinde- yine aynı birimlerden oluşmaktadır (Barkan, 1970, s. 375). Anlaşılan tekke 1505-1546 yılları arasında üç derviş hücresi ve birkaç hücreden oluşan çilehane birimi eklenmek suretiyle biraz daha büyütülmüştür.

Süleyman Ekmeleddin Tekkesi ile Kefevi Alâeddin Tekkesi'nde kaç tane derviş hücresi olduğunu elimizdeki mevcut belgelerden tespit etmek mümkün değildir. Ancak Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'nin muhtemelen daha mütevazı mali imkanlara sahip olması yüzünden Kefevi Alâeddin Tekkesi'ne nazaran daha az hücreli olması muhtemeldir. Nitekim Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne ait vakıf belgesinde şeyhin vakfı olan avlulu hanelerden şöyle bahsedilmiştir; “ hânehâ-i müteaddide der muhavvatateyn der nezd-i zaviye-i mezbure vakf-ı şeyh” (Barkan, 1970, s. 310; Canatar, 2004, s. 489) Dervişlerin ikametgâhına ayrılan hücrelerden hiç bahsedilmez. Belki de şeyh vakfı olarak gösterilen hanelerden biri şeyhe diğerleri dervişlere mi ayrılmıştı? Bu hususta net bir şey söylenmesi şimdilik mümkün değildir. Kefevi Alâeddin Tekkesi'nin hücre sayısı bilinmemekle beraber, Alman Mavileri'nde görünen alan ya da bugünkü mevcut cami arazisi düşünüldüğünde hücre sayısının Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ndeki hücre sayısından daha fazla olabileceği tahmin edilebilir (Çizelge A 1 ve A 2).

İmrahor Tekkesi'ni hücre sayısı açısından takip eden Mimar Acem Ali, Balat, Koğacı Dede, Mehmed Ağa Tekkeleri'dir. Tekkede ikamet eden dokuz derviş olduğundan en az dokuz hücreli olduğu düşünülen Mimar Acem Ali Tekkesi, on hücreli olduğunu bildiğimiz Balat Tekkesi, medreseye dönüştürüldüğünde on bir hücresi olduğu söylenen Koğacı Dede Tekkesi ve on iki hücreli Mehmed Ağa Tekkesi hemen hemen aynı sayıda dervişin ihtiyacını karşılamış olmalıdır (Çizelge A

49). Bahsedilen tekkelerin hücreleri de aşağı yukarı aynı genişlikte bir arazinin etrafında sıralanmış olmalıdır.

Sözü edilen bu tekkelere göre daha çok hücreye sahip yirmi üç hücreli Sinan Erdebili Tekkesi, on beş dervişe sahip olduğundan en az on beş hücreli olduğunu düşündüğümüz Şah Sultan (Eyüp) ve Merkez Efendi Tekkeleri (Çizelge A 49), "zaviye" olarak tanımlanan diğer yapılara nazaran daha geniş imkânlarla sahip gibi durmaktadır. Bunlara ek olarak bir de Küçük Ayasofya Tekkesi'nden bahsedilebilir. Ancak Küçük Ayasofya Tekkesi'nin XVI. yüzyılda kaç tane hücresi olduğuyla ilgili net bir bilgiye erişmek pek mümkün gözükmemektedir.

Küçük Ayasofya Tekkesi, 1546 tarihli tahrir defterinde on hücreli, "Höcerât 10 bâb der bağçe-i câmi-i şerif.." (Barkan, 1970, s. 16); 1600 tarihli tahrir defterinde ise on iki hücreli, "Höcerat der bağçe-i cami-i şerif -Hâsıl fi sene 1740- Halen on iki olmuştur" olarak gösterilmiştir (Cantatar, 2004, s. 34). Ayvansarayı ise XVII. yüzyılda otuz altı hücreli olduğunu, on üç tanesinin cemiyethane, on iki tanesinin fukara hücresi, on bir tanesinin şeyh efendilerin hücresi olduğundan bahsetmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 252). Mübahat Kütükoğlu da bugün yirmidört hücreden oluşan ancak Müller-Wiener planında yirmi sekiz hücreli olarak gösterilen yapının 1914'deki teftiş sırasında bu esas yirmi dört odaya ilave olarak dört tanesinin de sonradan meydana gelen baraka halinde olduğunun, kayıt edildiğini ifade etmektedir (Kütükoğlu, 2000, s. 80). Dolayısıyla tekke hücre sayısı ile alakalı olarak tam net bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte, tekke hücre sayısının zaman içerisinde yenileri eklenmek suretiyle arttığı söylenebilir.

"Zaviye" diye tanımlanan yapıları hücre sayıları açısından değerlendirdiğimizde, yanında cami bulunan tekkeler, yanında ya da hariminde mescit bulunan tekkelerle karşılaştırıldığında genelde daha büyüktür. Tekkelerde bulunan görevliler ve maaşları düşünüldüğünde bu durum daha da netleşmektedir (Çizelge A 48). Ancak İmrahor Camisi yanında bulunan İmrahor Tekkesi, cami yanında bulunan tekkelerin en küçüğü olması yönüyle istisnai bir örnek teşkil etmektedir. Ayrıca mescidinin zaviye hariminde olduğu düşünülen Kefevi Alaeddin Tekkesi ise, geniş arazisi ve tekke birimleriyle, mescid yanında olan diğer tekkelerden ayrılmaktadır. Ancak Kefevi Alaeddin Efendi Tekkesi'nin bir mescit yapısı olarak, görevli maaşlarının oldukça düşük olduğu yadsınmamalıdır (Çizelge A 48).

5.1.2 "Hangah" termiyle tanımlanan tekke yapıları

Belgelerde "hangah" olarak adlandırılan yapılar Atik Ali Paşa Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi, Atik Valide Tekkesi, Soğukkuyu Tekkesi, Koruk Tekkesi, Hacı Hatun Tekkesi, Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi, Ramazan Efendi Tekkesi ve Yahya Kethüda Tekkesi'dir. Atik Valide Tekkesi, banisi adına düzenlenmiş vakfiyede "...suleha ve fukaranın oturmaları için yaptırdığı hangah ismiyle ma'ruf ribat" diye tanımlanmaktadır. Ancak tekkenin fonksiyonlarından, görevlilerinden, giderlerinden vb. bahsedilirken hep "hangah" olarak tanımlandığı görülmüştür (Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170).

Arşiv belgelerinde, "hangah" olarak tanımlanan yapılarda sadece tekke hücreleri ve matbahın anlatıldığı (Yahya Kethüda) örnekler olduğu gibi, hücreler, matbah, yemekhane, fırın ve hücrelere bitişik şeyh evinin anlatıldığı Soğukkuyu Tekkesi gibi örnekler mevcuttur. "Hangah" diye tanımlanan yapıları, "zaviye" diye adlandırılan yapılarla belgelerde verilen bilgiler doğrultusunda karşılaştırdığımızda, tekke birimleri açısından farklılıklar pek görülmez. Ancak "hangah" diye tanımlanan yapılardan dört tanesi büyük külliye içinde bulunmaktadır. Bunlar Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide tekkeleridir. Bunlardan Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide Tekkeleri diğerlerinden farklı olarak külliye içinde tekkeye mahsus, özel bir tevhidhaneye de sahiptirler. Nitekim Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin giriş kapısının üstünde "Allah katında en yüksek dereceye sahip insanlar, O'nu zikredenlerdir" anlamında bir hadis yer aldığı bilinmektedir. Bu ifade de buranın özel olarak sufi ayinleri için yapıldığını göstermektedir (Yürekli, 2003, s. 165).

Bu külliyelerin üç tanesinde Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi hariç, imaret bulunmaktadır. Tekke şeyhi ve dervişlerinin yemek ihtiyaçları külliye içinde bulunan imarettten sağlanmaktadır. Oysa "hangah" diye tanımlanan yapıların genelde, Hacı Kadın Tekkesi hariç- matbahlarının olduğu bilinmektedir. "Zaviye" diye tanımlanan yapılarda da aynı durum geçerlidir. Zaviye yapısı olarak tanıtılan İmrahor İlyas Bey Tekkesi (bu tekkenin yemek ihtiyacının nereden karşılandığı bilinmemektedir) hariç diğerlerinin hepsi beslenme ihtiyacını matbahtan karşılamaktadır. Dolayısıyla büyük külliye içinde bulunan "hangah" olarak tanımlanan Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa ve Atik Valide Tekke yapılarının,

diğerleriyle karşılaştırıldığında beslenme açısından daha dışa bağımlı olduğu söylenebilir.

Büyük külliye içinde bulunan bu dört tekke yapısının dışında, daha mütevazı külliyelelere sahip iki tekke - Soğukkuyu Tekkesi ve ona nazaran biraz daha küçük Ramazan Efendi Tekkesi- "hangah" olarak adlandırılmıştır. Soğukkuyu Tekkesi yirmisekiz hücresi ve onlara bitişik şeyh evi, yemekhane, matbah ve tevhidhane olarak kullanılan camisiyle , "hangah" şeklinde tanımlanan büyük külliye içindeki diğer yapılardan çok küçük değildir. Ramazan Efendi Tekkesi on hücreli, matbahı ve tevhidhane olarak kullanılan camisiyle, Soğukkuyu Tekkesi ile karşılaştığımızda daha mütevazı bir yapıdır. Bu iki yapı da, büyük külliye içinde bulunan Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Atik Valide ve Sokullu Mehmed Paşa Tekkeleri gibi cami yanında ya da "cami derununda" dır¹.

"Hangah" diye tanımlanan yapıların, bir kısmı ise şaşırtıcı bir biçimde oldukça küçüktür, ya tek başına ya da bir mescit yanında inşa edilmiştir. Yahya Kethüda, Koruk, Doğancı Ahmed Paşa ve Hacı Kadın Tekkeleri oldukça mütevazı bir yapı olmalarına rağmen, onlar da belgelerde hangah olarak geçmektedir. Hatta Koruk ve Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nde şeyhin ikamet ettiği yer sadece bir hücreden oluşmaktadır. Bu yapılardan üç tanesi-Yahya Kethüda, Koruk ve Hacı Kadın Tekkeleri- mescid yanında ya da haremde inşa edilmiş yapılardır. Yahya Kethüda Tekkesi'nin başlangıçta mescit yanında inşa edildiği, 1613 yılından önce (Yahya Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 633, s. 158-169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227) mescidin camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir. Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi ise yanında Doğancı Ahmed Paşa'nın inşa ettirdiği bir mescit dahi bulunmaksızın, Paşa'nın sarayının yanında tek başına inşa edilmiş altı hücreli bir tekkedir.

Mescid yanında inşa edilen tekkelerde, mescidin yapının dâhilinde olması hususundan "Zaviye Terimiyle Tanımlanan Yapılar" kısmında bahsedilmişti. "Hangah" diye adlandırılan yapılardan Koruk Tekkesi'nde de benzer bir durum söz konusudur. Koruk Tekkesi'ne ilişkin vakfiyede mescidin hangahın bir bölümü olduğunu şu ifadeden anlamaktayız; "Mevlânâ Gürani Camii mahallesinde kâin bir

---

¹Bu ifadenin Tanman'a ait değişik eserlerde Bandırmalızade'den alıntı yapılarak kullanıldığını gördükten sonra, Bandırmalızade'nin eseri bu açıdan incelendi. Piyale Paşa Tekkesi, Ferruh Kethüda Tekkesi, Kasım Çelebi (Atik Ali Paşa) Tekkesi, Küçük Ayasofya Tekkesi, Atik Valide Tekkesi "cami derununda" diye tanımlanan yapılardan birkaçıdır (Bandırmalızade, 1307).

mescidi ve müteaddid hücreleri ve bir avluyu muhtevi bulunan menzilin tamamını vakf edüp sofıyye taifesi için hanikah kıldı ve bu hücrelerden birini mezkûr hanikahta seccade şeyhi olan zata tayin eyledi” (Piri Mehmed Paşa’nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501).

Hangah şeklinde tanımlanan bu yapıları hücre sayısı açısından karşılaştırdığımızda, hangah olarak tanımlanan yapılardan Koca Mustafa Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Atik Valide ve Soğukkuyu Tekkelerinin hücre sayılarının oldukça yüksek sayıda olduğu karşımıza çıkmaktadır. Otuz iki hücreli Atik Valide, otuz hücreli Sokullu Mehmed Paşa, yirmi sekiz hücreli Soğukkuyu, yirmi hücreli Koca Mustafa Paşa Tekkeleri (Çizelge A 49) genel olarak bütün Halveti tekkelerine göre daha çok dervişin yaşadığı, daha kapsamlı eğitim, beslenme vb. imkânlarla sahiptir. Koca Mustafa Paşa Tekkesine ait vakıf belgesinde “cihet-i nafaka-i sūfiyyîn der-hânkâh __fi yevm 20” diye geçmektedir. Her dervişe genelde bir akçe verildiğinden hareketle yirmi dervişin bu tekke de yaşadığı, dolayısıyla en az yirmi hücreli bir tekke olduğu düşünülebilir. Ayvansarayı ise bu tekkenin kırk hücreli olduğunu bildirmektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 221). Ayvansarayı’nin eserini kaleme aldığı XVII. yüzyılda hücre sayısı yenileri eklenerek artmış olabilir.

Atik Ali Paşa Tekkesi’nin de hücre sayısı bilinmemekle birlikte, hücre sayısının bu tekkelerinkine yakın olduğu düşünülebilir. Çünkü Atik Ali Paşa Tekkesi, "hangah" olarak tanımlanan Koca Mustafa Paşa, Atik Valide, Sokullu Mehmed Paşa, Soğukkuyu Tekkeleri ya da "zaviye" şeklinde tanımlanan Küçük Ayasofya Tekkesi gibi büyük külliye içinde bulunmaktadır. Ve sözü edilen bu tekkeler bu çalışma kapsamındaki en yüksek sayıda hücreye sahip olanlardır.

Hangahların genelde zaviyelere göre büyük yapılar olduğu tanımına uymayan, Koruk, Doğancı Ahmed Paşa, Hacı Kadın ve Yahya Kethüda Tekkeleri’nin hücre sayılarının da az sayıda olduğunu düşünmek yanlış olmasa gerektir. Bahsedildiği üzere Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi’nin şeyhe ayrılan hücre de dahil olmak üzere altı hücresi, diğerlerine ait vakıf belgelerinde "fukara için hücerat", "müteaddid hücreler", "mescid hariminde hücreler" gibi daha genel ifadeler kullanılarak aslında hücre sayısının azlığı anlatılmak istenmiş olabilir (Hacı Kadın/Mihrişah Hatun Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 633, s. 29-31; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2104, s. 315-318; Piri Mehmed Paşa’nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276), (Yahya

Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 633, s. 158–169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227.)

Ramazan Efendi Tekkesi ise, ne büyük külliye içindeki çok hücreli hangah yapılarına ne de küçük olarak değerlendirdiğimiz hangah yapılarına benzer. On hücreli Ramazan Efendi Tekkesi, diğerlerine nazaran orta büyüklükte bir hangah yapısı olarak tanımlanabilir.

Neticede hangah yapılarının, zaviye yapılarına göre daha büyük olması XVI. yüzyıl İstanbul'undaki bütün Halveti tekkeleri için geçerli bir durum değildir. Hangah olarak tanımlanan Koruk, Hacı Kadın, Doğancı Ahmed Paşa ve Yahya Kethüda Tekkeleri küçük mütevazı tekke yapıları bunu kanıtlamaktadır. Ancak dikkat çeken husus belgelerde "hangah" diye tanımlanan bu mütevazı yapıların dört tanesi de saray ve çevresine mensup kimseler tarafından inşa edilmiştir. Bu durum elimizde bulunan mevcut belgelerin genelde saray ve çevresi mensuplarına ait olmasından kaynaklanabilir. Bununla birlikte saray ve çevresi mensuplarının inşa ettirdiği küçük yapılar özellikle mi "hangah" diye tanımlanıyordu? Sorusunu akla getirmektedir. "Zaviye" diye tanımlanan yapılardan, Koğacı Dede, Süleyman Ekmeleddin, Kefevi Alâeddin ve Sinan Erdebili Tekkeleri şeyhler tarafından inşa edilmesine rağmen, "hangah" diye tanımlanan yapıların hiçbiri şeyh tarafından inşa edilmemişti. Saray ve çevresine mensup kimselerin banisi oldukları orta büyüklükteki ya da büyük olarak nitelenebilecek Şah Sultan (Eyüp), Merkez Efendi, Mehmed Ağa vb. tekkeler zaviye olarak tanımlanırken, bu küçük yapılar neden "zaviye" değil de "hangah" olarak adlandırılmıştı? Bu çalışmanın kapsamındaki kırk beş tekkenin hepsinin belgelerde nasıl tanımlandığını bilemediğimizden dolayı, tam olarak bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır.

5.1.3 "Darülhadis" terimiyle tanımlanan tekke yapıları

Hangah, zaviye ve tekke olarak tanımlanan yapılara ilaveten bazı tekkeler, tekke olduğu bilindiği halde vakıf belgelerinde darülhadis olarak tanımlanmaktadır. Tekke Görevlileri bölümünde anlatıldığı üzere, hem görevliler hem de işlevsel açısından bazen tekkeler darülhadis yapısıyla kesişmektedir. Üsküdar'da Şemsi Paşa'nın ve Davutpaşa'da Şah Sultan'ın mütevazı külliyelerinde cami yanında tekke bulunduğunu literatürdeki bilgiler doğrulamakta ancak bu iki yapı da vakfiyelerde darülhadis olarak tanımlanmaktadır. Tekke Görevlileri bölümünde anlatıldığı üzere

Şah Sultan'ın vakfiyesinin yazıldığı yıllarda Davutpaşa'da bulunan bu tekkenin medreseye dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bir tekkenin medreseye/darülhadise dönüştürülmesi ya da tersi bir durum kolaylıkla gerçekleşmekteydi. Nitekim medreseye dönüştürülen bu tekkenin XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde tekrar tekkeye (bu defa Melamiliğe bağlı) dönüştürüldüğü bilinmektedir (Işın,1994, s. 107-113). Ancak daha enteresan olan nokta literatürde tekke olarak bilinen bu yapının vakfiyede darülhadis olarak nitelenmesi ve darülhadisin medreseye dönüştürüleceği bilgisinin yer almasıdır. Literatürde tekke olarak bilinen yapı vakfiyede darülhadis olarak tanıtılmıştır (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17).

Ayrıca Şemsi Paşa Tekkesi banisinin vakfiyesinde tekkeden değil de darülhadisten bahsedilmesi aynı külliyein içinde tekke olmadığını göstermez (Şemsi Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1489; nr. 456, s. 105-122). Tekke görevlilerine ilişkin bölümde söz edildiği üzere darülhadis olarak işlev gösteren yapı aynı zamanda tekke olarak faaliyet gösteriyor olabilir. Literatürdeki bilgilerden edinildiğine göre Şemsi Paşa'daki görevli Yayabaşızade Hızır İlyas hem darülhadisin muhaddisi, hem de tekkenin şeyhiydi (Atâi, 1989, s. 464-465).

5.1.4 Belgelerde tekkeye ilişkin kavramlarla tanımlanmayan tekke yapıları

Dragoman Tekkesi ile Musalla Tekkesi'nin ise literatürdeki bilgilerden tekke fonksiyonuna sahip olduğu bilindiği halde, vakıf belgelerinde sadece cami ya da mescit olarak tanımlanması ilgi çekmektedir. Dragoman Camisi'nin masrafları hususunda ise şeyhin maaşı ve dervişlerin yemek harcamasından söz edilmesine rağmen yapı diğerlerinden farklı olarak sadece cami olarak tanımlanmıştır (Barkan, 1970, s. 417). Buna ilaveten Musalla Tekkesi de vakıf belgesinde sadece mescit olarak tanımlanmış, tekke fonksiyonundan hiç bahsedilmemiştir (Barkan, 1970, s. 144; Canatar, 2004, s. 228).

Tekke yapısına sahip olduğu bilindiği halde belgelerde rastlanmayan diğer bir yapı da Piyale Paşa Külliyesidir. Başlangıçta Piyale Paşa Tekkesi'yle ilgili olabileceğini düşündüğümüz, Piyale Paşa'ya ait iki vakfiye elimizde bulunmaktadır. Ancak iki vakfiyede de tekkeden bahsedilmemiştir (Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri, EV.VKF, 4/34; VGM A.D, nr. 573, s. 111-115). Ancak "Tekke Banileri" bölümünde anlatıldığı üzere, külliyein bir tekke ve medrese içerdiği bilinmektedir. Tanman,

Piyale Paşa'nın külliyesinin restütüsyonu oluştururken külliyenin içine tekkeyi de yerleştirmiştir. Tanman külliyenin içinde varolan tekke ve medresenin bu vakfiyelerde olmayışını, bu birimlerin 1573'ten sonra Piyale Paşa'nın vakfettiği mülklerle yapılmış olma ihtimaliyle açıklamaktadır (Tanman, 2011, s. 101). Aynı yapıyı Ayvansarayi şöyle anlatmaktadır; "Piyale Paşa Camii bânîsi Kapudan Paşalardan Vezir Piyale Paşa ibn-i Abdurrahman'dır. Ve pîşgâhında vâki havlısında bir sıra hücerât vardır. Bir tarafı medrese hücerâtı ve bir tarafı hânkâh halvethaneleridir. ... Ve haric-i cami de dâhi yemin ve yesâr iki mahfil-i âli olup, her biri yigirmi beşer sütun üzerinde bina olunmuştur. Ve mezbur sütünlardan mâ'dâ kemer altında dahi on iki direk vardır ve tekke tarafının kemerleri yirmi dokuz, medrese tarafının kemerleri on sekiz ve abdest muslukları olan sakf iki direk üzere bina olunmuştur. Türbe haricinde dâ'iren mâ'dâ yigirmi iki adet direkler vardır" (Ayvansarayi, 2001, s. 421).

Evliya, muhtemelen Piyale Paşa Tekkesi'nin yakınında olan bir mesire yerini ve orada dağıtılan yemekleri detaylı bir şekilde anlatmıştır; "Teferrücgâh-ı tekye-i Piyâlepaşa: Bir çukur yerde cânib-i erba'ası kal'a-misâl dîvârlı bir tekyedir, fevkânî ve tahtânî ikişer bin âdem alur soffaları var, cümle ehl-i hiref anda halife revâne edüp sâhib-i post ederler. Ve niçe bin sahan et'ime-i nefise hâs u âmma bezl olunup tenâvül olunur azîm matbah-ı Keykâvûsunda üç bin aded bakır âvânî bisâtları vardır. Ve niçe serâmed çınâr-ı müntehâları ve bir âb-ı hayât çâh-ı mâsı var kim ta'bir olunmaz" (Evliya, 1996, s. 204). Ancak burada bahsedilen tekke, tekke yapısı değil, bir gezinti yeridir. Tekye kelimesinin bazen, gezinti yeri, bazen pehlivanlar, okçular gibi bir spor tesisi ya da cüzamlılar evi gibi bir kurumu anlatmak için kullanıldığı bilinmektedir (Turnalı, Yücel, 1984, s. 145). Ancak bu gezinti yerinin "Piyale Paşa Tekkesi" adını taşıması, buranın Piyale Paşa'nın sahip olduğu vakıf arazilerinden biri olduğunu ve yemek masraflarının O'nun akarlarından karşılandığını düşündürtebilir. Bu bilgilerin tümü değerlendirildiğinde Piyale Paşa Tekkesi'nin olmadığı düşünülemez, ancak bu yapı belgelerde tanımlanmamıştır.

Bahsedilen bu yapılardan Piyale Paşa Tekkesi ve Drağman Tekkesi cami yanındaki tekkeler, Musalla Tekkesi ise mescit yanında inşa edilen tekkeler sınıfına dahil edilebilir.

5.1.5 Hakkında arşiv belgesi bulunamayan tekke yapıları

Bu çalışmanın kapsamındaki kırk beş tekke yapısından on sekiz tanesiyle ilgili olarak arşiv belgesine ulaşılammıştır. Bu durum tekkelerin arşiv belgelerinde nasıl tanımlandığı hususunu elbette biraz eksik bırakmıştır. Ancak bu yapıların cami ya da mescit yanında olup olmadığı hususu literatürdeki bilgilerden tamamlanmaktadır. Bu tekkelerden 6 tanesinin mescit yanında, 3 tanesinin cami yanında, 1 tanesinin darülhadis- tekke niteliğinde, 7 tanesinin ise yanında mescit ya da cami olmaksızın sadece tekke özelliğine sahip yapılardan oluştuğu bilinmektedir.

Mescit-Tekke türündeki yapılar; Aydınoğlu, Çizmeciler, Karabaş, Muhsine Hatun, Altuncuzâde ve Balçık Tekkesi'dir (Çizelge A 8, A 9, A 13, A 19, A 31, A 30, A 42). Cami-tekke türündeki yapılar ise Hacı Evhad, Mahmud Ağa ve Celalzâde Mustafa tekkeleridir (Çizelge A 37, A 14).

Sadece tekke özelliğine sahip yapılar ise; Durmuş Dede, Ümmi Sinan, Nasuh Dede, Pazar, Emirler, Hüsameddin Uşşaki ve Nakkaş Baba Tekkeleri'dir (Çizelge A 12, A 18I, A 24, A26, A 27, A 28, A 43). Hüsameddin Uşşaki Tekkesi, başlangıçta sadece tekke yapısına sahiptir. XVIII. yüzyıl ortalarında mescit eklenmiştir (Tanman, 2003, s. 105-106). Bunlardan ikisi hariç, Pazar Tekkesi ile Hüsameddin Uşşaki Tekkesi-diğerleri şeyhler tarafından yaptırılmıştır. Şeyhlerin mütevazı gelirleri ve bugün bu yapılardan artakalanlar düşünüldüğünde, neden bu yapıların şeyhler tarafından tercih edildiği açığa çıkmaktadır. Bu münzevi yapılardan birkaç şeyh türbesi ve ufak bir hazire dışında neredeyse hiçbir şey kalmamıştır. Durmuş Dede Tekkesi'nin Hasan Zarifi Efendi'nin türbesiyle birlikte 1938'den sonra yıktırılmasının ardından, tekke ve müstemilatına dair hiçbir iz kalmamıştır (Çizelge A 18). Topkapı- Şehremini arasındaki Ümmi Sinan Tekkesi'nden bugün halk arasında "Oruç Baba" diye anılan haziresinin, Emirler Tekkesi'nden Seyyid Seyfullah Efendi'nin türbesi ve etrafındaki haziresinin, Nakkaş Baba Tekkesi'nden ise Nakkaş Baba Türbesi'nin kaldığı, bilinmektedir (Çizelge A 12, A24, A 28). Şeyhlerin yaptırdığı bu yapılardan sadece Eyüp'teki Nasuh Dede Tekkesi şeyh ailesinin gayretleriyle ayakta tutulmaktadır.

Bu mescit/cami yanındaki tekkeler ve münzevi tekkeler dışında, türbe-tekke türünde Nalınacı Memi Dede Türbe-Tekkesi ve darülhadis-tekke türünde Cafer Ağa Tekkesi bulunmaktadır. Nalınacı Memi Dede Türbesi'nin, Memi Dede'nin isteği üzerine III. Murad tarafından inşa edildiği hususu, Sultan III. Murad'ın Halveti şeyhleriyle

ilişkilerinin anlatıldığı bölümde açıklanmıştı. Cafer Ağa Tekkesi'nin de Sokullu Mehmed Paşa'nın damadı Cafer Ağa tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Bu yapı darülhadis –tekke yapısı gibi görünmektedir. Bu yapıda yaşanan darülhadis- tekke kesişmesi hususundan şeyhlerin görevleri anlatılırken detaylı bir şekilde bahsedilmişti. Türbe alanının tevhidhane olarak kullanılmış olabileceği söylenmekle (Turnalı, 1992, s. 555) birlikte, darülhadise ait medrese-dershane yapısının tevhidhane olarak kullanılma ihtimali de vurgulanmıştır (Tanman, 1994, s. 367-369).

5.1.6 Tekke yapıları üzerine genel bir değerlendirme

XVI. yüzyıl İstanbul'unda tekkeler, "cami yanında ve yahut derununda bulunan tekkeler", "hareminde ya da yanında mescit bulunan tekkeler" ve "tek başına bulunan münzevi tekkeler" olmak üzere üç grupta ele alınabilir. En kalabalık grubu, cami yanında /derununda olan tekkeler oluşturmaktadır. Bunlar; Küçük Ayasofya, İmrahor İlyas Bey, Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Soğukkuyu, Mahmud Ağa (Sütlüce), Acem Ali, Eyüp Şah Sultan, Merkez Efendi, Drağman, Balat, Sokullu Mehmed Paşa, Piyale Paşa, Atik Valide, Hacı Evhad, Ramazan Efendi, Celalzade Mustafa, Keşfi Cafer Efendi, Mehmed Ağa, Şemsi Paşa ve Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkeleri'dir. Bahsedilen son iki tekke darülhadis-tekke yapısı olmakla beraber, cami yanında olmaları dolayısıyla bu gruba dâhil edildi. Bu tekkelerin hepsinde, Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide Tekkeleri'nin cami dışında ayrı bir tevhidhaneleri olmasına rağmen, cami hariminin de belli vakitlerde şeyh ve dervişleri tarafından kullanıldığı söylenebilir.

Yanında ya da derununda mescit bulunan tekkeler ise Kefevi Alaeddin Efendi, Süleyman Ekmeleddin, Koğacı Dede , Koruk, Hacı Kadın, Aydınoglu, Çizmeciler, Karabaş, Muhsine Hatun, Musalla, Altuncuzade, Balçık ve Yahya Kethüda Tekkeleri'dir. Muhsine Hatun Tekkesi'nin önce mescit tekke özelliğinde bir yapı olduğu sonradan mescidin camiye dönüştürüldüğü söylenmektedir(Hulvi, 1993, 540). Muhsine Hatun Tekkesi başlangıçta mescit-tekke olduğundan, bu çalışmada mescit-tekkelere dahil edildi.

Tek başına münzevi tekke yapısı olarak inşa edilmiş yapılar ise; Sinan Erdebili, Nakkaş Baba, Ümmi Sinan, Nasuh Dede, Pazar, Emirler, Durmuş Dede, Hüsameddin Uşşaki ve Doğancı Ahmed Paşa Tekkeleri'dir.

Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nin anlatıldığı vakfiye belgesinde Doğancı Ahmed Paşa'nın türbesinden, sarayından ve "hangah" diye adlandırılan tekke yapısından bahsedilmektedir. Tekkenin tevhidhane yapısından bahis yoktur. Camiden de bahsedilmediğine göre bu tekkenin şeyh ve dervişleri nerede ayinlerini gerçekleştiriyorlardı? sorusu akla gelmektedir. Bugün Çakırcı Hasan Paşa Camisi'nin yerinde 1858/1859'da Sultan Abdülmecid'in üçüncü ikbali olan Şâyeste Hatun tarafından yaptırılan cami yapısı bulunmaktadır (Yüksel, 2004, s. 88). Hala, Çakırcı Hasan Paşa Camisi olarak bilinen bu yapı acaba Doğancı Ahmed Paşa tekkesinin tevhidhane ihtiyacını karşılıyor olabilir miydi? Bu durumda Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi cami yanında inşa edilen tekkelere dahil edilebilir. Bu varsayımı destekleyen herhangi bir bilgiye rastlanılmadığından, bu tekke de münzevi tekkeler bölümüne dâhil edildi.

5.2 Tekkelerin Bölümleri ve Aralarındaki Bağlantılar (Selamlık, Harem, Türbe vs.)

XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekkelerinin, mescit/cami-tevhidhane ya da müstakil bir tevhidhane, derviş hücreleri, selamlık, şeyhin ikamet ettiği hane ya da hücre, türbe ve hazire, matbah, taamhane, kiler, fırın, hamam gibi bölümlerden oluştuğu söylenebilir.

5.2.1 Tevhidhane

Tekkelerde vakit namazlarının kılındığı (Bektaşî tekkeleri ve bağımsız mescidi olan Mevlevihaneler dışında) ayinlerin yapıldığı çeşitli cemiyetlerin düzenlendiği bölümdür. Bektaşilikte meydan, meydan evi; Mevlevilikte semahane diye adlandırılan bölümün diğer tarikatlerde tevhidhane olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Tanman, 2003, s. 290-291; Tanman, 1990, s. 504). Halveti tekkelerinde eğitim ve ibadet yapılan, dervişlerin sohbet, zikir, tevhid ve halvet ettikleri yer tevhidhane yapısı olmalıdır (Şekil B 1). Ancak arşiv belgelerinde bu bölümün "tevhidhane" olarak tanımlanmasına hiç rastlanmamaktadır. Hatta Doğancı Ahmed Paşa vakfiyesinde dervişlerin tekkede neler yapacakları detaylı bir şekilde anlatılmasına rağmen, bu faaliyetlerin tekkenin neresinde gerçekleştirileceğinden bahsedilmemiştir (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 503, s. 327-336).

Şeyh ve dervişlerin nerede ibadet yapacakları, Doğancı Ahmed Paşa adına düzenlenmiş bu vakfiye belgesinde, tam olarak açıklanmamakla birlikte, dervişlerin tevhid ve zikir yapacaklarına yer veren başka belgelerde, bu tarikat faaliyetlerinin "tekyede" (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA, nr. 570, s. 213–219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183), "hangahda" (Hüsrev Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40) zaviyede, mescitte gerçekleştirileceği belirtilmektedir (Atik Ali Paşa Vakfiyesi, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b–23a).

"Tevhidhane" ifadesinin yerine tekke, hangah, zaviye, mescit ifadeleri kullanılmıştır. Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi'ne ait vakfiyede, tevhidhane yapısını anımsattığı düşünülebilecek "cemiyethane" adıyla tabir edilen bir birimden bahsedilmektedir. Bu yapı dervişlerin tevhid ve zikir yapmaları için uygun mudur bilinmez ancak en azından sohbet ettikleri, birtakım ibadet ve eğitim faaliyetleri için burada toplandıkları söylenebilir. "Cemiyethane" kısmı, zaviyenin bir birimi olarak şöyle anlatılmıştır; "bir fevkani (üst katlı) cemiyet haneli ve sofalı ve cemiyet hane altında bir kıları ve kılar yanında bir matbahı ve kütüphanelik ile maruf bir hücreyi müştemil bir zaviye-i latife bina eylediler" (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148).

Sözü edildiği üzere bu dönemdeki Halveti tekkeleri genellikle mescit/cami yanında inşa edilmişlerdir. Ve birçok tekkede mescit/cami harimi, tevhid ve zikirleri gerçekleştirmek için kullanılmıştır. Belgelerde cami/mescit ile zaviye/hangah/tekke yapıları o kadar iç içe geçmiştir ki, aslında "hangah/zaviyede tevhid, zikir gibi ibadetler yapılsın" diye ifade edilirken kastedilen cami harimi de olabilir, ayrı bir tevhidhane birimi de olabilir. Bazen bu birimleri belgelerde ayırt etmek neredeyse imkânsız görünmektedir.

Bu çalışmada çoğunlukla mescit/cami türünde olan tevhidhane bölümü şu kısımlardan oluşmaktadır; "son cemaat yeri veya bunun yerini tutan giriş taşılığı, burada yer alan, çıkartılan pabuçların saklandığı başmaklık (başmak=pabuç), çekirdeği teşkil eden esas ayin mekânı, erkek ve kadın seyirciler için özel mahfiller/maksûreler;...zikre eşlik eden musikiyi idare eden "zâkirlerin" yer aldığı maksûreler; ayini izlemeye gelen padişah ve maiyeti için genellikle geniş kapsamlı tekkelerde karşılaşılan hünkâr mahfilleri, halvet uygulamasının gerçekleştirildiği halvethaneler/çilehaneler, daha ziyade cami/mescit –tekkelerde bulunan minare,mihrap,minber vb." (Tanman, 1990, s. 504-505).

Tevhidhaneler özellikle cami/mescid- tekke yapılarında, tekke şeyhi, dervişleri ve müridleri dışında, başka cemaatlara (beş vakit namaz için ya da ayin izlemek için gelen vb.) de hizmet etmektedir. Aslında tevhidhaneler, tekkelerin türbelerden sonra en çok ziyaret edilen birimidir ve bundan ötürü dışarıdan gelen insanların en çok uğradığı yapıdır. Elimizde vakıf ya da vakfiye belgesi olan tekkelerden Sinan Erdebili ve Doğanlı Ahmed Paşa Tekkeleri hariç, hepsinde müezzin hatta müezzinler (vakit müezzini, sala müezzini) görevlidir (Çizelge A 48). Bu müezzinler günde beş defa Müslümanları namaza çağırmakta olduğundan tekkenin tevhidhanesi olarak kullanılan cami günde beş vakit namaza gelen insanlarla dolmaktadır.

5.2.2 Derviş hücreleri

Tekke hücrelerinde, şeyh ve dervişler hem ibadet ve eğitimle meşgul olmakta hem de burada yaşamaktadırlar. Bu da derviş hücrelerini kaçınılmaz olarak tekkelerin en önemli birimlerinden biri yapmaktadır. Vakfiye belgelerinde en çok bahsedilen tekke bölümlerinden biri tekke hücreleridir. Tekke hücrelerinin yapısına ilişkin bilgiye belgelerde pek rastlanılmazken, kaç tane birimden oluştuğu genelde kayıtlıdır.

Bazı vakfiye belgelerinde ise hücre sayıları verilmemekte, ancak kaç tane derviş günlük ne kadar maaş verileceği belirtilmektedir. Bu çalışmada, her hücrede bir dervişin yaşadığı savından hareketle (Tanman, 1990, s. 506), en az derviş sayısı kadar tekke hücrelerinin olduğunu varsaymak makul olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla şeyh evinin hane şeklinde tanımlandığı Şah Sultan (Eyüp) ve Merkez Efendi Tekkeleri'nde on beş dervişin, Mimar Acem Ali Tekkesi'nde ise dokuz dervişin tekke hücrelerinde ikâmet ettiğini bildiğimizden, ilk ikisinin en az on beş hücreli, sonuncusunun ise en az dokuz hücreli olduğu varsayılmıştır (Çizelge A 22, A 23 ve A 16).

XVI. yüzyıl Halveti tekkeleri arasında, hücre sayıları oldukça fazla olan Atik Valide (otuz iki hücreli), Sokullu Mehmed Paşa (otuz hücreli), Soğukkuyu (yirmi sekiz hücreli) Sinan Erdebili (yirmi üç hücreli) tekkeleri mevcut olduğu gibi, altı hücreli İmrahor ve Doğanlı Ahmed Paşa Tekkeleri gibi yapılar da bulunmaktadır (Çizelge A 49). Derviş ücretleri genelde günde 1 akçe olmakla birlikte, 2 ya da 3akçe olan örnekler de mevcuttur. Derviş sayısının fazla olduğu tekkelerde her bir dervişin günlük 1 akçe tahsisatı olmasına rağmen, dervişlerin toplam tahsisatı ya şeyh maaşıyla aynıdır -Merkez Efendi ve Şah Sultan (Eyüp) tekkelerinde şeyh maaşının

15 akçe, dervişlerin toplam maaşının 15 akçe olduğu gibi- ya da şeyh maaşını geçmektedir. Şeyh maaşının 6 akçe olduğu Soğukkuyu Tekkesi yirmi sekiz hücreli, şeyh maaşının 3 akçe olduğu Sinan Erdebili Tekkesi yirmi üç hücreli olduğuna göre, dervişlerin maaşlarının birer akçe olduğunu varsaysak bile toplam maaşları, birincisinde şeyh maaşının dört katından, ikincisinde yedi katından fazladır. Nitekim derviş maaşlarının ikişer akçe olduğunu bildiğimiz Atik Valide Tekkesi'nde, ya da üçer akçe olduğunu bildiğimiz Sokullu Mehmed Paşa Tekkeleri'nde derviş sayısının oldukça yüksek olmasına bağlı olarak dervişler için ayrılan meblağ oldukça fazladır. Atik Valide Tekkesi'nde otuz iki derviş olduğundan günde altmış iki akçe, Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde ise tekke dervişleri için günde doksan akçe ihtiyaç vardır. Mesela Sokullu Mehmed Tekkesi'nin diğer görevlilerinden şeyhe yirmi beş akçe, tekke bevabına iki akçe ve ferraşa da üç akçe verildiği bilinmektedir. Tekkenin diğer görevlilerinin günlük maaş toplamları derviş maaşlarının üçte birini oluşturmaktadır (Çizelge A 48). Dolayısıyla çok hücreli bir tekke yapısı yapmanın, baninin siyasi, sosyal ve ekonomik gücüyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Bahsedildiği üzere bu hücrelerde misafirlerin ağırlandığı, konakladığı da bilinmektedir. Sinan Erdebili, Atik Valide, Kefevi Alâeddin Tekkeleri'nde, misafirlerin konakladığından söz edilmişti. İstanbul'daki bütün tekkeleri genel olarak değerlendiren Tanman, bağımsız misafirhanelerin ancak çok kapsamlı tekkelerde bulunduğunu, gerektiğinde selamlık ve derviş hücrelerinin misafirlerin ikametine ayrıldığını belirtmektedir (Tanman, 1990, s. 506).

Tekke hücreleri, cami/mescit tekkelerde tevhidhane olarak kullanılan cami/mescit etrafında (Soğukkuyu, hem Eyüp'teki, hem Davutpaşa'daki Şah Sultan, Koğacı Dede Tekkeleri vb), ayrı bir tevhidhaneye sahip olan tekkelerde (Sokullu Mehmed Paşa, Atik Valide Sultan Tekkeleri) ise tevhidhane etrafında sıralanmaktadır (Şekil B 1). Tekke şeyhi ve dervişlerinin günlük yaşamları düşünüldüğünde derviş hücrelerinin tevhidhaneye uzak bir noktada olması düşünülemez.

5.2.3 Halvethane, çilehane

Adını halvet uygulamasından alan Halvetilik ve seyr ü sülûkunda halvete girme de bulunan diğer tarikat yapılarında halvethanelere rastlanmaktadır (Tanman, 1997, s. 388). Halvethane ile çilehane ifadesi aynı birimi anlatmak için kullanılmaktadır.

Halvetiyye'nin Anadolu'daki ilk merkezlerinden Amasya'daki Yakup Paşa Tekkesi, halvet uygulamasının mimariye en güzel şekilde yansıtıldığı halvethaneleriyle dikkat çekmektedir. Anadolu'da Halvetiyye'nin en önemli merkezlerinden Kastamonu'daki Şaban-ı Veli Külliyesi'nin cami- tevhidhanenin bünyesindeki ahşap halvethaneler en son XIX. yüzyılda gördüğü onarımlar sayesinde, bugün ayaktaadır (Tanman, 1997, s. 389-390).

Halvetiyye tarikatında halvethane uygulaması önemli olmakla birlikte, XVI. yüzyıl İstanbul'daki Halveti tekkelerinin halvethanelerinden günümüze kalan birkaç tanedir. Halvethanelerin birçoğu cami tevhidhaneyle ilişkili olduğundan, tekkelerin kaldırılıp, camiler sadece cami işlevi görmeye başladıktan sonra, halvethaneler ortadan kaldırılmıştır. Koca Mustafa Paşa Cami-Tevhidhanesi'nde doğu tarafındaki payelerden birinin içinde bir halvethâne/çilehâne, Ramazan Efendi Tekkesi'nde ise güneydoğu köşesindeki pencereden geçilen bir halvethâne/çilehâne, Merkez Efendi Tekkesi külliyesinde, Merkez Efendi'nin türbesinin arkasındaki bir kuyunun yanından girilen halvethâne/ çilehâne bulunmaktadır (Tanman, 1997, s. 391; Şekil B 1).

Vakıf belgelerine bakıldığında sadece İmrahor İlyas Beğ Tekkesi'ne ait bir çilehaneden bahsedilmektedir. İmrahor İlyas Bey Tekkesi'nin yakında bulunan birkaç çilehane hücrelerinden “höcerât-ı müteaddide berây-ı çilehane”- bahsedilmektedir. Hatta dervişler dahi çilehanenin dervişleri - müridin der çilehane; fi yevm 8- olarak tanımlanmaktadır (Barkan, 1970, s. 375). Bu ifade acaba çilehane hücreleri aynı zamanda derviş hücrelerinin bir kısmını mı teşkil ediyordu? sorusunu akla getirmektedir. Nitekim İmrahor İlyas Beğ Tekkesi'nin, çilehane hücreleri dışında sadece beş derviş hücrelerine sahip olduğu, şeyh evinin ise bir tek hücre ve gurfeden oluştuğu, “Zaviye Terimiyle Tanımlanan Yapılar” bölümünde anlatılmıştı. Kısacası böylesine mütevazı bir tekkede, çilehane olarak kullanılan birkaç hücrenin, dervişlerin halvete çekilmedikleri zamanlarda, derviş hücreleri olarak kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir.

5.2.4. Selamlık

Selamlık tekke şeyhi ve dervişlerinin günlük işlerini yaptıkları, birçok birimden oluşan bir yapıdır. Tanman, selamlık birimini şeyh odası (postnişin tarafından erkek misafirlerin ağırlandığı, sohbet ve meşk toplantılarının gerçekleştirildiği yer) meydan

odası (dervişlerin oturup sohbet ettikleri oda), zâkirbaşı odası (tarikât ayinlerinde musikiyi idare eden zâkirbaşının dinlendiği, misafir kabul ettiği, musiki meşklarının yapıldığı yer), kahve ocağı, misafirhane gibi kısımlardan oluşan bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Selamlığın çoğu zaman derviş hücrelerini de kapsadığını belirtmektedir. Ayrıca selamlık biriminin her zaman bütün bu kısımları barındıracak kadar geniş olmadığını, bazen çok fonksiyonlu odaların da olabileceğini ifade etmektedir (Tanman, 2003, s. 291; Tanman, 2005, s. 51-71). Tanman'ın tarikât sınırlaması yapmadan oluşturduğu bu tanım Halveti tekkeleri için de geçerlidir.

Elimizde bulunan vakıf belgelerinden sadece birinde "selamlık" ifadesi geçmektedir. Şah Sultan'ın Eyüp'teki tekkesi bahsinde "selamlık" şeyh için ayrılan bir oda ve sofadan oluşan bir birim olarak anlatılmaktadır. "ve bir tarafı cami-i şerif merkume ve bir tarafı bahre ve bir tarafı tarîk-i amme ve bir tarafı vakıfe-i müşarünileyhin mülküne müntehi olup içerisinde iki oda ve bir matbahı ve bir furunu taşrasında iki odayı ve iki sofayı müştemil olan evleri zaviye-i merkumenin şeyhine vakfeylediler. Ve şart eylediler ki zikrolunan bir oda ve bir sofa şeyh-i mezbura selamlık ve bir oda, bir sofa dervişlere taamhane ola" (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11-17; TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; MAD.d, nr. 6211).

Anlaşılan "selamlık" diye tanımlanan birim, fırın, matbah, içeride iki oda (bu iki oda şeyhin ailesine tahsis edilmiş olabilir. "Şeyh Evi" bölümünde bu hususa değinilmiştir), dışarıda bir oda ve sofadan oluşan taamhaneye sahip bir yapının parçasıdır. Tekkenin derviş hücreleri dışında bütün birimleri bu yapının içindedir. Bu yapı şeyhin ailesiyle birlikte yaşadığı ikametgahı, şeyh ve dervişlerinin yemek ihtiyacını karşılayan fırın, matbah ve taamhaneyi, ayrıca selamlık birini içermektedir.

Vakfiye belgesinde "selamlık" olarak tanımlanmayan, ancak selamlık olduğu düşünülen bir başka yapı da Ferruh Kethüda Vakfiyesi'nde rast gelinmiştir. Cemiyethane bahsinde sözü edildiği üzere, birçok birimi kendinde toplayan selamlık türünde bir yapıdan bahsedilmektedir; "camii şerif yakınında tarik-i shevât-ı dünyeviye ve lezzat-ı uhreviye ve mütevekkil râh-ı hüda olan taife-i süleha için 10 bab hücreli ve bir fevkani (üst katlı) cemiyet haneli ve sofalı ve cemiyet hane altında bir kılari ve kilar yanında bir matbahı ve kütüphanelik ile maruf bir hücreyi müştemil bir zaviye-i latife bina eylediler" (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148).

Burada selamlık olduğu düşünölen yapı, "zaviye" diye tanımlanan daha kapsamlı binalar bütünün bir parçasıdır. Derviş hücreleri "selamlık' olduğu düşünölen yapının dışındadır. Selamlık yapısı, Şah Sultan Tekkesin'deki yapıdan farklı olarak iki katlı bir yapıdır. Üst katta cemiyethane ve sofa, alt katta ise kiler, matbah ve küçük bir kütüphane odasından oluşmaktadır. En önemlisi bu yapı "cemiyethane" diye tanımlanan bir sohbet, toplantı odası içermektedir.

Bu iki "selamlık" yapısı üzerinden değerlendirme yapmak gerekirse, öncelikle selamlık denilen yapının derviş hücrelerini içermediği söylenebilir. Ayrıca şeyhin ailesiyle ikamet ettiği bölümün Şah Sultan Tekkesi'nde göröldüğü üzere selamlıkla aynı yapı kitlesi içinde olma ihtimali olabilir. "Şeyh Evi" bölümünde bahsedileceği üzere şeyh evi ya hücrelere bitişik ya da yakınında bir ya da birkaç hücre/birimden oluşabiliyorken, ayrı bir hane şeklinde de olabilir. Şeyh evinin selamlığın iç kısmında bir birim olması pek sık karşılaşılan bir durum değildir.

5.2.5 Şeyh evi

XVI. yüzyıl Halveti tekkelerine ait vakfiyelerde ya da çeşitli vakıf belgelerinde hücreler gibi şeyh evi de en çok bahsedilen tekke bölümüdür. Bazı tekkelerde şeyh evi tekke hücrelerine bitişik bir hücre ya da hücreden farklı bir iki birimden oluşmakta iken, birçoğunda tekke yakınında bulunan bir haneden oluşmaktadır (Çizelge A 50).

Hane şeklinde tanımlanan şeyh meskenleri genelde XVI. yüzyıldaki mütevazı konutları anımsatmaktadır. Hatta hane şeklinde tanımlanan şeyh evlerinin birçoğu "muhavvatalı"¹ yapılar olmaları itibarıyla, 1546 tarihli tahrir defterinde bahsedilen konut yapılarıyla büyük oranda benzeşmektedir. 1453-1559 yılları arasındaki konut mimarisinde, muhavvatalı yapıların büyük oranda bulunduğu ve kente yeni gelenlerin konut tercihlerini yansıttığı bilinmektedir. Bu tercihin altında mahremiyet algısının yattığı düşünölmektedir (Yılmaz, 2009, s. 69; Şekil B 3).

Hane şeklindeki şeyh evleri, Kefevi Alâeddin Efendi Tekkesi'nde olduğu gibi birkaç birimden -"hane-i gurfe² ve suffice³ ve muhavvata"- oluşan mütevazı konutları anımsattığı gibi, Mehmed Ağa ve Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nde göröldüğü üzere, daha büyük konutlara benzer yapıların özelliklerini de içermektedir. Mehmed Ağa

¹Duvarlı yer, avlu(Devellioğlu,1999, s. 670).

²Bu yapılarda üst kat zemin kat üzerinde çıkma yapmaktadır (Yılmaz, 2009, s. 113-130).

³Sofa (Devellioğlu, 1999, 961).

Tekkesi'nde şeyh evi "tahtâni¹ iki oda, kilar, matbah, kenif, bi'r-i ma²" ve dışarıda "tahtâni bir oda, ahır, muhavvata ve kenif'den oluşmaktadır. Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ndeki şeyh evi, Mehmed Ağa Tekkesi gibi, iç ve dış hanelerden oluşan bir yapıdır; "Hânehâ-i müte'addide-i biruni ve deruni, ma'a, bağçe ve muvahhata ve âhûr der kurb-ı cami-i kebir-i vâkıf berây-ı süknâ-yı şeyh-i hânkâh" (Çizelge A 50).

Ancak enteresan olan nokta birkaç tekke şeyhi, tekkeye ya da tekkenin bulunduğu külliyyeye sınır olmayan bir hanede ikamet etmektedir. Drağman, Koğacı Dede ve Atik Ali Paşa Tekkeleri'nin şeyhleri tekke yakınında yaşamamaktadırlar. Bu durum, tekke hayatının gerektirdikleri düşünüldüğünde, şeyhin tekke işleyişini sağlamada zorlanabileceğini göstermektedir. Nitekim Drağman Tekkesi'ne ait vakıf belgesinde, şöyle bir ifadeye rastlanmaktadır "ve mesârifden ziyadesin beş bine varınca mütevellî zabt idüp şeyh için cami-i mezbur kurbünde bir ev ala" (Barkan, 1970, s. 418). Anlaşılan bu durum ekonomik zorunluluklardan kaynaklanan bir durumdur. Nitekim, Firuz Çavuş adında bir kimsenin Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne epeyce uzak bir yerde şeyhe ev vakfettiği, ancak iki yıl sonra şeyh için tekke yakınındaki avlulu hanelerden birinin vakfedildiği bilinmektedir (Çizelge A 2). Koğacı Dede Tekkesi daha önceden bahsedildiği üzere, şeyhi tarafından inşa ettirilmiş oldukça mütevazı bir tekkedir. Dolayısıyla bu tekkede şeyh hanesinin tekkeden uzakta olması ekonomik sebeplerle açıklanabilir. Ancak Atik Ali Paşa gibi varlıklı bir veziriazam - ki binaları için çok miktarda akarlar vakfetmiştir- şeyh evinin neden tekke yanında olmasını sağlayamamıştır? Bu durumu açıklama getirmek zor görünmektedir. Atik Ali Paşa Tekkesi'ndeki şeyh için vakfedilen ev şöyle anlatılmıştır; "Hâne der mahalle-i Cami-i Mahmud Paşa beray-ı sükna-yı şeyh-i hanekâh" (Barkan, 1970, s. 68; Canatar, 2004, s. 111). Drağman Tekkesi şeyhinin evi gibi Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhinin evi de tekkeye sınır olan bir yerde değildir, ancak çok uzak bir mesafede de değildir. Drağman Tekkesi şeyhinin evi, tekkenin bulunduğu mahalleyle aynı mahallede yani Derviş Ali mahallesinde, Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhinin evi ise tekkenin bulunduğu mahallede değilse de, Mahmud Paşa İmaretî Mahallesi olarak bilinen yakın bir mahallede bulunmaktadır.

Tekke şeyhlerine vakfedilen kısmen daha kapsamlı hanelerin ahır içerdiği bilinmektedir. Mesela Merkez Efendi, Drağman, Koca Mustafa Paşa, Mimar Acem

¹Altta olan, alttaki (Devellioğlu, 1999, s. 1023).

²Su kuyusu (Devellioğlu, 1999).

ve Mehmed Ağa Tekkeleri'nin şeyh evlerinde ahır bulunmaktadır (Çizelge A 50). Hatta Drağman Tekkesi şeyhi, tekke müstemilatına sınır olmayan evinde bir fırına dahi sahiptir (Barkan, 1970, s. 417). İstanbul'daki tekkeleri zaman sınırlaması getirilmeden ele alan Tanman, ulaşımın çoğu zaman atla, merkeple, atlı taşıtlarla sağlandığından tekkelerin bir kısmında ahır bölümlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Hatta Bektaşilerde ahırların at evi olarak adlandırıldığını, deniz kıyısındaki tekkelerde ise ulaşımı sağlamak amacıyla iskeleler ve kayıkhaneler inşa edildiğini belirtmektedir. (Tanman, 1990, s. 508) Şeyh evinde ahır bölümüne sahip tekkelerden, Drağman Tekkesi'nde şeyh evinin uzakta olması, ahır ihtiyacını daha iyi açıklamaktadır.

Hane şeklinde olan şeyh evlerinin dışında, şeyh evinin bir hücreden ya da derviş hücrelerine bitişik bir iki odadan oluştuğu örnekler ikinci grup şeyh evlerini tanımlamaktadır. Özellikle küçük boyutlu tekkelerden Koruklu, İmrahor, Doğancı Ahmed Paşa Tekkeleri'nde şeyh evi bir hücreden müteşekkildir (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276; Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 503, s. 327-336; İmrahor İlyas Bey Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 747, s. 331-334; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1862, s. 194-203; Çizelge A 50).

Yine Keşfi Cafer Efendi Tekkesi'nde bir "fakir"den bahsedilmekte, bu kimsenin cami altındaki bir menzil ve bir hücreden oluşan yerde fukarasıyla tevhid etmesi ifade edilmektedir (Perizad Hatun Vakfiyesi, VGMA, nr. 570, s. 213-219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183; Çizelge A 50). Vakfiye belgesinde bu iki birim dışında başka bir yapıdan bahsedilmez. Sözü edilen tek bir hücre yapısı şeyhin iskânı için ayrılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Keşfi Cafer Efendi Tekkesi "tekye" şeklinde tanımlanan tek bir yapı olma özelliğine sahiptir. "Tekye" diye tanımlanan bu yapının "zaviye/hangah" şeklinde tanımlanan yapılardan daha küçük olabileceğinden bahsedilmiştir. Neticede bu tekkelerin küçük kapsamlı olduklarından dolayı, şeyh evinin de küçük boyutlu olması olağan bir durumdur.

Soğukkuyu ve Şah Sultan Tekkeleri'nde ise şeyh evinin bir hücreden müteşekkil olmadığı ancak hücrelere bitişik ya da hücrelere yakın bir noktada mevcut olduğu düşünülebilir. Soğukkuyu Tekkesi'nde birkaç birimden oluşan şeyh evinin tekke

hücrelerine bitişik olduğu bilinmekte, Şah Sultan Tekkesi'nde ise şeyh evinin tekke duvarları dâhilinde olduğu düşünülmektedir. Özellikle bu iki yapının "muhavvata"sız olması da bunu teyit eden birer kanıt sayılabilir.

Soğukkuyu Tekkesi'nde şeyh evinin derviş hücrelerine bitişik olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. “..Şeyh Yahya'nın tarîkine mensûb sofîye tâifesine süknâ olmak üzere yirmi sekiz hücreden ibâretdir ve mezbûr hücrelere muttasıl olarak aralarında sofa bulunan tahtânî iki odayı (iki alt kat oda) ve bir fırını müştemil menzili mezbûr hân-gâhda şeyh ve mürşid olan kimseye süknâ olmak üzere vakf itdi..” (Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276).

Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi'nde ise tekke şeyhinin iskânı için bir hücre değil, ancak hücrelerle aynı alanda bulunan bir iki birimden oluşan bir yerin ayrıldığı düşünülebilir. Şah Sultan Tekkesi'nde selamlık, taamhane, fırın ve matbahtan oluşan bir yapının içinde iki odanın ne amaçla kullanılacağı belirtilmemiştir (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17; TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; MAD.d, nr. 6211). Bu iki odanın da şeyh ikâmetgahı olarak ayrıldığı düşünülebilir. Caminin avlusuna bitişik üç odadan her biri imam, müezzin ve kayyım için ayrılmışken, şeyh için ayrılan bir meskenden bahsedilmemesi de, bu ihtimali güçlendirmektedir (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17; TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; MAD.d, nr. 6211).

Şah Sultan, Doğancı Ahmed Paşa ve Keşfi Cafer Efendi Tekkeleri'ni birleştiren bir başka husus vardır ki; bu da bahsedilen tekkelerin saray yanında inşa edilmiş olmalarıdır. Acaba banisinin sarayı yanında inşa edilen tekkelerde şeyh evinin çok kapsamlı olmayışı bilinçli bir tercih midir? Mesela yine Şah Sultan'ın vakıflarıyla genişletip, ilk haline uygun olarak tekrar inşa ettirdiği Merkez Efendi Tekkesi'nde, sadece tekke şeyhi için değil, imam, müezzin, kayyumun iskânı için birer hücre değil birer hane vakfedilmiştir. Bu konu, saray yanında inşa edilen başka tekke örnekleri birlikte değerlendirildiğinde daha netleşecektir.

Şeyh evine ait hamamın olduğu tek bir örnek vardır; O da Sinan Erdebili Tekkesi'dir. Sinan Erdebili Tekkesi'nin şeyh evinde önceleri bir hamamdan bahsedilmezken, 1600 tarihli tahrir defterinde bahsedilişi, tekkenin daha da büyüdüğünün ve başka

kurumlara bağımlı olma durumunun azaldığının göstergesi olabilir. Ayrıca daha önceden vurgulandığı üzere Sinan Erdebili Tekkesi, yanında mescit ya da cami bulunmaksızın, sadece tekke özelliğine sahip bir yapıdır. Daha münzevi bir yapıya sahip olmasından ötürü, hamam yapılmış olabilir.

Sinan Erdebili Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi'nde olduğu üzere şeyh evinin hücrelere yakın mı? uzak mı olduğuna tam olarak karar veremediğimiz yapılardandır. Ancak ikisi de hane şeklindedir. Sinan Erdebili Tekkesi'nin şeyh evi "Hanehâ-i tahtani 1 bâb ve fevkani 2 bâb ve matbah ve bir'i mâ ve mahzen ve kenif der mahalle-i Ayasofya mahdud zaviye-i mezbure ve mülk-i Hacı Kemâl ve târik-i âm ile - beray şeyh-i zaviye-i mezbure.. " (Barkan, 1970, s. 3) diye tanımlanmıştır. Şeyh evinin, muhavvatasız ve zaviye ile sınır olması, tekke avlusunda bulunduğunu düşündürtebilir.

Merkez Efendi Tekkesi'nin şeyh evi ise ; "Ve cami-i mezbur mahallesinde vakı olup bir tarafı tarîk-i hassa ve bir tarafı Mihriban bint-i Abdullah milkine ve bir tarafı vakıfe-i kerime-i merkume milkine müntehi olup içerisinde dört odayı ve taşrasında bir odayı ve bir ahuru ve bir pınarı müştamil evleri ve ana muttasıl tulen ve arzan yirmi zira bağı zaviye-i mezburede şeyh olan kimesneye vakf eylediler" şeklinde tanımlanmıştır (Çizelge A 23). Bu yapı zaviye ya da zaviye hücrelerine bitişik değil ancak Şah Sultan'ın vakfettiği birtakım mülklere bitişiktir. Hane şeklindeki diğer şeyh evlerinden farklı olarak, şeyhin evine bitişik bir araziden bahsedilmektedir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yeni baştan yapılan harem binasının arkasında "vaktiyle bostanlarla bağlarla kaplı bir arazinin uzandığını" Tanman da teyit etmektedir (Tanman, 1990, s. 196-197). Belki geniş bir arazide inşa edilmesinden dolayı, muhavvataya ihtiyaç duyulmamıştır.

Neticede şeyh evinin mütevazı hane şeklindeki bir yapıdan oluşabileceği gibi derviş hücrelerine bitişik bir hücre ya da hücre olmayan başka birkaç birimden oluştuğu da söylenebilir. İstanbul'da bu yüzyılda bulunan konut yapıları gibi, hane şeklindeki şeyh evlerinin etrafı genelde duvarla çevrilidir ancak Merkez Efendi Tekkesi ve Sinan Erdebili Tekkesi şeyh evleri bu hususta istisna oluşturmaktadırlar. Ayrıca şeyh evinin tekke külliyesine bitişik ya da yakın olmadığı örneklerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak bunlardan ikisinde- Atik Ali Paşa ve Drağman Tekkesi, şeyh evlerinin tekke yapısının bulunduğu mahalleyle aynı mahallede bulunmasından ötürü, çok fazla uzak olmadığının altı çizilmiştir (Çizelge A 50).

5.2.6 Türbe ve hazire

Tekke yapılarında tekke pirlерinin, şeyhlerinin ve yakın ailesinin gömülü olduğu türbeler ile tarikata bağlı diğer derviş ve şeyhlerin gömülü olduğu hazireler tekke mekânları arasında önemli yer tutmaktadır (Şekil B 1). Bu mekânlar tamamen kaybolmuş tekke yapılarında dahi, orada bir zamanlar bir tekke yapısının var olduğunu göstermek adına, bir nevi bekçilik yapmaktadırlar. Şehremini’de bulunan Ümmi Sinan Tekkesi’nden kalan Oruç Baba Türbesi ve Haziresi (Çizelge A 25), Kumkapı’daki Musalla Tekkesi’nden kalan Şeyh Mahmud’un kabri, yeni adıyla Tezveren Dede kabri (Çizelge A 20), Silivrikapı’daki Emirler Tekkesi’nden kalan Seyyid Seyfullah Efendi Türbesi ve haziresi (Çizelge A 28) bunlar arasında sayılabilir.

Tekkelerde türbelerin varlığının önemli olduğu bilinmekle beraber, elimizde bulunan mevcut belgelerden sadece birinde tekke şeyhinin - Şeyh Merkez Efendi- türbesinden bahsedilmesi şaşırtıcıdır. Aslında bütün tarikatlarda, Halvetilik de dâhil, evliyalar ve onların türbeleri çok mühimdir. Bütün sufilere göre evliyalar, peygamberler gibi kendilerine bağlı olan insanlara yardım edebilir, evliyaları kutsal sayan bu kimselerin günahları da, onların aracılığıyla bağışlanabilir (Tanman, 1992, s. 131). Nitekim dervişlerle evliya türbeleri arasındaki bu ilişki, dervişlerin tevhid ve zikir yaptıkları tevhidhane ile türbe arasındaki mekânsal ilişkiye de yansımıştır. Tekke yapılarının ayrılmaz bir birimi olan türbeler ile tevhidhane arasındaki bu yakın ilişki, XVI. yüzyıldan sonra sayısı hızla artan tekke binalarını, özellikle İstanbul’da- diğer dini mimari yapılarından ayırtırmayı sağlamaktadır (Tanman, 1992, s. 166). Vakıf belgelerinde şeyh türbesinden bahsedilmeyişi öncelikle tekke binalarının inşa edilmesi, ardından tekke şeyhlerine ait türbelerin yapılmasından kaynaklanabilir. Bazı vakfiyelerin yazıldığı tarihte tekkenin kurucu şeyhi henüz ölmemiştir ve vakfiyede adı geçmektedir. Bununla birlikte bu şeyhlerin ölümünden sonra nasıl dua edileceğine, türbe inşa edilip edilmeyeceğine dair herhangi bir ayrıntı yoktur. Mesela Ferruh Kethüda (Balat) Tekkesi’nin banisi Ferruh Kethüda’ya ait vakfiye belgesinde Şeyh Sinan Efendi’nin şeyh ve vaiz olması, onun ölümünden sonra ise Halveti taifesinden bir kimsenin O’nun yerine geçmesi şart koşulmaktadır (Ferruh Kethüda Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, s. 140-148). Ancak Şeyh Sinan Efendi’nin ölümünün ardından nasıl dualar okunacağı ya da türbe yapılıp yapılmayacağından bahsedilmez. Nitekim Şeyh Sinan Efendi

vakfiye tarihinden altı yıl sonra, yani 1571 tarihinde, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne nakil olunmuştur ve Medine'de vefat etmiş, orada defnolunmuştur (Zakir Şükrü Efendi, 1980, s. 3). Dolayısıyla şeyhlerin tekkeler arasında nakil olmasından ve ne zaman nerede vefat edecekleri bilinmediğinden böyle bir yol izlenmiş olabilir.

Şah Sultan Vakfiyesi ise Merkez Efendi'nin ölümünden on sekiz yıl sonra kayıt altına alınmıştır. Dolayısıyla Merkez Efendi'nin türbesinden bahsedilmesi olağan bir durumdur. Merkez Efendi Tekkesi'nin asıl banisi olarak kabul edilen Şah Sultan, Merkez Efendi Tekkesi'ni aslına uygun olarak genişletmiş ve Merkez Efendi için bir türbe inşa ettirmiştir. Ayrıca Merkez Efendi'nin ruhuna bağışlanmak üzere dua edecek görevliler tayin etmiştir. Şeyh Merkez Efendi'nin türbesinde sabahları Hz. Muhammet'in ruhu için iki cüz, Merkez Efendi'nin ruhu için bir cüz, Halveti meşayih için bir cüz okunmasını, Kurân ehli kimselerin günde iki akçe verilerek bu göreve getirilmesini şart koşturmuştur (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11–17; Çizelge A 48). Kaç kişinin görevli olduğu belli değildir ancak Eyüp'teki tekkesinde yedi eczâhanın görevli olduğundan hareketle, günde ikişer akçe maaş verilen yedi kişinin görevli olduğu düşünülse dahi, türbe masrafları tekke harcamalarının oldukça altındadır.

Merkez Efendi'nin kendi adına kayıtlı 1719 tarihli bir vakıf belgesinde ise vakfeyletiği çifte hamam ve etrafındaki mülklerin gelirinden Hazret-i Resul-u Ekrem, kendisi ve oğullarının ruhu için dualar okunmasını istemektedir. “Ol hamam icar ve icarından hasıl olan paranın birini Be her yevm hazret-i rasul-ı Ekrem ruhu için Kurân'dan bir cüz tilavet iden kimseye verile; ve bir akçesi benim ruhum için be her yevm bir cüz tilavet edene verile; ve bir akçesi dahi oğlum Derviş Çelebi ve Ali Çelebi ruhları için be her yevm cüz-i şerif tilavet eden kimseye verile” (Merkez Efendi Tekkesi'ne ait 1132 tarihli Vakıf Belgesi, VGMA. D, nr. 623, s. 329) Ancak bu belgede de türbe için ayrılan miktar oldukça düşük meblağdadır.

Enteresan bir şekilde Merkez Efendi türbesi için türbedar da tayin edilmemiştir. Merkez Efendi 959/ 1551 tarihinde vefat ettiğine göre Şah Sultan'ın 977/ 1569 tarihli vakfiyesinde türbedardan bahsedilmemesi şaşırtıcıdır. Hatta Şah Sultan'ın binalarının gelir ve giderlerini gösteren 1590 tarihli bir muhasebe defterinde dahi türbedardan bahsedilmez (TSMA. D, nr. 1569-0001).

Aslında mevcut bir Halveti şeyhinin türbesinin yanına cami yaptıran baniler de vardır. Cemaleddin İshak Karamani'nin türbesine yanına Mahmud Ağa adlı bir zat tarafından Çavuşbaşı adıyla da bilinen Mahmud Ağa Camisi'nin (tevhidhane) yaptırıldığı bilinmektedir. Muhtemelen bu zat, türbe için de vakıflar tahsis etmiş olmalıdır. Ayrıca bir Halveti şeyhinin ölümü ardından, türbe yaptırıldığı da bilinmektedir. III. Murad Nalinci Memi Dede adlı bir Halveti şeyhinin ölümünün ardından, O'nun adına bir türbe yaptırmıştır. Ancak ne Nalinci Memi Dede ne de Mahmud Ağa adıyla bilinen bu yapılarla ilgili herhangi bir belgeye rastlanmıştır.

Cami/ mescit-tekke avlularında tekke şeyhlerine ait türbeler mevcut bulunduğu gibi, banilerin türbeleri de bulunmaktadır. Eyüp'te de bir Halveti tekkesi inşa ettiren Şah Sultan, bu tekkeyi sarayının bahçesinde yaptırarak, ona başlangıçta daha kendi ailesine özel bir tekke hüviyeti kazandırmıştı. Burada dua etmekle görevliler vardı ancak bunlar annesi ve öldükten sonra kendisinin ruhuna bağışlanmak üzere dualar edeceklerdi. Şah Sultan Eyüp'te bulunan kendi türbesinde, validesinin ve Neslihan Sultan'ın ruhuna bağışlanmak için birer cüz, öldükten sonra kendi ruhuna bağışlanmak üzere üç cüz okunması için imam, müezzin, mektep muallimi, halife, zakirbaşı, evrathan, Eyüp kasabasında oturan "sulehadan kayyım" olan bir kimse, her birine günde ikişer akçe verilmek üzere görevlendirilmişti (Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi nr. 1993, s. 11–17; TSMA. D, nr. 1569, 3695 3977; MAD.d, nr. 6211). Ayrıca burada Merkez Efendi türbesinden farklı olarak, günlük iki akçe verilecek olan türbedar görevlisi de tayin edilmişti. Bilindiği üzere, XIX. yüzyılda Halveti şeyhi Şeyh Merkezzâde Ahmed Efendi'nin türbesi Şah Sultan cami-tevhidhanesinin yanına yaptırılmıştır (Çizelge A 22). Bugün banisinin türbesi ayakta olmamasına rağmen, XIX. yüzyılda yapılan bu şeyh türbesi ayakta. Ve bu şeyh türbesi, bugün ayakta olan cami yapısının aslında tekke yapısı olduğunun kanıtıdır.

Arşiv belgelerinde, Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi örneğinde görüldüğü gibi, XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekke banilerinin türbelerine, şeyh türbelerinden daha çok rastlanılmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Türbesi, Hüseyin Ağa Türbesi, Hacı Kadın Validesi türbesi, Şah Sultan Validesi Türbesi, bunlardan birkaçıdır. Vakfiye belgelerinin hemen hemen hepsinde (Hüseyin Ağa, Atik Ali Paşa, Bezirgân Hacı Hüsrev Çelebi, Hacı Kadın, Keşfi Cafer Efendi vb.) baninin ölümünden sonra hangi duaların okunup ruhuna bağışlanacağı, bu görevi gerçekleştiren kimselere ne kadar

maaş verileceği kayıtlıdır. Mesela Atik Ali Paşa Cami –Tekkesi’nde on tane hafız, Balat Tekkesi’nde otuz tane cüzhan görevlidir. Ve bu kimseler Hz. Muhammed’in ve ashabının ruhuna, devrin padişahı ve vakıf sahibinin /baninin ruhuna bağışlanmak üzere dua etmekle görevlendirilmişlerdir (Çizelge A 48). Her ne kadar tekke banisi kendisi için edilecek duaları, tekke şeyhleri için edilecek duaların önüne geçirse de, tekke banisinin adının yaşatılması belki de tekke şeyhinin ve müritlerinin bu konudaki hassasiyetine bağlıdır.

Nitekim bazı tekke yapılarında tekke pirinin ya da bir şeyhinin türbesi, tekke banisinin türbesinden daha fazla kıymet görmektedir. Hatta tekke yapısının, banisinin isminden ziyade tekke şeyhinin adıyla bilinmesine yol açmaktadır. Mesela, Koca Mustafa Paşa Tekkesi daha çok Sümbül Efendi Tekkesi olarak, Hüsrev Kethüda Tekkesi de Ramazan Efendi Tekkesi olarak bilinmektedir. Bahsedildiği üzere biri Sünbüliliğin, diğeri Ramazaniliğin asitanesidir. Hüsrev Kethüda Tekkesi’ni en baştan Ramazan Efendi için yaptırmıştır, nitekim Ramazan Efendi’nin adı vakfiyesinde kayıtlıdır (Tekke şeyhi ve görevlerinin anlatıldığı bölümde bu husus detaylıca irdelenmiştir). Elbette bu tekkelerin pir ve şeyhlerine ait türbelerin burada bulunması, bu tekke şeyhlerinin ününü daha da arttırmıştır. Bugün dahi Koca Mustafa Paşa Tekkesi’ne girdiğinizde Sümbül Efendi’nin Türbesi yanında tekkenin asıl banisi Koca Mustafa Paşa Türbesi’ne ziyaretçiler tarafından oldukça az ilgi gösterildiğine şahit olursunuz.

Anlaşılan şeyh türbelerinin tekke içinde inşa edilmesi, tekkenin kurulduğu yıllarda belirlenen bir husus değildir. Tekke şeyhinin isteği üzerine tekke içinde türbe inşa ettirilmiş olmalıdır. Türbe masraflarını karşılamak için sonradan başka vakıflar kurulmuş olmalıdır. Nitekim Halveti tekke banilerinden Piri Mehmed Paşa’nın, başka bir tarikata bağlı Şeyh Vefa Türbesi’ne bir miktar para vakfettiği vakfiyesinde kayıtlıdır (Piri Mehmed Paşa’nın Vakfiyeleri, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276).

Tekkelerle türbeler arasındaki ruhani bağ, tekke külliyesinde tevhidhane ile türbe arasındaki mekânsal ilişkiye de yansımıştır. İstanbul’daki tekkeleri kronolojik bir sınırlama getirmeden inceleyen Tanman, türbeye bitişik inşa edilen tekkeleri bir grup halinde ele almıştır. Tekke ile şeyh türbesinin bitişik olduğu yapılar arasında Şah Sultan (Eyüp) Tekkesi de örnek verilebilir (Çizelge A 22). Türbenin tevhidhane ile

aynı yapı içinde tasarlandığı Nasuh Dede Tekkesi (Çizelge A 26), Süleyman Ekmeleddin Tekkesi (Çizelge A 2) gibi yapılar da mevcuttur.

5.2.7 Kütüphane

Tekkelerdeki eğitim medresede yapılan eğitimden farklıdır. Tekkelerde yaşantı yoluyla öğrenilen bir eğitim vardır. Dolayısıyla tekkede yaşayan dervişlerin medrese öğrencileriyle, aynı sayıda kitabı farklı alanlarda dahi olsa, okumakla, öğrenmekle mükellef olabileceklerini düşünmek doğru bir değerlendirme olmaz.

Vakıf belgelerinde özelliklere tekke şeyhlerine, dervişlerine vakfedilen kitaplardan bahsedilmez. “Şeyhin Vazifeleri” bölümünde anlatıldığı üzere Atık Ali Paşa ve Mehmed Ağa vakfiyelerinde bahsedilen kitaplar müderris ya da muhaddis ve öğrencileri için vakfedilmişti. Bu çalışmanın dahilinde olmayan Sokullu Mehmed Paşa'nın Zigetvarda'ki tekkesi için kitaplar vakfedildiği bilinmektedir (Sokullu Mehmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 572, s. 27–63).

Ferruh Kethüda (Balat) Tekkesi'nin tevhidhane olarak kullanılan camisinin görevlileri arasında, günlük beş akçe maaş tahsis edilen hafız-ı kütüb bulunmaktadır. Nitekim Ferruh Kethüda vakfiyesinde küçük bir kütüphaneden bahsedilmektedir; “...bir fevkani (üst katlı) cemiyet haneli ve sofalı ve cemiyet hane altında bir kıları ve kilar yanında bir matbahı ve kütüphanelik ile maruf bir hücreyi müştemil bir zaviye-i latife bina eylediler” (Çizelge A 29).

Ferruh Kethüda Tekkesi'ndeki selamlık olduğu düşünülen bir yapının içindeki "kütüphanelik" diye tanımlanan yapı bir "hücre"¹ büyüklüğündeymiş. Diğer vakfiye belgelerinde böyle bir birimden bahsedilmemesi, diğer tekkelerde, en azından bazılarında- böyle bir bölümün olmadığını göstermez.

5.2.8 Matbah, kiler, fırın

“Tekkelerin Vakfiyelerde Şart Koşulan Fonksiyonları” kısmında anlatıldığı üzere, XVI. yüzyıl İstanbul'unda bir çok tekkenin matbahı mevcuttur. Birçok vakıf belgesinde tekkenin yemek masraflarından, yemek pişirmekle görevli tabbahdan ya da mutfak malzemelerinden bahsedildiği için, tekkenin matbahı olduğu kanaatine varılmaktadır.

---

¹ Göz, odacık.

Tekke matbahlarının büyüklüğü düşünülürken, kullanılacak en iyi veri, yemek masrafı için yıllık ne kadar harcama yapıldığı hususudur. Matbahı olduğunu düşündüğümüz bütün tekkeler için bu hesaplamayı yapmak mümkün değildir. Çünkü bazı matbahlarda yemek için ne kadar harcama yapılacağından bahsedilmez ancak yemek yapılacak malzemenin çeşidi ve miktarı verilir ya da matbahta kullanılan araç gereç listesinden bahsedilir.

Toplam yıllık yemek masrafları düşünülürken (Çizelge A 51) matbahı olan tekkelerden Merkez Efendi ve Şah Sultan (Eyüp) Tekkeleri'nde yemek masraflarının diğerlerine nispeten daha yüksek olduğunu, özellikle mübarek gün ve gecelerde yapılan yemek masrafıyla diğer tekkeleri geçtiğini görmek mümkündür. Dolayısıyla bu iki tekkenin matbahının daha büyük olduğu düşünülebilir. Bu iki tekkeyi yıllık yemek masrafının yüksek oluşu açısından takip eden diğer tekkeler ise –sırasıyla, Soğukkuyu Tekkesi, Koruk Tekkesi, Hacı Kadın Tekkesi, Balat Tekkesi ve Mimar Acem Ali Tekkesi'dir. Mehmet Ağa ve Küçük Ayasofya tekkelerinin günlük yemek ücretleri bilinmediğinden bu sıralamaya dahil edilmemiştir. Ancak Küçük Ayasofya Tekkesi matbah personelinin toplam maaşı ve Mehmet Ağa Tekkesi matbahının mübarek gün ve gecelerdeki yemek tahsisatı oldukça yüksektir. Bu durum söz konusu tekke matbahlarının da Eyüp Şah Sultan ve Merkez Efendi Tekke matbahlarından küçük olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

Tekkenin yemek masrafları yanında, matbahta ne tür kapkaçak kullanılacağı nadiren de olsa bahsedilmiştir. Kefevi Alâeddin ve Koğacı Dede Tekkeleri'ne tekke banileri dışında başka kimselerin kurduğu vakıflarla matbahta kullanılmak üzere tas tabak vakfettikleri bilinmektedir. Bu kapkaçağın tekkede var olan mutfak araç gereçlerine eklenmek suretiyle, daha çok kimsenin ihtiyacını karşılar hale geldiği düşünülebilir. Balat Tekkesi'nde ise en baştan tekke matbahının araç gereci -banisinin vakfiyesinde, belirlenmiştir. Matbahda gerekli olan bir büyük tencere, iki tane büyük bir tane küçük sahan, iki adet sofraya ve yahni tepsisi, bir leğen, bir ibrik, bir hoşaf taşı, bir kebab tavası, bir kevgir, bir kepçe, bir sini, iki bulgari sofraya ve bir güğüm ve bir balta, bir kebab demiri, iki sacayak, iki şamdan, bir satır ve ayrıca bir büyük legenden bahsedilmektedir (Ferruh Kethüda vakfiyesi, VGMA. D, nr. 570, s. 57–60).

Kefevi Alâeddin Tekkesi ve Koğacı Dede Tekkesi'ne vakfedilen mutfak araç gereci bu kadar çeşitli olmasa da, bir çeşit kapkaçak türünden daha fazla sayıda bulunduğu görülmektedir. Mesela, Kefevi Alâeddin Tekkesi'ne 1514 tarihinde bir kazan ve bir

sini vakfedildiğini, tarihsiz bir vakıf belgesinde yedi tane kazan, beş tane sacayak, üç tane sini, on iki adet sahan, bir parça da tepsi vakfedildiği bilinmektedir (Barkan, 1970, s. 313-314). Koğacı Dede Tekkesi'ne ise 1514 tarihinde yirmi sahan, yirmi sini vakfedildiği bilinmektedir (Barkan, 1970, s. 296). Bu üç tekke matbahındaki tas tabak sayısı ve çeşidi, tekke matbahlarının ortalama büyüklüğü hakkında genel bir bilgi sağlamaktadır.

Tekke matbahlarında yapılması şart koşulan yemekler, kullanılacak malzemeler ve bunlar için ayrılan ücret, vakfiyelerde geniş yer verilen hususlar olmasına rağmen, tekke matbahlarının mekânsal özelliklerinden kısıtlı miktarda bahsedilmektedir. Ancak matbahın, tekke içindeki yerine ilişkin birkaç vakfiyede bilgi verildiğine rastlanmıştır. Matbahın bazen tekke yapılarından birinin bünyesindeki bir birim, bazen de hücrelere yakın kısmen daha uzakta bir yapı olduğu tahmin edilebilir.

Şah Sultan Tekkesi'nde matbah, birçok birimi (selamlık, fırın, taamhane ve şeyh evi) aynı kitle içinde toplayan bir yapının iç tarafındaki birimlerden biri olarak anlatılmıştır. "Selamlık" kısmında yer verildiği üzere, matbahın yakınında bulunan bir fırın ve aynı yapının dış kısmındaki taamhane, onu tamamlayan diğer birimlerdir(Çizelge A 21). Balat Tekkesi'nde de, Şah Sultan Tekkesi'nde olduğu üzere, selamlık türü bir yapı içinde matbah olduğunu görmekteyiz. Matbah iki katlı selamlık türündeki yapının alt katında bulunmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde ise matbah tekke yapısının alt katında bulunmaktadır (Şekil B 1). Matbahların yanında bazen kiler olduğu bilinmektedir (Çizelge A 29). Matbahla ilgili birimlerin bir araya getirilmesi fonksiyonel açıdan makuldür.

Matbahın tekke hücreleri yakınında olduğu örnekler de mevcuttur. Soğukkuyu Tekkesi'nde hücrelere bitişik şeyh evi ve şeyh evinin yakınında matbah ve taamhane bulunmaktadır (Çizelge A 10). Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nde ise altı hücreli tekkenin bir hücresi matbah olarak tahsis edilmiştir. Bir diğer hücrenin de şeyhe ikametgâh olarak ayrıldığı belgede kayıtlıdır (Çizelge A 38). Bu iki yapıda matbah yapılarının en dıştaki birimler olduğu düşünülebilir.

Şah Sultan ve Balat Tekkeleri'nde selamlıkla bağlantılı olan matbah, Soğukkuyu ve Doğancı Ahmed Paşa Tekkeleri'nde ise şeyhin evi ile bağlantılıdır. Matbahın hem şeyhin ailesinin hem de şeyh ve dervişlerinin yemek ihtiyacını karşıladığı düşünülürse, selamlık ya da şeyh evi ile ilişkili olması manidardır.

5.2.9 Şeyhin matbahı

Tekkelerin yemek ihtiyacının genel olarak karşılandığı tekke matbahı ya da külliyeinin imareti dışında, şeyhlerin iskânına sunulan hanelerde de bazen matbah olduğunu görmekteyiz. Ancak bu pek sık karşılaşılan bir durum değildir. Elimizde vakıf belgesi bulunan tekkelerden sadece beş tanesinde şeyhin evinde matbah olduğu görülmektedir: Dragoman Yunus Bey, Balat, Mehmed Ağa, Sinan Erdebili ve Soğukkuyu tekkeleri. Bunlardan Dragoman Yunus Bey Tekkesi hariç diğerleri tekkenin çok yakınındadır, hatta tekke ile sınırdır. Bahsedilen bu tekkelerin ortak özelliği, hepsinde şeyhin evi tekke hücrelerinden biri ya da ikisi ile sınırlı değildir ve tekke hücreleri dervişlere tahsis edilerek, şeyhe de tekke yakınında bir hane vakfedilmiştir. Dragoman Tekkesi hariç, diğer dört tekkede dervişlerin genel olarak yemek ihtiyacının karşılandığı bir imaret ya da matbah mevcuttur (VGMA. D, nr. 570, s. 29-33; nr. 571, s. 1-2; nr. 747, s. 466-475, 481-501; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028). Bu durum “şeyhin evindeki matbah, tekke matbahı ile bağlantılı mıdır?” sorusunu akla getirmektedir. Şeyh ve dervişlerine tekke matbahından yemek sağlandığına göre, şeyhin ailesine de günlük yemek verilmiş olabilir. Bu durumda şeyhin evinde bulunan matbah daha ufak tefek işler için yaptırılmış olmalıdır. Tanman, farklı tarikatlara bağlı tekkeleri tümünden değerlendirerek-şeyhin evinde var olan mutfağı (harem mutfağını) tekke mutfağından yemeklerin aktarıldığı, hanımlara ikram etmek için ısıtıldığı, hanımlar tarafından reçel, şurup, muhallebi türünden yiyeceklerin hazırlandığı küçük bir mutfak olarak değerlendirmektedir (Tanman, 2003, s. 292). Bu çalışmada değerlendirilen örneklerde, şeyhin kendi hanesinde matbahı mevcutsa, tekke görevlilerinin beslenme ihtiyacını karşılayan bir tekke matbahı ya da yakın mesafede bir imaret bulunmaktadır. Bu durum, Tanman’ın şeyh matbahıyla ilgili söylediklerinin XVI. yüzyıldaki Halveti tekkeleri için de geçerli olabileceğini göstermektedir.

5.2.10 Hamam ve diğer yıkanma birimleri

Hamamların her tekke külliyesinde bulunması beklenemez. Bir mahalledeki hamam mahalle halkına ya da aynı mahalledeki çeşitli kurumların -medrese, tekke, darülhadis- görevlilerine hizmet edebilir.

Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi, Hacı Evhad Tekkesi veya Sinan Erdebili Tekkesi’nde olduğu üzere sadece tekke görevlilerine tahsis edilen hamamlar olduğu

gibi tekkenin içinde bulunduğu külliyeinin hamamından faydalanan tekkeler de mevcuttur. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde hamam (gusulhane) alt katta (Şekil B1), Hacı Evhad Tekkesi'nde ise tekke avlusunda hürelere bitişik olarak bulunmaktadır (Tanman, 1994, III, s. 473). Sinan Erdebili Tekkesi'nde ise hamam şeyhin evinin bir birimi olarak görünmektedir; "menzil der mahalle-i Ayasofya beyt-i süfli ve iki gurfе ve hamam ve matbah ve bi'r mâ ve mahzen ve kenif..." (Sinan Erdebili Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 571, s. 1; Canatar, 2004, s. 3).

Hacı Kadın Tekkesi, Merkez Efendi Tekkesi, Mimar Acem Tekkesi, Atik Ali Paşa Tekkesi, Koca Mustafa Paşa, Küçük Ayasofya Tekkesi, Atik Valide Tekkesi, Mehmed Ağa Tekkesi gibi hamamın tekke-cami avlu duvarlarının dışında olduğu örnekler de mevcuttur. Bu hamamlar tekke görevlilerinin ihtiyacını karşıladığı gibi, tekkenin içinde bulunduğu külliyeinde varsa medrese, mektep, cami görevlilerine de mahalle halkına olduğu gibi hizmet sunduğu düşünölmelidir. Hacı Kadın Hamamı ve Mimar Acem Hamamı tekke ile aynı mahallede bulunmakta, diğerlerinde ise hamam, tekkenin içinde bulunduğu külliyeinin bir birimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.3 Tekkelerin Yakınındaki Diğer Yapılarla İlişkileri (Saray, Medrese, Mektep, Darülcürra, Darülcadis vb.)

Tekke yapısının yakınında bulunan ancak tarikat yapılarıyla ilgili olmayan saray, medrese, mektep, darülcürra vb. yapılar bulunmaktadır. Bunlar doğrudan tekke mensuplarına hizmet vermeyen yapılardır. Ancak bu yapıların fiziki olarak tekke yapılarına yakın olması, tekke sakinleriyle bu yapılarda bulunan kimselerin ilişki halinde olduğunu göstermeye yeterlidir. Hatta bu çalışmanın farklı yerlerinde bahsedildiği üzere, özellikle darülcadis ve tekke görevlilerinden, aynı kişinin hem tekkede hem darülcadiste görevli olduğuna rastlanmıştır.

5.3.1 Tekkeler ve banilerinin sarayları

Halveti tekke banilerinden bazıları tekkelerini saray/evlerinin bahçesinde veya çok yakınında inşa ettirmişlerdir. Şah Sultan, Doğancı Ahmed Paşa ve Perizad Hatun tekkesini sarayının bahçesinde, Ferruh Kethüda da cami-tekkesini sarayının karşı tarafına yaptırmıştır (Çizelge A 22, A 38, A 45). Ferruh Kethüda, Şah Sultan ve Doğancı Ahmed Paşa'ya nispeten daha az varlıklı olan Bezzazistan Atik Kethüdası ise tekkesini evinin bahçesinde yaptırmıştır (Çizelge A 40).

Özellikle Doğancı Ahmed Paşa, Şah Sultan ve Ferruh Kethüda'nın sarayları vakfiye belgelerinde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu çalışmanın sınırlarından dolayı, saraylarla ilgili ayrıntılara girilmemiştir. Anlaşılan saray ve çevresine mensup varlıklı kimselerden bazıları, Halveti tekkesi yaptırmak için yaşadıkları yere çok yakın bir noktada birer tekke ya da cami-tekke inşa ettirmeyi tercih etmektedirler.

Hatta bu yapılar ile saray yapısının bazen çok iç içe olduğu görülmektedir. Doğancı Ahmed Paşa'nın sarayı yakınında bulunan tekkesinden şöyle bahsedilmektedir; "Ahmed Paşa Üsküdar'da darüssaadeleri civarında altı hücreli bir hangah bina ettirdiler." Ayrıca Paşa'nın kendisi için yaptırdığı türbe ile saray birimleri o kadar yakındır ki; saray anlatılırken bir anda türbedar odasına geçildiği görülmektedir; "...bir bağçe ve iki kıta bağ ve diğer kaşı? ile bina olunmuş kasır ve bir sofa; dahi ve diğer çardak ve mezbur çardak önünde bir fiskiyye ve bir havuz ve sarmaşuklu köşk demekle maruf diğer bir kasır ve bir kazlık? Ve iki bab beyti süfli ahır ve bir hücre ve diğer bir bab beyt-i süfli ve türbedar odası dimekle maruf diğer bir beyti süfli vardır" (Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi, VGMA.D, nr. 503, s. 327-336).

İç avlusunda kasır, hamam, kenif, odalar, dış avlusunda odalar, sofa, bir köşk, mahzenler, su kuyusu, çardak, ahır, fırın, mutfak, kiler içeren Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'nda, yukarıdaki alıntıda verildiği üzere, etrafı bahçe ve bağlarla çevrili başka bir kasır, sarmaşıklı köşk de bulunmaktadır. Bu yapıların yakınında ahır, alt kat oda, hücre, türbedar odası gibi birimlerden oluşan müştemilat yapıları vardır. Türbedar odası, tekke şeyhi için değil, Doğancı Ahmed Paşa'nın kendi adına yaptırdığı türbe için belirlenmiştir. Türbedar odasının bu kadar yakın olması, tekkenin de saray bahçesinde olma ihtimalini düşündürmektedir. Bugün türbe ile cami aynı avluda bulunmaktadır. Doğancı Ahmed Paşa Türbesi'nin yanında bulunan, ilk banisinin Çakırcı Hasan Paşa olduğu düşünölen cami, tekke tevhidhanesi olarak kullanılmışsa, tekke de saraya türbe kadar yakın olmalıdır.

Saray yanında inşa edilen diğer bir tekke de Şah Sultan Tekkesi'dir. Şah Sultan'ın mülklerine bitişik olduğu söylenilen saray, cami- tekkesiyle çok yakındır hatta sarayın bahçesindedir. Şah Sultan'ın sarayı da vakfiyesinde detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Şah Sultan'ın sarayı Doğancı Ahmed Paşa Sarayı'na göre daha mütevazı iç ve dış avlusu olan on odalı, iki matbahlı, bir hamamı, ahır ve pınarı olan bir yapıdır. Hem Şah Sultan sarayı hem de şeyhe ve dervişlerine tahsis edilen yapılar, denize nazırdır (Çizelge A 22).

Tekkesinin saray bahçesinde olduğu söylenen Perizad Hatun'un vakfiyesinde ise saraydan bahsedilmez. Bahsedilmemesinin sebebi bu sarayın, Perizad Hatun'un eşi Arap Ahmed Paşa tarafından yaptırılmış olmasından kaynaklanabilir. Ancak bu tekkenin de saray bahçesinde yapıldığını literatürdeki bilgilerden tamamlamak mümkündür. Perizâd Hatun'un cami- tekkesinin sarayın bahçesinde olduğunu Ayvansarayı şöyle anlatmaktadır; "Câmi'in yeri paşa-yı mezburun bağçesi olub, zevcesine hibe eylemiştir. Vâkıfe-i mezbûre müteveffâ oldukdan vasiyyeti üzerine vâsisi el-Hacc Mehmed Ağa, sülüs mâlından bir zâviye ve ittisâlinde bir mescit-i âli bina eylemiştir ve senevi üç yüz guruş vakfının îrâdı vardır. Vâkıfe-i mumâ-ileyhâ ile zevc-i müşarünileyha mescid-i mezbur kurbünde vâki' türbede medfundurlar. Mukâbilinde vâki'çeşme müşarünileyhin hayırır ki, târihi budur: 982 (1574/1575) " (Ayvansarayı, 2001, s. 479).

Ferruh Kethüda Cami- Tekkesi ise sarayın bahçesinde değil, karşısında yaptırılmıştır, ancak bu da uzak mesafede değildir. Ferruh Kethüda Vakfiyesi'nde de saraydan detaylıca bahsedilmiştir. Ferruh Kethüda'nın sarayı, Doğancı Ahmed Paşa ya da Şah sultan sarayına göre daha görkemli bir yapıdır ve denize bakan köşklere sahiptir (Çizelge A 38).

Doğancı Ahmed Paşa, Şah Sultan, Perizad Hatun ve Ferruh Kethüda Tekkeleri dışında, saray yanında olduğu söylenen ancak vakfiyelerinde saraydan bahsedilmeyen yapılar vardır. Bu yapılarda tekkelerin sarayın bahçesinde olduğu söylenilemez. Ancak tekkenin içinde bulunduğu külliye aynı zamanda baninin sarayı yanında inşa edilmiştir. Kadırğa'da Sokullu Mehmed Paşa'nın, Üsküdar'da Nurbanu Sultan'ın ve Davutpaşa'da Şah Sultan'ın tekkelerinin, içinde bulunduğu külliye banilerin ya da eşlerinin yaptırdıkları sarayların yakınında bulunmaktadır. Sokullu Mehmed Paşa ve eşi İsmihan Sultan için Kadırğa limanında yaptırılan Kadırğa Sarayı ve Ayasofya Sarayı'nın Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'nin yanında olduğu bilinmektedir (Artan, 1991, s. 197-203; Artan, 1993, s. 201-211). Üsküdar'da Atik Valide Tekkesi'ni barındıran külliyenin Nurbanu Sultan'ın yazlık sarayının yakınında bulunduğu (Necipoğlu, 2005, s. 288), Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi'nin ise eşi Lütfi Paşa ile yaptırdığı sarayın yanında olduğu söylenmektedir (Necipoğlu, 2005, 294). Ayrıca Atik Ali Paşa'nın yaptırdığı cami-tekkenin karşı tarafındaki medresenin yanında on altı hücre ve bir kasır olduğunu öğrenmekteyiz. Bu kasır Atik Ali Paşa'ya ait akarlar içinde sayılmıştır. Ayrıca Atik Ali Paşa

külliyesinin birimlerinden biri olarak anlatılan kervansaray ve onun yanındaki bir köşkten bahsedilmektedir (Barkan, 1970, s. 67). Atik Ali Paşa'nın Çemberlitaş'taki külliyesinin yanında sarayı olduğu düşünülebilir.

Doğancı Ahmed Paşa, Şah Sultan ve Perizâd Hatun'un yaptırdığı tekkelerin sarayın bahçesinde olmasından ötürü, diğerlerinden ayrılmaktadır. Tekke yapısının saray bahçesinde olması, yapıya daha özel bir hususiyet kazandırmaktadır. Ancak saray ve çevresine mensup banilerden toplamda dokuz tanesinin evinin/sarayının tekke yakınında olması, tekkelerin belki de bu yönüyle devlet adamlarının özel yaşamını teşkil ettiğinin bir kanıtıdır. Bilindiği üzere saray ve çevresi mensuplarının Halvetilerle etkileşimleri hem siyasi, ekonomik, sosyal alandaki güçlerini şekillendirmekte hem de tersi bir şekilde bu sahalarda sahip oldukları güç Halvetilerle ilişkilerinin derecesini belirlemekteydi. Dolayısıyla Halvetilerle devlet adamlarının kamusal alandaki bağları, özel yaşamlarına bu şekilde yansımış olabilir.

5.3.2 Tekkelerin külliye içindeki tarikat yapısı olmayan diğer binalarla ilişkileri

Tekke yapılarının içinde bulunduğu külliye, tarikat yapısıyla alakalı olmayan bazen tekke ilk inşa edildiğinde yaptırılan, bazen de sonradan eklenen yapılar mevcuttur. Bu yapılar arasında medrese, mektep, darülhadis, darülkurra, muvakkithane vb. sayılabilir.

Halveti tekkelerinin bulunduğu külliyelerde bazen tekke ile medrese bir arada bulunmaktadır. Bu tekkelerin yoğun bir şekilde inşa edildiği XVI. yüzyıl İstanbul'unda Halveti şeyhleri ulemanın eleştirilerine maruz kalmıştır. "Halveti Meşâyihinin Ulemayla İlişkileri" bölümünde anlatıldığı üzere özellikle Halvetilerin devran halinde zikir etmeleri bazı ulema mensuplarınca kabul görürken, bazıları tarafından tamamen reddedilmiştir. Halvetilerle ulema arasındaki bu tartışmaların, Osmanlı din tarihinde önemli bir yeri olan, XVII. yüzyılda ortaya çıkan Kadızadeli-Halveti/Sivasi çekişmesine kadar vardığı bilinmektedir (Zilfi, 2008, s. 133-137). Bu gelişmelere rağmen, XVI. yüzyıl İstanbul'unda birkaç tekke yapısının bir medrese ile aynı külliye de bulunması dikkat çekmektedir. Tekkelerin bir süre sonra medreseye dönüştürülmesi olağan bir durum iken, tekke ile medresenin aynı külliye içinde bulunması sadece bir kaç yapı için geçerlidir. Bunlar Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Atik Ali Paşa Tekkesi, Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi, Piyale Paşa ve Atik Valide Tekkeleri'dir (Bakınız Şekil B 1; Çizelge A 5, A 7, A 32, A 33, A 34). Bu

tekkelerden Piyale Paşa Tekkesi hariç diğerlerinde, medrese ve tekkenin avlusu, hücreleri gibi birimler birbirinden tamamen ayrıdır. Piyale Paşa Külliyesi'nde medrese avlusu ile tekke avlusunun ortak olduğu düşünülmektedir (Tanman, 2011, s. 123).

Koca Mustafa Paşa, Atik Ali Paşa, Piyale Paşa Tekkeleri'nde cami harimi tevhidhane olarak kullanılırken, Sokullu Mehmed Paşa ve Atik Valide Külliyesi'nde tekke yapıları ayrı bir tevhidhaneye sahiptir (Şekil B 1). Ancak bu son ikisinde de şeyh ve dervişlerin camide namazlara katıldıklarından bahsedilmişti. Dolayısıyla tekke şeyh ve dervişleri ile medrese müderris ve öğrencileri külliye camisinde muhtemelen belli vakitlerde buluşmaktaydılar. Ayrıca Piyale Paşa Tekkesi'nde cami avlusunun, medrese ve tekke görevlileri tarafından ortaklaşa kullanıldığı düşünülecek olursa, Piyale Paşa Külliyesi'nde mutasavvıf ve ulema mensuplarının daha sık bir araya geldiği düşünülebilir. Bu durum XVI. yüzyıl İstanbul'unda yaşanan Halvetiliğin bazı ritüelleri dışında, ulemanın uyguladığı ehl-i sünnet kaidelerine uyumlu olmasından kaynaklandığını düşündürmektedir.

Tekke yapılarının bulunduğu mütevazı ya da büyük külliye yapılarında darülhadis yapısıyla karşılaşıldığından daha önce bahsedilmişti. Cafer Paşa Tekkesi, Şemsi Paşa Tekkesi, Şah Sultan Tekkesi (Davutpaşa) tekke/darülhadis kesişmesinin tesbit edildiği tekkelerdendir. Bu yapılarda darülhadis ile tekke yapısının iç içe olduğu görülmektedir. Darülhadis ile tekke yapısını ayırtırmak pek mümkün görünmemektedir. Bunlara ilaveten darülhadis yapısıyla tekke yapısının, avlusu, hücreleri ve diğer birimleriyle tamamen ayrı ama aynı külliye içinde olduğu örnekler de mevcuttur. Mehmed Ağa Tekkesi'nde darülhadis ve tekkenin külliye içinde farklı yerlerde bulunduğu ve caminin ortak kullanım alanı olması dışında, her iki yapının da birbirinden bağımsız olduğu düşünülmektedir (Çizelge A 4; Çizelge A 41).

Medreseden ve dârülhadisten ziyade Halveti tekkeleriyle aynı külliye de daha sık rastlanılan yapılar mekteplerdir. Tekke banileri, bazen en baştan tekkenin yanında bir mektep inşa ettirirken, bazen de tekkenin bağlı olduğu vakfın giderleri karşılandıktan sonra kalan parayla bir mektep inşa ettirilmesini şart koşmaktadır. Drağman Tercüman Yunus Tekkesi, İmrahor İlyas Bey Tekkesi, Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Mimar Acem Tekkesi'nde en baştan beri bir mektep olduğu vakfiyelerdeki görev tahsisatlarından anlaşılmaktadır. Şah Sultan (Eyüp) ve Hacı Kadın Tekkeleri'nde ise vakfın giderleri karşılandıktan sonra kalan para ile mektep yapılması istenmektedir.

Mesela Hace Hatun adına düzenlenmiş vakfiyede bu durum şöyle anlatılmaktadır; “rakabeye ve meremmete konulan on bin akçeden ziyade olursa zevayidden mescid-i şerif kurbünde bir mektephane bina olunup bir salih mütedeyyin kimse muallim olup yevm-i dört akçe vazifesi ola, bir halife olup yevm-i bir akçe vazifesi ola”.

Bazı yapılarda ise tekkenin içinde bulunduğu külliye, bir süre sonra mektep binası eklendiği görülmektedir. Atik Ali Paşa (Yüksel, 2006, s. 174) Küçük Ayasofya (Ayvansarayı, 2001, s. 252), Keşfi Cafer Efendi (Ayvansarayı, 2001, s. 480) gibi tekke binalarına ait vakıf belgelerinde başlangıçta mektep yapısı olmadığı, ancak mektep yapılarının sonradan başkaları tarafından eklendiği bilinmektedir. Ayrıca Karabaş Mustafa Ağa'nın tekkesinin yanında bir mektep bulunduğu söylenmektedir (Tanman, 1990, 261). Ancak tekke yapısıyla aynı zamanda mı yoksa sonradan mı inşa edildiği bilinmemektedir.

Vakıf belgeleri incelendiğinde mektep harcamaları oldukça düşük olduğuna göre, mektep inşa ettirmek ya da onun kurumsal devamını sağlamak güç olmasa gerek. Bundan dolayı mektep binaları, tekkelerin içinde bulunduğu mütevazı ya da büyük külliyelerde, tekke yapısı ile aynı zamanda inşa ettirildiği gibi sonradan ya banisinin isteği üzerine vakfın gelirleri ile ya da başka biri tarafından yaptırılmıştır.

5.5 Tekkelerin Kent İçinde Dağılımı ve Tekkeler Arasında Hiyerarşik İlişkiler

XVI. yüzyıl İstanbul’unda Halveti Tekkeleri genelde sur içinde inşa edilmiştir. Bu yüzyılda inşa edilen kırk beş Halveti tekkesinden, yirmi sekiz tanesinin sur içinde inşa edildiği bilinmektedir. Diğerleri ise, bir tanesi Mevlanakapı dışında, bir tanesi Rumeli Hisarı yakınında, yedi tanesi Galata’da (bugünkü Beyoğlu sınırları içinde), beş tanesi Eyüp’te, dört tanesi ise Üsküdar’da inşa edilmiştir (Şekil B 2).

Sur içinde inşa edilen yirmi sekiz tekkeden on tanesinin Yedikule’deki Hacı Evhahüddin Tekkesi’nden başlamak üzere Topkapı Şehremini’deki Ümmi Sinan Tekkesi’ne uzanan bir hat üzerinde yoğun bir şekilde sıralandığı görülmektedir (Şekil B 2). Sur dışında olan ancak bu bölgeye çok yakın olan Merkez Efendi Tekkesi de bu gruba dâhil edildiğinde toplamda on bir tekke olmaktadır. Üç tanesinin Sinani, birinin Ramazani, diğerlerinin Sünbüli olduğu tekkelerin bu hat üzerinde sıralanması manidardır. Çoğunluğun Sünbüli tekkelerinden oluşması, Sünbüliliğin asitanesi Koca Mustafa Paşa Tekkesi çevresinde toplanmış olmalarından

kaynaklanabilir. Koca Mustafa Paşa Tekkesi dışındaki Sünbülü Tekkeleri onun şubeleri niteliğindedir.

Tekkelerin nispeten bir arada bulunduğu ikinci bir hat ise Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi ile başlamakta, Drağman'daki Tercüman Yunus Bey Tekkesi ile devam etmekte, oradan da Fatih Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi ile Koğacı Dede Tekkesi'ne varmaktadır. Ferruh Kethüda Tekkesi diğerlerine biraz uzak olmakla beraber, diğerleri birbirlerine daha yakındır (Şekil B 2). Bu hattaki tekkeler için bir hiyerarşik bağlantıdan bahsedilemez. İlk inşa edilen tekke Merkez Efendi'nin Sünbül Efendi tarafından görevlendirildiği Koğacı Dede Tekkesi'dir. Bu tekkeden sonra sırasıyla Tercüman Yunus Beğ (Drağman), Ferruh Kethüda ve Mehmed Ağa Tekkeleri yaptırılmıştır. Koğacı Dede Tekkesi diğerlerinden farklı olarak bir şeyh tarafından inşa edilmiş mütevazı bir tekkedir. Bahsedilen bu üç tekkenin bu hattaki ilk inşa edilen Koğacı Dede Tekkesi'ne yakınlığını, tekke hiyerarşisi bağlamında açıklamak mümkün değildir. Ancak Koğacı Dede Tekkesi'nin Sofular civarında bulunan Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'yle ilişkili olduğu düşünülebilir. Koğacızâde diye bilinen bir şeyhin Sofular'da bulunan Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne XVII. yüzyıl başında şeyh olduğu bilinmektedir (Zakir Şükrü Efendi, 1980, s. 20). Sofular'da bulunan Süleyman Ekmeleddin Tekkesi, Çarşamba Yavuz Sultan Selim Mahallesindeki Koğacı Dede Tekkesi'ne çok yakın olmamakla birlikte, Koğacızâde diye tanınan Süleyman Ekmeleddin Tekkesi şeyhinin, Koğacı Dede ailesinden olduğu düşünülebilir.

Halvetiliğin Sünbülilik dışındaki diğer kollarına bağlı tekkelerin belli bir bölgede toplandığı söylenilemez. Ancak sur içindeki tekkelerden bazılarının birbirine çok olması ve Halvetiliğin aynı koluna mensup şeyhler tarafından idare edilmesi raslantı olmasa gerektir. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi ile Küçük Ayasofya Tekkesi birbirine oldukça yakındır. Küçük Ayasofya Tekkesi ile Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nin yakınlığı, şeyhlerin bu iki tekke arasındaki geçişlerini de kolaylaştırmıştır. Daha önceden de bahsedildiği üzere Sokullu Mehmed Paşa, tekkesini Sofyalı Bali Efendi'nin halifelerinden Şeyh Nureddinzâde için yaptırmış, ancak Şeyh Nureddinzâde Küçük Ayasofya Tekkesi'nden Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'ne geçmeden vefat etmiştir (Yürekli, 2003, s. 159-185).

Atik Ali Paşa Tekkesi'nin bilinen ilk şeyhi Kasım Çelebi, sözü edilen Şeyh Nureddinzâde'nin hocası Sofyalı Bali Efendi'nin yanında tasavvuf terbiyesini aldığı

kimsedir (Mecdi, 1985, s. 521-522). Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhi Kasım Çelebi'nin halifesi Sofyalı Bali Efendi'nin halifeleri Nureddinzâde ve Kurd Efendi (Sokullu Mehmed Paşa'nın ilk şeyhi) Küçük Ayasofya ve Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'ne tayin edilmiştir. Bu iki tekkeye daha uzak mesafede bulunan Altuncuzade Tekkesi ise yine Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhi Kasım Çelebi'nin halifelerinden Ramazan Halife'nin halifesi Sarhoş Bali Efendi tarafından inşa edilmiştir (Yusuf Sinaneddin b. Yakup, 1290, s. 30). Anlaşılan Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhi Kasım Çelebi'nin halifeleri aracılığıyla, Küçük Ayasofya, Sokullu Mehmed Paşa ve Altuncuzade Tekkesi'nde Halvetiliğin Cemali kolu sürdürülmüştür.

Kefevi Alâeddin Tekkesi ile Süleyman Ekmeleddin Tekkesi bu çalışmada bahsi geçen tekkelerden en yakın olan iki tekke olmasından ötürü diğerlerinden ayrılır. Özellikle sur içinde inşa edilen birçok tekkenin birbirine yakın olduğu görülmüştür. Sokullu Mehmet Paşa ile Küçük Ayasofya tekkesinde görüldüğü üzere Pazar Tekkesi ile Ümmi Sinan Tekkesi (Şehremini) ya da Koğacı Dede Tekkesi ile Mehmed Ağa Tekkesi birbirine oldukça yakındır. Ancak Kefevi Alâeddin Tekkesi ile Sofular Tekkesi ise o kadar yakındır ki, Kefevi Alâeddin Tekkesi Sofular Tekkesi'nin karşı tarafındaki yol üzerindedir. İki arasında küçük bir yol ve Sofular Hamamı arazisi dışında başka bir alan yoktur (Çizelge A 1).

Özellikle Kefevi Alâeddin ve Süleyman Ekmeleddin Tekkeleri gibi şeyhlerin inşa ettirdiği tekkelerde, tekke müritlerinin destekleri ya da önce kurulan tekkenin sahip olduğu mülk vakıflarının bir kısmının yeni kurulan tekkeye nakil edilmesi gibi hususlar söz konusu olabilir. Açıkçası, yeni inşa edilecek tekkenin yeri seçilirken, eskisine yakın olması tercih edilmiş olabilir. Nitekim Kefevi Alâeddin Tekkesi'nin akarları arasında Mevlana Hüsrev Mescidi mahallesinde- ki Süleyman Ekmeleddin Tekkesi bu mescidin karşısındadır- bulunan üç ev, bir miktar arazi, ahır, iki değirmen, bir fırın, bir su kuyusu gibi mülkler sayılabilir (Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesiyle İlgili Vakıf Belgesi, AE. Sultan Bayezid.II, 1/48). Ayrıca daha önceden bahsedildiği üzere Süleyman Ekmeleddin Tekkesi'ne ait bir vakıf belgesinde tekke şeyhliğinin Şeyh Süleyman'ın halifelerine bırakılmasını, en sonunda yine bir Halveti tekkesi olan yakında tekkesi bulunan Alaüddin'in halifelerine kalmasını şart eylemiştir (Barkan, 1970, s. 310; Canatar, 2004, s. 489).

Sur içindeki tekkelerin bir çoğu Halvetiliğin Cemali/Sünbülü koluna mensup olmakla beraber Karamani koluna bağlı Soğukkuyu ve Koruk tekkeleri, Ramazani koluna

mensup Ramazan Efendi ve Musalla tekkeleri, Gülşeniliğe bağlı Muhsine Hatun tekkesiyle Sinani tekkelerinden Ümmi Sinan, Pazar ve Emirler tekkesinde sur içinde bulunmaktadır. Nalıncı Memi Dede tekkesi ve Aydınoglu tekkesinin bu bölgede bulunduğu bilinmekte, ancak Halvetiliğin hangi koluna mensup olduğu bilinmemektedir (Ayvansarayı, 2001, s. 145).

Eyüp'te bulunan beş tekke, Şah Sultan Tekkesi, Nasuh Dede Tekkesi, Nişancı Mustafa Paşa Tekkesi, Cafer Paşa Tekkesi ve Balçık Tekkesi' dir. Şah Sultan Tekkesi ile Balçık Tekkesi Halvetiliğin Sünbülü koluna bağlıdır. Ancak ikisi arasında şeyh nakillerine rastlanılmaz. Nasuh Dede Tekkesi'nin de bir Sinani Tekkesi olarak sur içindeki diğer üç Sinani Tekkesi'nden bu kadar uzak olması enteresandır. Tekkenin ilk şeyhi Nasuh Dede'ye burada kim arazi vermiş? Nasuh Dede Tekkesi'ni nasıl inşa etmiştir? bilinmez. Cafer Paşa Tekkesi ile Nişancı Mustafa Paşa Tekkeleri'nin Halvetiliğin hangi koluna bağlı olduğu bilinmemektedir.

Bugünkü Beyoğlu ilçesinde olanlar; Cemaleddin İshak Karamani Tekkesi (Sütlüce), Çizmeciler Tekkesi, Karabaş Mustafa Ağa Tekkesi, Hüsameddin Uşşaki Tekkesi, Piyale Paşa Tekkesi, Keşfi Cafer Efendi Tekkesi, Yahya Kethüda Tekkesi'dir. Durmuş Dede Tekkesi ise bugünkü Beşiktaş sınırları içindedir. Bu tekkelerden Karabaş Mustafa Ağa ve Yahya Kethüda tekkelerinin meşihatı Çelebi Halife'nin halifelerinden Kasım Çelebi ve onun halifeleri tarafından üstlenilmiştir. Keşfi Cafer Efendi Tekkesi Sünbüliliğin, Cemaleddin İshak Karamani Tekkesi (Sütlüce), Durmuş Dede Tekkesi, Hüsameddin Uşşaki Tekkesi ise XVI. yüzyıl İstanbul'unda çok az yayılan, sırasıyla Karamaniliğin, Gülşeniliğin, Uşşakiliğin temsilcisi olmuşlardır. Çizmeciler Tekkesi'nin ise Halvetiliğin hangi koluna bağlı şeyhler tarafından yürütüldüğü bilinmemektedir. Özellikle Durmuş Dede Tekkesi diğerlerinden çok uzakta bulunmaktadır. Belki bu durum, İstanbul'da XVI. yüzyılda sadece iki tane bulunan Gülşeni tekkesinden biri olması ve bir şeyh tarafından inşa edilmesiyle açıklanabilir.

Üsküdar'da bulunan Halveti tekkeleri; Nakkaşbaba Tekkesi, Şemsi Ahmed Paşa Tekkesi, Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi, Atik Valide Tekkesi'dir. Nakkaş Baba Tekkesi diğerlerinden oldukça uzaktadır. Bu tekkenin de uzak olması, Durmuş Dede Tekkesi'nde olduğu üzere bir şeyh tarafından inşa ettirilmesi ve XVI. yüzyılda çok az yayılan Halvetiliğin Karamani koluna bağlı bir tekke olmasıyla açıklanabilir. Üsküdar'daki Şemsi Paşa ve Atik Valide Tekkeleri ise Şabaniliğin İstanbul'daki ilk

temsilcilerinden olacak ve bu bölgede Halvetiliğin XVII. yüzyılda hızla yayılmasına tanıklık edeceklerdir. Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi'nin Halvetiliğin hangi koluna bağlı olduğu bilinmemektedir. Vakfiye belgesinde herhangi bir şeyh adı geçmemektedir.

Tekkeler harita üstünde yerleştirildikten sonra, Çelebi Halife'nin halifelerinden Sümbül Sinan Efendi ile Kasım Çelebi'nin yetiştirdiği şeyhlerin XVI. yüzyıl İstanbul'unda daha etkin olduğu fark edilmiştir. Halvetiliğin baskın olan kolları, Halvetiliğin İstanbul'da bölgesel olarak dağılımını etkilemiştir. Koca Mustafa Paşa Tekkesi'nin Şeyh Çelebi Halife'den sonra Sümbül Efendi'ye geçmesi ve bu tekkenin asitane özelliğine kavuşması, Sümbüli Tekkeleri'nin özellikle bu bölgede yoğunlaşmasını sağlamıştır. Koca Mustafa Paşa ve Atik Ali Paşa tekkelerinin şeyhleri vasıtasıyla suriçinde ve Galata'da Halvetiliğin Cemali kolu yayılmıştır. Özellikle Nakkaş Baba Tekkesi ya da Durmuş Dede Tekkesi gibi diğerlerine çok uzakta bulunan tekkelerin Halvetiliğin İstanbul'da çok az yayılan kollarına mensup olması şaşırtıcı değildir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

XVI. yüzyılın başından itibaren Safeviler Osmanlı Devleti için önemli bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Anadolu Türkmenlerini kendi tarafına çekmeye çalışıyorlardı. Bu durumun üstesinden gelmeye çalışan Osmanlı Devleti Halvetiliği Safevi tehlikesine karşı Anadolu Türkmenlerine alternatif olarak sunmuştur. II. Bayezid kardeşi Cem ile taht mücadelesinde, Amasya'daki şehzadelik döneminde yakın temaslarda bulunduğu Halveti şeyhi Çelebi Halife'nin desteğini görmüş ve tahta geçişinin ardından da cami- tekkeye dönüştürülen Koca Mustafa Paşa Tekkesi, Çelebi Halife ve dervişlerine tahsis edilmiştir. Halvetiliğin İstanbul'da yerleşmesi ve hızla yayılması Çelebi Halife ve dervişlerinin İstanbul'a yerleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. II. Bayezid'in hamiliğinde İstanbul'da yayılmaya başlayan Halvetilik XVI. yüzyıl boyunca saray halkı tarafından büyük destek görmüştür. Nitekim XVI. yüzyıl İstanbul'unda Halveti tekkelerinin üçte ikisinin saray ve çevresi mensupları tarafından inşa ettirilmesi, Halvetiliğin devlet eliyle desteklendiğinin en büyük kanıtıdır.

XVI. yüzyıldaki padişahların genel olarak Halvetileri desteklediği ancak bizzat kendilerinin Halveti tekkesi inşa ettirmediği bilinmektedir. Padişahın en yakınındaki valide sultanlar, kızları, sadrazamlar, sadrazam eşleri, vezirler, saray ağaları, alt statüdeki saray görevlileri -kethüda, imrahor, başmimar, kapıcıbaşı, tercüman, padişahın musahibi gibi- ve bazı saray görevlilerinin hanımları Halveti tekkelerinin baniliğini üstlenmişlerdir. Padişahlar şehzadeliği döneminde Halveti tekkesi inşa ettirseler bile, tahta geçtikten sonra sadece yakın çevresindekileri Halveti tekke banileri olma hususunda teşvik ederek hamiliklerini göstermişlerdir.

II. Bayezid devrinde başlayan Halvetilerle yakınlaşma, Kanuni Sultan Süleyman devrinde tekke banilerinin sayısının hızla artmasına, II. Selim'in şehzadelik devrinde ilk olarak bir şehzadenin Halveti tekkesi yaptırmasına (İstanbul dışında, İzmir ve Kütahya'da) ve III. Murad devrinde ise, padişahın bizzat tekke yaptırmasının

yanında Halvetilere olan desteğin zirveye ulaşmasına yol açmıştır. İstanbul'da ilk defa Halveti tekkesi yaptıran valide sultan, III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'dır. Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Hatun'un daha önceden Manisa'da bir Halveti tekkesi yaptırdığı bilinmektedir. Ancak bu yapı Manisa'da olduğundan bu çalışmada sınırlı miktarda bahsedilmiştir.

XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekke banilerinin hepsi saray ve çevresine mensup değildi. Banilerin yaklaşık üçte birini saray ve çevresi dışından baniler- ikisi esnaf, biri ilmiye mensubu, kalanını ise Halvetî şeyhleri- oluşturmaktaydı. Şeyh baniler ile saray ve çevresine mensup banilerin yaptırdıkları tekkelerin Halvetiliğin hangi koluna bağlı olduğu düşünüldüğünde, devlet ricalinin özellikle Halvetiliğin Cemali/Sünbülü koluna yoğun bir şekilde destek verirken, Sinani tekkelerinin ise genelde şeyhler tarafından yaptırıldığı görülmektedir. Bu noktada devlet ricalinin kitabi İslam'a ve Sünni akideye daha yakın Halveti kollarını desteklemeyi tercih ettiği söylenebilir.

Tekke inşa edildikten sonra baniden daha etkin bir role sahip olanlar tekke görevlileriydi. Tekke görevlileri, sahip olmaları gereken özellikler, maaş tahsisatları daha en baştan belirlenmekte ve vakıf belgelerinde kayıt edilmekteydi. Tekke görevlileri pek çok kez ismen zikredilmezken, şeyh bazen en baştan belirlenmiş hatta bazı tekkeler hususi olarak bir şeyh için yaptırılmıştır. Halveti tekke şeyhlerinin derviş ve müridleri eğitmek, zikir, tevhid zamanında bütün dervişleri toplayıp sema yapmak, günlük ferdi ibadetleri gerçekleştirmek gibi tekke yaşamına ilişkin görevleri olduğu gibi, muhaddislik yapma, tekkenin tevliyetini yüklenme ve en önemlisi Cuma camilerinde vaaz verme, gibi tekke dışı görevleri de mevcuttur. XVI. yüzyılda Cuma camilerinde vaaz veren Halveti şeyhleri, XVII. yüzyılda büyük tartışmalara yol açacak kadar meşhur vaizler olmuşlardır.

Şeyhlerden sonra tekkenin önde gelen ikinci görevlileri ise dervişlerdir. Halveti tekkelerindeki dervişler genel olarak zikir, tevhid, halvet gibi asli görevlerini ya da bunlarla alakalı olarak zakirbaşılık, evradhanlık ve duagülük gibi yükümlülüklerini yerine getirmektedirler. Ancak tekkenin yapısına bağlı olarak, asli görevlerinin dışında tabbahlık ya da cabilik yaptıkları da bilinmektedir. Tekkelerde şeyh ve dervişler dışında günlük işler için kayyum, bevvab, ferraş, sirâci ve tabbah gibi

görevlilerin, mübarek gün ve gecelerde ise mevlidhan, hanende gibi özel görevlilerin de bulunduğu bilinmektedir.

Tekkelerdeki söz konusu görevliler kadar, bunların görevlerinin gerektirdiği faaliyetler de tekke hayatını resmetmekteydi. Tekke fonksiyonlarının genel olarak neler olduğuna literatürde değinilmesine rağmen, bu çalışmadaki tekkelere özellikle vakıf belgeleri üzerinden odaklanmak, XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti tekkelerine ilişkin daha açık ve detaylı bilgi edinme imkânını ortaya çıkarmıştır. Vakıf belgelerinde tekkelerin daha dışa dönük yüzünü tanımlayan beslenme ve misafir ağırlama fonksiyonları ile daha çok şeyh ve dervişlerini ilgilendiren eğitim ve ibadet faaliyetlerinden bahsedilmektedir.

Tekkelerin beslenme fonksiyonu vakıf belgelerinde en geniş yer verilen hususlardandır. Elimizde vakıf belgesi olan yirmi altı tekkeden on yedi tanesi matbaha sahipti, üç tanesi ise içinde bulunduğu külliyenin imaretinden yemek ihtiyacını karşılamaktaydı. Geri kalan tekkelere ait vakıf belgelerinde ise yemek hususundan bahsedilmemektedir. Birçok tekkede yemek masrafı için belli bir ücret ayrılmış, bazı tekkelerde ise yemek için ne tür malzemeden ne miktarda kullanılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Günlük yemek masrafı genel olarak cami-tekkelerdeki en yüksek maaş alan imam ya da şeyhin günlük ücretinden daha yüksektir. Günlük yemek masrafı en yüksek olan tekkeler Soğukkuyu, Merkez Efendi ve Eyüp Şah Sultan Tekkesi'dir. Bu tekke matbahlarının günlük daha çok insanın beslenme ihtiyacını karşıladığı düşünülse de matbah görevlileri de dikkate alındığında Küçük Ayasofya ve Mehmed Ağa Tekkeleri'nin diğerlerine nazaran daha büyük olduğu kanaatine varılır. Küçük Ayasofya ve Mehmed Ağa Tekkeleri'nde yemek masrafı için bir ücret tahsis edilmemiş, yemek için ne tür malzemeden ne çeşit yemek yapılacağı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu tekkelerde yemek için tahsis edilen bir ücretin yerine ne çeşit malzemeden ne kadar yemek pişirileceğinin belirtilmesi, belki de uzun yıllar boyunca hep aynı nitelikte ve miktarda yemeğin dağıtılmasını sağlamaktaydı.

Bu çalışmada bahsedilen birkaç tekkenin yemek ihtiyacının karşılandığı Atik Valide, Atik Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa İmaretleri'nde de yemek için ayrılacak bir ücret yerine, alınacak malzemenin çeşit ve miktarı, her gün pişirilmesi şart koşulan çorba, ekmek gibi yemeklerin nitelikleri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Küçük

Ayasofya ve Mehmed Ağa Tekkeleri'nin matbahlarında da de yemekle ilgili böyle tanımlamaların yapılması rastlantı olmasa gerektir. Bu tekke matbahlarının diğerlerinden daha büyükçe olduğu söylenebilir. Nitekim Küçük Ayasofya Tekke Matbahı'nın sonradan aşhane niteliğinde bir imarete dönüştüğü ve XVII. yüzyıl muhasebe defterlerinde imaret olarak kayıtlı olduğu bilinmektedir.

Ayrıca kandillerde, aşure ayında, bayramlarda yemek miktarı ve çeşidi oldukça artmakta ve tekkelerdeki dervişlerin dışında tekkeye gelen giden herkese, çevredeki fakirlere, tekkenin içinde bulunduğu külliye'deki cami, medrese, darülhadis gibi diğer birimlerin görevlilerine dahi yemek dağıtılmaktaydı. Tekkelerin yemek fonksiyonu, tekkelerin dışa dönük yüzünü temsil etmekte ve tekke dervişleri ve şeyhi bu şekilde dışarıdan birçok kişiyle görüşmüş belki de şeyhin müritleri bu yolla daha da artmış oluyordu. Tekkelerin dışa dönük yüzünü tanımlayan bir diğer özelliği ise misafirhane olarak kullanılmış olmasıdır. Ancak XVI. yüzyıl İstanbul'unda çok az Halveti tekkesinde bu özelliğe rastlanmaktadır. Vakıf belgelerinden edinilen bilgilere göre, sadece Kefevi Alâeddin Tekkesi, Sinan Erdebili Tekkesi ve Atik Valide Tekkesi aynı zamanda misafir ağırlamaktaydı.

Tekkelerde kurumsal işleyiş tekke görevlileri ve fonksiyonlarına odaklanılarak, tekkelerde mekânsal işleyiş ise tekke yapısının belgelerde nasıl adlandırıldığı ve hangi bölümlerden oluştuğu hususu öne çıkartılarak çalışılmıştır. Tekke yapıları belgelerde tanımlanırken, 'hangah' ve 'zaviye' terimlerinin hemen hemen eşit sayıda tekke yapısını tanımlamak için kullanıldığı ancak 'tekke' teriminin sadece birkaç kez geçtiği görülmüştür. 'Hangah', 'zaviye' ya da 'tekke' terimlerinin, tekke yapısının mimarisi ya da fonksiyonları açısından bir farklılığa tekabül etmediği sonucuna varılmıştır ancak bu isimlerle adlandırılan yapılar arasında küçük ince ayrımlar fark edilmiştir. Hangah yapılarının -literatürde bahsedildiği üzere- belgelerde daha üstün merkez durumunda olan, tarikat kurucusunun gömülü olduğu yapıyı anlattığı gibi, bazen de merkezin şubeleri özelliğindeki yapıları da tanımladığı görülmüştür. 'Hangah' diye tanımlanan yapıların hepsi 'zaviye' diye adlandırılan yapılardan daha büyük değildir. Koruk, Hacı Kadın, Doğancı Ahmed Paşa ve Yahya Kethüda Tekkeleri gibi küçük mütevazı tekke yapılarının 'hangah' diye adlandırılması bunu doğrulamaktadır.

Halveti tekkelerinden "zaviye" olarak tanımlanan yapıların ise genelde daha ufak boyutlu olduğu, aralarında asitane özelliğinde tekke olmadığı söylenebilir. Öte yandan 'tekke' terimi enteresan bir şekilde bu çalışmanın kapsamındaki tekkelerden sadece iki yapıya ait belgede geçmektedir. Vakıf belgelerinde Kefevi Alâeddin Efendi Tekkesi genel olarak "zaviye" (zaviyedeki görevliler, yemek masrafı, tasavvuf erbabının konaklaması vs. hususunda) olarak tanımlandığı halde tekkenin hangi isimle tanındığından bahsedilirken "tekke" ifadesi kullanılmıştır. Nitekim literatürde de tekke yapılarının daha çok teknik özellikleri anlatılırken 'hangah' ve 'zaviye' diye tanımlandığı, nasıl adlandırıldığından bahsedilirken ise -yani günlük dilde- 'tekke' ifadesinin kullanıldığı vurgulanmıştır.

Zaviye ve hangah terimlerinin kronolojik olarak nasıl kullanıldığı hususuna bakılırsa, hangah teriminin XVI. yüzyılın sonlarında inşa edilen Halveti tekkelerine ait belgelerde daha sık geçtiği söylenebilir. XVI. yüzyıl başında zaviye olarak tanımlananlar çoğunlukta iken, aynı yüzyılın sonlarına doğru inşa edilen Halveti tekkelerinin önemli bir kısmı "hangah" olarak adlandırılmıştır. 1570'lerden sonra inşa edilen Atik Valide, Doğancı Ahmed Paşa, Ramazan Efendi, Yahya Kethüda, Sokullu Mehmed Paşa Tekkeleri hangah olarak tanımlanırken sadece Mehmed Ağa Tekkesi belgelerde zaviye olarak geçmektedir. Halveti tekkelerinin hangah olarak tanımlanmasının, XVI. yüzyılın son çeyreğinde daha da artması, tekkelerdeki yapısal bir değişimden çok belgelerdeki terminolojik değişimin bir göstergesi olabilir.

'Hangah', 'zaviye', 'tekke' diye adlandırılan yapılar dışında birkaç tekke yapısı ise - Davutpaşa'daki Şah Sultan Tekkesi, Şemsi Paşa Tekkesi vb. - vakıf belgelerinde darülhadis olarak tanımlanmaktadır. Oysa literatürde bu yapıların tekke olduğu söylenmektedir. Darülhadis diye tanımlanan bu yapıların görevlileri ve onların nitelikleri açısından tekke yapılarıyla kesişmesi de bu yapıların tekke olduğunu düşündürmektedir. Bazı yapıların ise tekke olduğu bilindiği halde, hatta vakıf belgelerinde şeyh ve dervişlerinden bahsedilmesine rağmen, sadece cami ya da mescit olarak tanımlanması ilgi çekmektedir.

Tekke yapılarının bahsedilen terimlerle adlandırılması, tekkelerin nasıl yapılar olduğunu anlamak ve anlamlandırmakta yol gösterici olmaktadır. Ancak tekke bölümleri ve bu bölümler arasındaki bağlantılar düşünülmeden tekke yapılarındaki mekânsal işleyişin anlaşılması mümkün değildir. XVI. yüzyıl İstanbul'undaki

Halveti tekkeleri, mescit/cami-tevhidhane ya da müstakil bir tevhidhane, derviş hücreleri, selamlık, şeyhin ikamet ettiği hane ya da hücre, türbe ve hazire, matbah, taamhane, kiler, fırın, hamam gibi bölümlerden oluşmaktaydı.

Bu çalışmada incelenen tekke yapılarının birçoğu cami ya da mescit yanında bulunmaktadır. Cami ya da mescit harimi aynı zamanda tekkenin tevhidhanesi olarak kullanılmaktadır. Vakfiye belgelerinde 'tevhidhane' terimine hiç rastlanmamakla birlikte, şeyh ve dervişlerin 'zaviye'de, 'hangah'da, 'tekke'de, 'mescit'te tevhid ve zikir yapacakları kayıt edilmiştir. 'Tevhidhane' terimi sonraki yüzyıllarda ortaya çıkmış bir kavram olmalıdır. Tekke şeyhi, dervişleri ve müritleri tarafından tevhidhane olarak kullanılan mescit ya da cami harimi, aynı zamanda günde beş vakit namaz kılmak için gelen cemaate de hizmet vermekteydi. Sinan Erdebili, Doğancı Ahmed Paşa Tekkesi gibi sadece tekke özelliğine sahip yapılar dışında, bütün tekkelerin yanındaki cami ve mescitlerde cemaati namaza çağırarak görevli müezzinlerin olduğu bilinmektedir.

Tevhidhanelerin en yakınında bulunan tekke birimlerinden biri türbelerdir. Bazı tekke yapılarında türbe tevhidhaneye bitişik olarak inşa edilmiştir. Tekke ile şeyh türbesinin bitişik olduğu yapılar arasında Şah Sultan (Eyüp) Tekkesi örnek verilebilir. Tekkelerde türbelerin varlığının önemli olduğu bilinmekle beraber, elimizde bulunan mevcut belgelerden sadece birinde tekke şeyhinin - Şeyh Merkez Efendi- türbesinden bahsedilmesi şaşırtıcıdır. Bu durum vakfiye belgelerinin genelde tekke şeyhi yaşarken (yani tekke yapısının inşa edildiği yıllarda ya da inşasından kısa bir süre sonra) kayıt edilmesi, tekke şeyhinin başka bir tekkeye nakil olma ihtimali vb. gibi sebeplerle açıklanabilir. Türbelerin etrafında zaman içerisinde tarikata bağlı derviş ve şeyhlerin defnedildiği hazireler oluşmuştur. Tekke hazireleri tamamen kaybolmuş tekke yapılarında dahi tekkeden artakalan tek mevcut birim olarak günümüze kadar gelmiştir. Şehremini'de bulunan Ümmi Sinan Tekkesi'nden kalan Oruç Baba Türbesi ve Haziresi, Kumkapı'daki Musalla Tekkesi'nden kalan Şeyh Mahmud'un kabri, Silivrikapı'daki Emirler Tekkesi'nden kalan Seyyid Seyfullah Efendi Türbesi ve haziresi bunlar arasında sayılabilir.

Tevhidhaneye çok yakın diğer bir birim ise halvethane/çilehanedir. Halvethanelerin birçoğu cami tevhidhaneye ilişkili olduğundan, tekkelerin kaldırılıp, camilerin sadece cami işlevi görmeye başlamasından sonra, halvethaneler ortadan

kaldırılmıştır. Halvethaneler Koca Mustafa Paşa, Ramazan Efendi Tekkeleri'nde olduğu üzere tevhidhanenin bir parçası olabildiği gibi, Merkez Efendi Tekkesi'nde ya da İmrahor İlyas Bey Tekkesi'nde olduğu üzere tevhidhaneye bitişik değil ama tekke külliyesinin içinde bulunabilir.

Tekke hücreleri ise cami/mescit tekkelerde tevhidhane olarak kullanılan cami/mescit etrafında (Soğukkuyu, Şah Sultan (Eyüp ve Davutpaşa), Balat, Ramazan Efendi, Koğacıdede Tekkeleri vb), ayrı bir tevhidhaneye sahip olan tekkelerde (Sokullu Mehmed Paşa, Atik Valide Sultan Tekkeleri) ise tevhidhane etrafında sıralanmaktadır. Tekke hücreleri vakıf belgelerinde şeyh evinden sonra en çok bahsedilen tekke birimidir. Vakıf belgelerinde birçok tekkenin kaç hücreye sahip olduğu tespit edilmiştir. XVI. yüzyıl Halveti tekkeleri arasında, hücre sayıları oldukça fazla olan Atik Valide (otuz iki hücreli), Sokullu Mehmed Paşa (otuz hücreli), Soğukkuyu (yirmi sekiz hücreli), Sinan Erdebili (yirmi üç hücreli) Tekkeleri mevcut olduğu gibi, altı hücreli İmrahor ve Doğanlı Ahmed Paşa Tekkeleri gibi yapılar da bulunmaktadır.

Selamlık, şeyh evi, matbah gibi birimlerin de tekke hücreleri gibi, genelde tekke avlusunun sınırlarında sıralandığı bilinmektedir. Şeyh ve dervişlerin günlük işlerini yaptıkları selamlık yapısı şeyh odası, meydan odası, zâkirbaşı odası, kahve ocağı, misafirhane gibi kısımlardan oluşabileceği gibi sadece bir iki birimden oluşan bir yapı şeklinde de olabilir. Elimizde bulunan vakıf belgelerinden sadece birinde 'selamlık' ifadesi geçmektedir. Şah Sultan'ın Eyüp'teki tekkesi bahsinde 'selamlık' şeyh için ayrılan bir oda ve sofadan oluşan bir birim olarak anlatılmaktadır. 'Selamlık' diye tanımlanan birim, fırın, matbah, içeride iki oda dışarıda bir oda ve sofadan oluşan taamhaneye sahip bir yapının parçasıdır. Anlaşılan, selamlık bu tekkede ferdi bir yapı değildir, tek kitle içinde toplanmış birimler topluluğunun bir parçasıdır. Nitekim Ferruh Kethüda Tekkesi'nde de selamlık olduğu düşünülen yapı üst katta cemiyyethane ve bir sofa, alt katta ise kiler, matbah, kütüphaneden oluşan yapılar topluluğunun birkaç birimini kapsıyor olmalıdır. Bahsedilen her iki yapıda da selamlık ayrı bir tekke birimi olarak değil, farklı fonksiyonlara sahip bir yapının parçası olarak anlatılmıştır.

Tekke hücrelerinden sonra belgelerin birçoğunda yer verilen tekke birimi şeyh evidir. Şeyh evi mütevazı hane şeklinde bir yapıdan oluşabileceği gibi derviş hücrelerine

bitişik bir hücre ya da hücre şeklinde olmayan başka birkaç birimden de oluşabilirdi. Hane şeklindeki şeyh evlerinin birçoğunun, XVI. yüzyıl İstanbul’undaki konutları anımsatırcasına, etrafı duvarla çevrilidir. Ayrıca şeyh evinin tekke külliyesine bitişik ya da yakın olmadığı birkaç örnek de mevcuttur. Atik Ali Paşa ve Dragoman Tekkesi’nde şeyh evi diğer tekke birimlerinin yanında değildir ancak tekke yapısı ile aynı mahallede bulunmaktadır. Ancak şeyh evi, şartlar uygun olduğunda tekke yakınına taşınmaktadır. Mesela Drağman Tekkesi’ne ilişkin vakfiye belgesinde tekke masraflarından artakalan olursa, bununla şeyhe tekke yanında ev alınması şart koşulmaktadır. Nitekim Süleyman Ekmeleddin Tekkesi şeyhinin evi de önce Mahmud Paşa İmareti mahallesinde iken, sonradan tekkenin yanında şeyhe bir ev vakfedilmiştir.

Tekke matbahlarının tekke külliyesi içinde konumu incelendiğinde, matbahların birçok birimi (selamlık, fırın, taamhane ve şeyh evi) aynı kitle içinde toplayan bir yapının parçası olabildiği gibi, bazen de hücrelere yakın ancak diğer tekke birimlerine uzak yapılar olduğu görülmüştür. Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi, Hacı Evhad Tekkesi veya Sinan Erdebili Tekkesi’nde, şeyh ve dervişlerinin temizlik ihtiyaçlarının karşılandığı hamamlar sadece tekke görevlilerine tahsis edilen yapılardır. Ancak çoğu zaman tekkenin içinde bulunduğu külliyenin bir hamamı bulunmakta ve sadece tekke görevlilerine değil, külliye içinde bulunan medrese, mektep, cami görevlilerine de hizmet sunmaktaydı.

Ayrıca tekke yapısının yakınında tarikat yapılarıyla ilgili olmayan saray, medrese, mektep, darülkurra vb. yapılar da bulunmaktaydı. Bunlar doğrudan tekke mensuplarına hizmet vermeyen yapılardır. Ancak bu yapıların fiziki olarak tekke yapılarına yakın olması, tekke sakinleriyle bu binalarda bulunan kimselerin ilişki halinde olduğunu göstermeye yeterlidir. Bu çalışmanın farklı yerlerinde bahsedildiği üzere, tekke şeyhinin hem tekkede hem darühadiste görevli olduğuna rastlanmıştır. Ayrıca bazı tekkelerin baninin yaşadığı saray/konak/eve çok yakın olması, bu durumun bilinçli bir tercih olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Baniler belki de yakın temaslarda buldukları Halveti şeyhlerinin özel yaşam alanlarının dâhilinde olmasını istemişlerdir.

XVI. yüzyıl İstanbul’undaki Halveti tekkelerinin kent içindeki konumuna bakıldığında, genelde sur içinde inşa edildiği görülür. Bu yüzyılda inşa edilen kırk

beş Halveti tekkesinden, yirmi sekiz tanesinin sur içinde inşa edildiği bilinmektedir. Diğerleri ise, bir tanesi Mevlanakapı dışında, bir tanesi Rumeli Hisarı yakınında, yedi tanesi Galata'da (bugünkü Beyoğlu sınırları içinde), beş tanesi Eyüp'te, dört tanesi ise Üsküdar'da inşa edilmiştir.

Sur içinde inşa edilen yirmi sekiz tekkeden on tanesinin Yedikule'deki Hacı Evhahüddin Tekkesi'nden başlamak üzere Topkapı Şehremini'deki Ümmi Sinan Tekkesi'ne uzanan bir alanda yoğun bir şekilde sıralandığı görülmektedir. Sur dışında olan ancak bu bölgeye çok yakın olan Merkez Efendi Tekkesi de bu gruba dâhil edildiğinde toplamda on bir tekke olmaktadır. Bu hat üzerindeki tekkelerin büyük çoğunluğunun Sünbülü tekkelerinden oluşması, Sünbüliliğin asitanesi Koca Mustafa Paşa Tekkesi çevresinde toplanmış olmalarından kaynaklanabilir.

Tekkelerin nispeten bir arada bulunduğu ikinci bir hat ise Balat'taki Ferruh Kethüda Tekkesi ile başlamakta, Drağman'daki Tercüman Yunus Bey Tekkesi ile devam etmekte, oradan da Fatih Çarşamba'daki Mehmed Ağa Tekkesi ile Koğacıdede Tekkesi'ne varmaktadır. Ferruh Kethüda Tekkesi diğerlerine biraz uzak olmakla beraber, diğerleri birbirlerine daha yakındır. Bu hattaki tekkeler arasında hiyerarşik bir bağlantıdan bahsedilemez.

Sur içindeki diğer tekkelerin en yaygın olarak Çelebi Halife'nin diğer bir halifesi Kasım Çelebi aracılığıyla yayılan Halveti koluna mensup oldukları görülmüştür. Atik Ali Paşa Tekkesi şeyhi Kasım Çelebi'nin halifeleri aracılığıyla, Küçük Ayasofya, Sokullu Mehmed Paşa ve Altuncuzade Tekkesi'nde Halvetiliğin Cemali kolu burada daha yaygın hale getirilmiştir.

Bugünkü Beyoğlu ilçesi dâhilinde birer tane Sünbülü, Gülşeni, Uşşaki, Karamani tekkesi olduğu, diğer üç tanesinin Halvetiliğin Cemali koluna mensup Kasım Çelebi'nin halifeleri aracılığıyla yürütüldüğü bilinmektedir. XVII. yüzyılda daha çok yayılma alanı bulacak Şabaniliğin ise, Üsküdar'da bulunan ilk Şabani şeyhleri aracılığıyla İstanbul'un diğer semtlerine aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Halvetiliğin İstanbul'da yayılması, binaların banileri, kurumsal işleyişi, mekânsal işleyişi, kentteki dağılımı anlatılırken temel olarak vakıf belgeleri ve dönemin çağdaş eserleri kullanılmıştır. XVI. yüzyıl İstanbul'undaki Halveti

tekkelerine siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, dini ve mimari açılardan bakılmaya ve genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Câmî** (1998). *Nefahatü'l-Üns, Evliya Menkıbeleri* (Lâmî Çelebi, Çev.; S. Uludağ ve M. Kara, Haz.). İstanbul : Marifet Yayınları.
- Acun, H.** (1999). *Manisa'da Türk Devri Yapıları*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Ahmed Resmi Efendi** (2000). *Hamîletü'l Küberâ* (A. N. Turan, Haz.). İstanbul : Kitabevi.
- Akkuş, M.** (1998). Hüsâmeddin Uşşâki. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (18. cilt, s. 515) İstanbul.
- Altındağ, Ü.** (1994). Dârüssaâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (9. cilt, s. 2), İstanbul.
- Artan, T.** (1991). In the Tracks of a Lost Palace, 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (9th International Congress of Turkish Art* (s. 197-203), İstanbul, 1991.
- Artan, T.** (1993). The Kadirga Palace: An Architectural Reconstruction, *Muqarnas* 10, 201-211.
- Aşıkpaşazâde** (1332). *Tevarih-i Ali Osman*. İstanbul : Matbaa-i Amire.
- Atik Ali Paşa Vakfiyesi**, Süleymaniye, Esad Efendi, nr. 3673, vr. 18b-23a.
- Aydın, B.** (2007). Divan-ı Hümayun Tercümanları, Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri, *The Journal of Ottoman Studies*, 29, 49-53.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi** (1985). *Mecmua-i Tevârih* (F. Ç. Derin ve V. Çabuk, Haz.). İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî Efendi, Süleyman Besin Efendi** (2001). *Hadikat'ül Cevami/İstanbul Camileri ve Diğer Dini Sivil Mimari Yapılar* (A. N. Galitekin, Haz.). İstanbul : İşaret Yayınları.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı** (1958). *19. Asırda İstanbul Haritası*, İstanbul : İstanbul Enstitüsü.
- Baltacı, Cahid** (1976). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul : İrfan Matbaası.
- Bandırmalızâde Es-Seyyid Ahmed Münib Üsküdari** (1307). *Mecmuâ-yı Tekeya*, İstanbul : Matbaa-i Amire.
- Barkan, Ö. L.** (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri, İçinde H. C. Güzel, S. Koca, K. Çiçek (Editörler), *Türkler* (cilt 9, s. 133-153). Ankara.

- Barkan, Ö. L. ve Ayverdi E. H.** (1970). *953 (1546)Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul : İstanbul Enstitüsü.
- Bostan, İ.** (2007). Piyâle Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (34. cilt, s. 296-297). İstanbul.
- Canatar, Mehmet** (2004). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 1009 (1600) Tarihli*, İstanbul : İstanbul Enstitüsü.
- Cavlun, F.** (2006), *Eyüp'te Ümmi Sinan Tekkesi Resterasyon Projesi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, FenBilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Clayer, N.** (1997). Shabaniyya. In *Encyclopedia of Islam*, (2 nd ed) (vol. 9, pp. 155-156). Leiden.
- Clayer, N.** (2000). Tekke. In *Encyclopedia of Islam*, (2 nd ed) (vol. 10, pp. 415-417) Leiden.
- Clayer, N., A. Popovic** (2005). Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar, İçinde A. Y. Ocak (Ed.) *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (s. 247-266). Ankara.
- Curry, J.** (2003). Hagiography As A Source for Women's History In The Ottoman Empire: The Curious Case Of Ünsi Hasan, *Journal of Middle East Studies*, 4 (50-58).
- Curry, J.** (2008). The Intersection of Past And Present in The Genesis of an Ottoman Sufi Order: The Life of Cemâl El-Halvetî (D. 900/1494 Or 905/1499) and The Origins of The Halvetî Tarîqa, *Journal of Turkish Studies*, 32/I, 121-141.
- Çeçen, K.** (1997). *II. Bayezid Su Yolu Haritaları*, İstanbul : İSKİ.
- Çerçi, F.** (1996), *Künhü'l Ahbara Göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Ali'nin Tarihçiliği* (Doktora Tezi) Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Çıkla, A.** (2004). *Architectural Patronage of Women in Early Ottoman Era*, (Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa** (2007). Osmanlılar; Mimari Dönemler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde*, (33. cilt, s. 580-589). İstanbul.
- Devellioğlu, Ferid** (1999). Osmanlıca-Türkçe Sözlük/Ansiklopedik Lügat, İstanbul : Aydın Kitabevi.
- Devlet Hatun Vakfiyesi**; VGMA. D, nr. 746; Vakfiyenin Türkçe tercümesi; VGMA.D, nr. 2134.
- Dişören E.** (1994). Çavuşbaşı Camisi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (2. cilt, s.480-481). İstanbul.
- Doğan, Ahmet Işık** (1977). *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul : İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Doğancı Ahmed Paşa Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 503, s. 327-336.

- Esin, E.** (1980). Merkez Efendi (H. 870/1465 sıraları-59/1551) ile Şah Sultan Hakkında Bir Haşiye, *Türkiyat Mecmuası*, 19, 65-92.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zilli** (1996) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (O. Ş. Gökyay, Haz) (Cilt 1), İstanbul : Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Emecen, Feridun** (2002). Koca Mustafa Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde*, (26. cilt, s. 131-133). İstanbul.
- Ergin, Osman Nuri** (1939), *Türk Şehrinde İmarat Sistemi*, İstanbul : Cumhuriyet Matbaası.
- Eyice, S.** (1963). İlk Osmanlı Devrinin Dini- İçtimai Bir Müessesesi Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23/1-2, 1-80.
- Eyice, S.** (1978). Kapı Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 149-246.
- Eyice, S.** (1991). Atik Ali Paşa Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (4. cilt, s. 65-67), İstanbul.
- Eyice, S.** (1995). Ferhad Paşa Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (12. cilt, s. 386-387). İstanbul.
- Eyice, S.** (2000). İmrahor İlyas Bey Camii. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (22. cilt, s. 229). İstanbul.
- Faroqhi, Suraiya** (1984). *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia; Trade, Crafts and Food Production in Urban Setting (1520 – 1650)*, Cambridge : Cambridge University Press.
- Felek, Özgen** (2014). *Kitâbü'l-Menâmât, Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, İstanbul : Tarih Vakfı.
- Ferruh Kethüda Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 570, s. 57-60; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2111, 140-148.
- Ferruh Kethüda Tekkesi Meşayihî**, CSRA, nr. 64.
- Ferruh Kethüda Tekkesinin Muhasebe Kayıtları**, EV.HMH.d, nr. 17, nr. 26.
- Fetvacı, Emine** (2013). *Sarayın İmgeleri-Osmanlı Sarayı'nın Gözüyle Resimli Tarihi*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali Efendi** (1997). *Kitabü't Tarih-i Küh'ül Ahbâr* (A. Uğur, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar, A. Gül, Haz.). Kayseri : Erciyes Üniversitesi.
- Gerlach, Stephan** (2007). *Türkiye Günlüğü* (T. Noyan, Çev; K. Beydilli, Haz.). İstanbul : Kitap Yayınevi
- Gökbilgin, M. T.** (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Gökbilgin, M. T.** (1955). Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 8/11-12, 11-50.

- Gökbilgin, M. T** (1979). Mehmed Paşa. Muhammed Paşa, Sokullu, Tavil (1505-1579). *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nde*. (cilt 7, s. 595-605). İstanbul.
- Gülbahar Hatun Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 740, s. 405-407; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1989, s. 135-154.
- Habeşi Mehmed Ağa Vakfiyesi**, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 3028.
- Habeşi Mehmed Ağa'ya İsmail Geçidi'nde verilen arazinin temliknamesi**, TSMA, E. 10807.
- Habeşi Mehmed Ağa Vakfı'nın muhasebe kayıtları**, TSMA. D, nr. 1617, 3580
- Hacı Kadın/Mihrişah Hatun Vakfiyesi**, VGMA.D, nr. 633, s. 29-31; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 2104, s. 315-318
- Hafsa Sultan Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 576, s. 31-36; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1989, s. 195-213.
- Hammer, Joseph Von** (2011). *İstanbul ve Boğaziçi* (Senail Özkan, Çev.). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa** (2004), *Hasan Bey-zâde Târîhi* (Ş. N. Aykut, Haz.). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Hoca Sadettin Efendi** (1999). *Tacü't Tevarih* (İ. Parmaksızoğlu, Haz.). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hocazâde Ahmed Hilmi** (1325), *Ziyaret-i Evliya*, İstanbul : Cihan Kütüphanesi Matbası.
- Hüseyin Ağa'nın Vakfiyeleri**, TSMA. D, nr. 6900, nr. 6977.
- Hüsrev Kethüda Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 1592, s. 1-40.
- Işın, E.** (1994). Mahmud Cemaleddin Hulvî. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 5, s. 267). İstanbul.
- Işın, E.** (1994). Sübülilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 107-113). İstanbul.
- İmrahor İlyas Bey Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 747, s. 331-334; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 1862, s. 194-203.
- İpşirli, M.** (1991). Atik Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 4, s. 64-65). İstanbul.
- İpşirli, M.** (1991). Lütü Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 27, s. 234). İstanbul.
- İsmihan Sultan Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 572, s. 134-146.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi** (2006). *Alman Mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları* (İ. Dağdelen, A. Mazak, Haz.). İstanbul : İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Kara, M., Tanman, B., Parlak, S.** (2011). Tekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 40, s. 368-379). İstanbul.

- Karpuz, H.** (1981). Giresun'un Espiye İlçesine Bağlı Tekkeköy'ndeki Gülbahar Hatun Hacı Abdullah Zaviyesi ve Bağlı Yapılar, *Vakıflar Dergisi*, 15, 117-125.
- Kefevi Alaaddin Efendi Tekkesiyle İlgili Vakıf Belgeleri**, AE. Sultan Bayezıd.II, 1/48; 1/49.
- Kerslake, C. J.** (1993). Celâlzade Mustafa Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 260-264). İstanbul.
- Kissling, H. J.** (1993-1994). Halvetiye Tarikatı I (M.S. Tayşi, Çev), *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*, 5/32, 28-42.
- Kissling, H. J.** (1994). Halvetiye Tarikatı II (M.S. Tayşi, Çev), *Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni*, çev. M.S. Tayşi, 5/33, 30-35.
- Koğacı Dede Adına Kayıtlı 938 tarihli Vakıf Belgesi**, VGMA. D, nr. 2108.
- Kolay, İ** (2009), Ottoman Caravanserais on Via Egnatia within the borders of present day Turkey, *Via Egnatia Revisited, Common Past, Common Future* (s. 45-54), *Netherlands*.
- Konyalı, İ. H.** (1975). *Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, İstanbul : Fatih Matbaası.
- Köse, Fatih** (2012). *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kuban, Doğan** (1995). *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul : Eren Yayınları.
- Kunter, H. B.** (1960). Mimar Ali Bey'in Bilinmeyen İki Vakfiyesi, *V. Türk Tarih Kongresi, III. Seksiyon, Bildiriler*, (438-443). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Küçükdağ, Y.** (2002). Osmanlı Devleti'nin, Şah İsmail'in Şii Propagandacılarına Halvetiyye ile Karşı Koyma Politikası, *XIII. Türk Tarih Kongresi, III. Seksiyon, Bildiriler*, 440-444. Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Kütükoğlu, B.** (2006). III. Murad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde*, (cilt 31, s. 172-176). İstanbul.
- Kütükoğlu, M. S.** (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Mahmud Cemaleddin Hulvi** (1993). *Lemazat-ı Hulviyye ez Lemazat-ı Ulviyye* (M. S. Tayşi, Haz.). İstanbul : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Martin, B. G.** (1972). A Short History of the Khalwati Order of Dervishes, İçinde Nikki R. Keddie (ed.), *Scholars, Saints and Sufis* (s. 275-305). Berkeley, Los Angeles, University of California Press.
- Massignon, L., Yazıcı, T.** (1979). Tarikat. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 12/1, s. 1-17). İstanbul.
- Mecdî Mehmed Efendi** (1989). *Hadaiku 'ş-Şakaik*, (A. Özcan, Nşr.). İstanbul : Çağrı Yayınları.
- Mehmed Süreyya** (1996). *Sicil-i Osmanî* (VI. cilt), İstanbul : Tarih Vakfı.
- Menâkıb-ı Meşayih-i Zaviye-i Koruklu**, Arşiv no: 37 Hk 1012/21, vr. 340b-342a.

Merkez Efendi Tekkesi'ne ait 1132 (1719-1720) tarihli Vakıf Belgesi, VGMA. D, nr. 623, s. 329

Mühimme Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, nr. 42, s. 65, hüküm 289.

Müller Wiener, Wolfgang (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası: 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion-Konstantinopolis-İstanbul* (Ü. Sayın, çev.). İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.

Müniri Belgradi, *Silsile-i Mukarrebîn ve Menakıb-ı Muttakin*, Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, nr. 2819.

Naîmâ Mustafa Efendi (2007). *Târih-i Na'îmâ* (2 cilt) (M. İpşirli, Haz.). Ankara : Türk Tarih Kurumu.

Necipoğlu, Gülru (2005). *The Age of Sinan- Architectural Culture in The Ottoman Empire*, London : Reaktion Books Ltd.

Nev'izade Atâî (1989). *Hadaiku'l- Hakaik fi Tekmileti'l-Şakaik* (A. Özcan, Nşr.). İstanbul : Çağrı Yayınları.

Nurbanu Sultan Vakfiyesi, VGMA. D, nr. 2113, s. 281-309; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1766, s. 136-170.

Nurbanu Sultan Vakfının Muhasebe Kayıtları, TSMA. D, nr. 1393, 1334; MAD.d, nr. 5231, 5705.

Ocak, A. Y. (1978). *Zâviyeler, Vakıflar Dergisi*, XII, 247- 269.

Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, İstanbul : Tarih Vakfı.

Ocak, A. Y. (1986). Faruki S. *Zâviye. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 13, s. 468-476). İstanbul.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf (2006). *Sefîne-i Evliyâ* (5 cilt) (M. Akkuş, A. Yılmaz, Haz.). İstanbul : Kitabevi.

Öngören, Reşat (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sufiler Devlet ve Ulema (16. Yüzyıl)*, İstanbul : İz Yayıncılık.

Öngören, R. (2007). Osmanlılar: Tasavvuf ve Tarikatlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 33, s. 541-548). İstanbul..

Özcan, T. (1999). Sofyalı Bâlî Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, III, 125-155.

Özen, Ö. *The Atik Valide Complex in Üsküdar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özkan, E. (1996). Gülbahar Hatun Camii ve Türbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 16, s. 232). İstanbul.

Özkoçak, S. (2005), The Evidence of Vakıf-Registers for Residential Dwelling in Sixteenth Century İstanbul, *Afife Batur'a Armağan; Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları* (A. Ağır, G. Cephaneçigil, D. Mazlum, Haz.), İstanbul..

Öztürk, M. C. (2007) Ramazaniyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde*, (cilt 34, s. 440-442). İstanbul.

- Peçevi İbrahim Efendi** (1982). *Peçevi Tarihi* (B. S. Baykal, Haz.). Ankara : Kültür Bakanlığı.
- Pakalın, Mehmet Zeki** (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (3 cilt), Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı.
- Peirce, L. P.** (1996). *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar* (Ayşe Berktaş, Çev.). İstanbul : Tarih Vakfı.
- Peirce, L. P.** (1996). The Family As Faction: Dynastic Politics In The Reign of Süleyman, In ed. Gilles Veinstein. *Soliman Le Magnifique Et Son Temps (Süleyman The Magnificent and His Time (Paris, 1992, Acts of the Parisian Conference- Galeries nationales Du Grand Palais 7-10 March 1990.*
- Selânikî Mustafa Efendi** (1999). *Tarih-i Selânikî* (M. İpşirli, Haz.). Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- Perizad Hatun Vakfiyesi**, VGMA, nr. 570, s. 213-219; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2220, s. 175-183.
- Pervititch, Jacques** (2000). *Sigorta Haritalarında İstanbul (Istanbul in the Insurance Maps of Jacques Pervititch)*, İstanbul : Tarih Vakfı
- Piyale Paşa'nın Vakfiyeleri**, EV.VKF, 4/34; VGM A.D, nr. 573, s. 111-115.
- Piri Mehmed Paşa'nın Vakfiyeleri**, VGMA. D, nr. 747, s. 178-181; s. 466-475; s. 481-501; Vakfiyelerin Türkçeleri; VGMA. D, nr. 1991, s. 165-276.
- Piri Mehmed Paşa Tekkesi Hakkında**, CSRA, nr. 69.
- Rıhtım M.** (2012). Şirvan'dan Anadolu'ya Akan İrfan Nehri- Tarikât-ı Aliyye-i Halvetiyye'nin Tarihi Kökleri, *Keşkül*, 10-23.
- Sadık Vicdani** (1341). *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, Halvetiyye Silsilenamesi*, İstanbul : Evkaf-ı İslamiyye Matbaası.
- Schimmel, Annemarie** (2004). *İslam'ın Mistik Boyutları* (E. Kocabıyık, Çev.). İstanbul : Kabcacı Yayınları.
- Sinan Erdebili Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 571, 1-2.
- Sinan Erdebili Hakkındaki Dosya**, CSRA, nr. 63.
- Sokollu Mehmed Paşa Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 572, s. 27-63; Vakfiyenin Türkçesi; VGMA. D, nr. 2104, s. 442-478.
- Sokollu Mehmed Paşa'ya ait temlikname**, nr. 572, s. 150-151.
- Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi Meşayih**, CSRA, nr. 71.
- Sokullu Mehmed Paşa'nın Yaptırdığı Hayır Eserleri; Vezir-i Azam İken Divanında Şehid Olan Mehmed Paşa merhumun Ebniye-i Hayrat ve Hasenatını Beyan İder**, Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih, nr. 933, vr. 18b-23b.
- Şah Sultan Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesi Tercümesi**, EV.VKF, 9/20; Vakfiyenin Türkçe Tercümesi, nr. 1993, s. 11-17)
- Şah Sultan Vakıfları Muhasebesi**, TSMA. D, nr. 1569, 3695, 3977; MAD.d, nr. 6211).

- Şahin, Kaya** (2014). *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar, Celalzade Mustafa ve 16. yüzyıl Osmanlı Dünyası*, İstanbul : Yapı Kredi Yayınları.
- Şemsi Paşa Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 1489; nr. 456, s. 105–122.
- Şeyh Sevindik adına kayıtlı bir vakıf belgesi**, VGMA. D, nr. 2108, s. 63.
- Tabibzâde Derviş Mehmed Şükri ibni İsmail** (1995). *İstanbul Hânkâhları Meşâyihî* (T. Kut, Haz.). Harvard : Harvard University.
- Tanman, M. B.** (1988). Sinan'ın Mimarisi Tekkeler. *Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, s. 311-332, İstanbul
- Tanman, M. B.** (1990), *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri* (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1992), Settings for the Veneration of Saints, In Raymond Lifchez (ed.), *The Dervish Lodge- Architecture, Art and Sufism in Ottoman Turkey*, s. 130-171, Berkeley, Los Angeles, Oxford.
- Tanman, M. B.** (1994). Aydınoğlu Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 1, s. 483). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Cafer Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 2, s. 307-309). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Durmuş Dede Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 3, s. 106-107). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 3, s. 294-295) İstanbul..
- Tanman, M. B.** (1994). Hacı Evhad Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* İstanbul (cilt 3, s. 473). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Karabaş Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 4, s. 440-441). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Merkez Efendi Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 5, s. 396-400). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Sinan Erdebili Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 6, s. 568). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Sinanilik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 6-7). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Sofular Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 24-25). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Şah Sultan Camii ve Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 125-127). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Tekkeler. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 234-241). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1994). Uşşakîlik. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 7, s. 330). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (1997) Halvethâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 15, s. 388-393). İstanbul.

- Tanman, M. B.** (2003). Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları/Tekkeler, İçinde, H. İnalçık, G. Renda (eds.), *Osmanlı Uygarlığı*, I, 289-314, İstanbul : Kültür Bakanlığı.
- Tanman, M. B.** (2003). Hüsameddin Uşşaki Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 4, s. 105-106). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (2003). Keşfi Cafer Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde* (cilt 4, 549-550). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (2004). Merkez Efendi Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 29, s. 202-205). Ankara.
- Tanman, M. B.** (2006). Nasûhî Tekkesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 32, s. 430). İstanbul.
- Tanman, M. B.** (2011). Piyale Paşa Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Mimarisi, *Piyale Paşa Camii 2005-2007 Restorasyonu İçinde*, 99-131, İstanbul : Gürsoy Grup.
- Tanman, M. B.** (2005). Un champ inexploré de l'architecture domestique ottomane: Les harems et les selamlıks des tekkes, In Actes des VI et VIIe Congrès sur le Corpus d'Archéologie Ottomane sur. Selsebils, Minarets, Mausolées et Souks a l'Époque Ottomane, 51-71, Tunis.
- Tanman, M. B.** (2007). Kitchens of the Ottoman Tekkes as Reflections of Imarets in Sufi Architecture, İçinde, N. Ergin, C. K. Neumann, A. Singer (eds.), *Feeding People, Feeding Power – Imarets in the Ottoman Empire*, Eren Press, 211-239. İstanbul : Eren Press.
- Turan, E.** (2009). The Marriage of İbrahim Pasha (CA 1495-1536) The Rise of Sultan Süleyman's Favourite to the Grand Vizirate and the Politics of the Elites in The Early Sixteenth Century Ottoman Empire, *Turcica*, 41, 3-36.
- Turan, Ş.** (2001a). II. Selim. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 10, s. 434-441). Eskişehir.
- Turan, Ş.** (2001a). Piyale Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nde* (cilt 9, s. 566-569). Eskişehir.
- Turnalı, B., Yücel, E.** (1984). İstanbul'daki Bazı Tekkelerin Yerlerine Dair Bir Araştırma, *Vakıflar Dergisi*, 18, 141-163.
- Uludağ, S.** (1997). Halvetiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde*, (cilt 15, s. 393-395). İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1988). *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülgen, Ali Saim** (1943). *Anıtların Korunması ve Onarılmasına Ait Prensipler*, Ankara : Maarif Vekilliği.
- Ülgen, Ali Saim** (1989). *Mimar Sinan Yapıları* (2 cilt), Ankara : Türk Tarih Kurumu.

- Wolper, Ethel Sara** (2003). *Cities and Saints- Sufism and Trasformation of Urban Space in Medieval Anatolia*, Pennsylvania : The Pennsylvania State University.
- Yahya Kethüda Vakfiyesi**, VGMA. D, nr. 633, s. 158–169; Vakfiyenin Türkçesi, VGMA. D, nr. 1967, s. 198-227.
- Yavaş, D.** (1997). Hafsa Sultan Külliyesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (cilt 15, s. 123-124). İstanbul.
- Yazıcı, T.** (1956). Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi, *İstanbul Fetih Cemiyeti*, 2, 94-95.
- Yılmaz, E. C.** (2009). *İstanbul'da Yazılı ve Görsel Kaynaklara Göre 15. Ve 16. Yüzyıl'da (1453-1559) Osmanlı Sivil Mimarlığı Üzerine bir Değerlendirme: Gurfe Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yörükoğlu, N.** (1981), Manisa'da Hafsa Sultan Hankahı, *Vakıflar Dergisi*, 13, 489-492.
- Yusuf Sinaneddin b. Yakup** (1290). *Menâkıb-ı Şerif-i ve Tarikat-name-yi Piran ve Meşayih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, İstanbul.
- Yüksel, İ. Aydın** (2004). *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri: İstanbul (1520-1566)*, İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüksel, İ. Aydın** (2006). *Osmanlı Mimarisinde II. Beyazid ve Yavuz Selim Devri: (1481–1520)*, İstanbul : İstanbul : İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yüngül, N.** (1982). Giresun'un Espiye İlçesi'nde Yavuz Sultan Selim'in Tesis Ettiği Gülbahar Hatun Vakfına Ait Vesikaların Değerlendirilmesi, *Vakıflar Dergisi*, 15, 101-115.
- Yürekli, Z.** (2003). The Sufi Convent of Sokullu Mehmed Pasha in Istanbul, *Muqarnas*, 20, 159-185.
- Zâkir Şükrî Efendi** (1980). *Mecmu'a-ı Tekaya* (M.S. Tayşi, Klaus Kreiser, Haz.). Klaus Schwarz Verlag.
- Zilfi, Madeline C.** (2008). *Dindarlık siyaseti Osmanlı uleması: Klasik dönem sonrası 1600 - 1800* (M. F. Özçınar, Çev.). Ankara : Birleşik Yayınevi.

EKLER

- EK A** : Çizelgeler (CD-Rom'da)
EK-B : Şekiller (CD-Rom'da)
EK-C : Sözlük

EK- C : Sözlük

abkeş: Tekkede kullanılmak için su sağlama işiyle görevli kimse.

asitane: Bir tarikata bağlı merkez tekke.

bevvab: Tekkede kapıyı açma-kapama görevini üstlenen kimse.

cabi: Belirli bir bölgedeki vakıf gelirlerinin tahsilinden sorumlu olan kimse.

cemiyethane: Dervişlerin oturup sohbet ettikleri oda.

duagü: Belli vakitlerde dua etmekle görevli kimse.

evradhan : Belli zamanlarda okunması adet olan duaları okumakla görevli kimse.

fakih: fıkıh (din, şeriat) ilminin ustası

ferraş: Tekkenin içini süpürüp temizleme işinden sorumlu kimse.

halvet: Bir şeyhin gözetiminde çilehane veya halvethaneye girip erbain çıkarmaya denir. Halvete çekilen dervişler kırk gün boyunca perhiz yaparak, az uyuyarak zikir ve tefekkürle meşgul olmaktadır.

Halvetiyye: Ömer el- Halvetiyye'ye bağlanan İslam Dünyası'nın en yaygın tarikatlarından biridir. Tarikatın ikinci piri olarak kabul edilen Yahya Şirvani'nin halifeleri sayesinde Halvetilik çok geniş topraklara yayılmıştır. Halvetiyye'de seyr-ü sülûk yedi isimle (lâ ilâhe illallah, Allah, hû, hak, hay, kayyûm, kakhâr) yapılır. Sufilere göre Allah ile kulu arasında yetmiş bin perde vardır. Yedi makamdan her birine on bin perde düştüğünden, müridin bir üst makama geçebilmek için on bin perdeyi aşması gerekir.

Halvetiyye tarikatında müridin her gün tek başına okuduğu dualar, virdler, zikirler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Ayrıca haftanın belli günlerde ise tekkelerde toplu olarak devran yapılmaktadır. Devranda ilahiler okunur. Devranın başında oturarak bir halka oluşturan dervişler, ardından zikre ayakta devam ederler ve devrana başlarlar. Zikir yapılırken musiki aletleri kullanılır. Tasavvufta önem verilen az yeme, az uyuma, inziva, zikir, fikr, şeyhe gönülden bağlanma diğer tarikatlarda olduğu gibi Halvetiyye'de önemli yer tutmaktadır.

halvethane: sufilerin halvete çekildikleri küçük boyutlu, genellikle dış dünyaya kapalı mekan. Ancak halvete giren dervişin abdest bozmak ya da yeniden abdest almak ve cemaatle kılınan namazlara katılmak için halvethaneden çıkması gerektiğinden, halvethaneler genellikle cami ya da mescit olarak kullanılan tevhidhane ile doğrudan bağlantılı olarak inşa edilmiştir.

hanende: Mübarek gün ve gecelerde tekkede ilahi okuyan kimse.

kayyum: Kayyum tekkenin kapısını açma-kapama, meşrufatını, yaygı ve hasırını serme, gerektiğinde tekkenin içini süpürüp temizleme ve abdest için gerekli suyu sağlama gibi işlerden sorumlu kimsedir.

meşayih: Bir tekke veya zaviyede reislik eden ve müritleri bulunan kimseler, şeyhler.

mevlidhan: tekkelerde mübarek gün ve gecelerde mevlid okumakla görevli kimse.

meydan evi: Bektaşilerde meydan, meydan evi, Mevlevilerde semahane diğer tarikat üyeleri tarafından tevhidhane olarak adlandırılan tekke birimi.

muhaddis: Darülhadislerde öğrencilerin eğitim ve öğretimiyle ilgilenen kimse.

mütevelli: Vakfiye şartları ve şer'i hükümler çerçevesinde vakfin işlerini idare etmekle yükümlü olan kimse.

nakib: Bir imarette, aşhanede en üst statüde bulunan imaret şeyhinin yardımcısı.

selamlık : Tekkelerde şeyh odası (postnişin tarafından erkek misafirlerin ağırlandığı, sohbet ve meşk toplantılarının gerçekleştirildiği yer) meydan odası (dervişlerin oturup sohbet ettikleri oda), zâkirbaşı odası (tarikat ayinlerinde musikiyi idare eden zâkirbaşının dinlendiği, misafir kabul ettiği, musiki meşklerinin yapıldığı yer), kahve ocağı, misafirhane gibi kısımlardan oluşan bir yapı. Bazen selamlık biriminin bütün bu kısımları barındıracak kadar geniş olmadığı, bazen çok fonksiyonlu odalar içerdiği bilinmektedir.

sirâci: Mum ve kandillerin bakımı, yakılması ile ilgilenen kimse.

Taamhane: Genelde matbah yakınında bulunan yemek yenilen yer.

tabbah: tekkede yemeği pişirmekle görevli olan kimse.

vekil-i harc: Bir matbahta ya da imarette masraf görmekle vazîfeli kimse.

tevhid: Allah'ın birliğine inanma, "lâilâhe-ill-Allah" sözünü tekrarlama.

tevhidhane: Eğitim ve ibadet yapılan, dervişlerin sohbet, zikir, tevhid ve halvet ettikleri tekke birimi.

zakirbaşı : tekkelerde zikir esnasında dervişleri teşvik için ilahiler okumakla görevli olan kimse.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad : Ayşe Bölükbaşı
Doğum Tarihi ve Yeri : 1978/ Samsun
E-posta : ayseckla@yahoo.com

ÖĞRENİM DURUMU

- **Lisans** : Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü
- **Yükseklisans** : Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MESLEKİ DENEYİM VE ÖDÜLLER

MEB'de Öğretmenlik; ARIT Araştırma Fonu

DOKTORA TEZİNDEN TÜRETİLEN YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Ayşe Bölükbaşı**, Halveti Tekkelerinin İnşasında Devlet İdarecilerinin Rolü"
H i s t o r y S t u d i e s, International Journal of History, ISSN: 1309 4173
(Online) 1309 - 4688 (Print) A Tribute to Prof. Dr. Şerafettin Turan, Volume 6
Issue 3, p. 71-87, April 2014.

DİĞER YAYINLAR, SUNUMLAR VE PATENTLER:

- **Ayşe Bölükbaşı**, Erken Dönemde Osmanlı Devleti'nde Kadın Baniler, 1299-1512, *Mimarist*, 2004/14, s. 86-89.
- **Ayşe Bölükbaşı**, "Erken Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mimari Alandaki Hamiliği (1299-1512)" *Sanat Tarihi Yıllığı*, İstanbul 2008, XIX, 73-90.
- **Ayşe Bölükbaşı**, "II. Mehmed Devri Kadın Banileri" *Fatih Sempozyumları, I-II, Tebliğler*, İstanbul 2007, s. 252-261.

